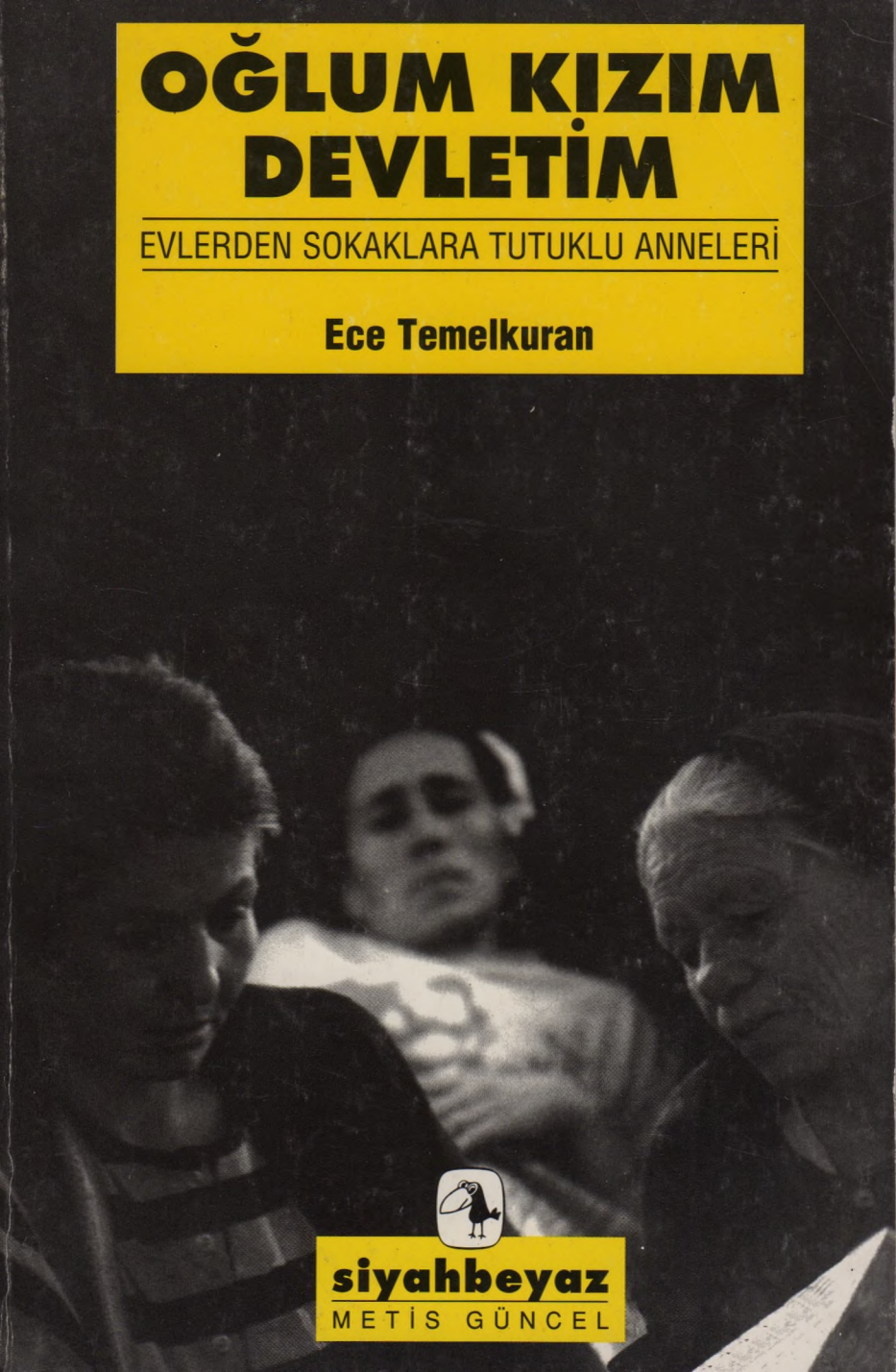
OĞLUM KIZIM DEVLETİM

EVLERDEN SOKAKLARA TUTUKLU ANNELERİ

Ece Temelkuran

siyahbeyaz
METİS GÜNCEL

OĞLUM KIZIM DEVLETİM

Evlerden Sokaklara Tutuklu Anneleri

Ece Temelkuran

1973'te İzmir'de doğdu. Bornova Anadolu Lisesi'nin ardından Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. İlk anlatı kitabı 1996'da *Bütün Kadınların Kafası Karışıktır* adıyla yayınlandı. Halen Cumhuriyet Gazetesi'nde serbest muhabir olarak çalışmaktadır.

Metis Yayınları
İpek Sokak No. 9, 80060 Beyoğlu, İstanbul

Siyahbeyaz Dizisi 9
OĞLUM KIZIM DEVLETİM
Evlerden Sokaklara Tutuklu Anneleri

© Ece Temelkuran, 1997
© Metis Yayınları, 1997

Birinci Basım: Eylül 1997

Kapak Tasarımı: Semih Sökmen
Kapak Fotoğrafı: Tarık Tınazay

Dizgi: Metis Yayıncılık Ltd.
Kapak ve İç Baskı: Yaylacık Matbaası
Cilt: Fatih Mücellithanesi

OĞLUM KIZIM DEVLETİM

EVLERDEN SOKAKLARA TUTUKLU ANNELERİ

Ece Temelkuran

siyahbeyaz
METİS GÜNCEL

İçindekiler

Sunuş:
"Ne Anlatayım Ben Sana?" 11

Oturma Odasından Eyleme 16

Hep Eylemde, Hep Anne 34

Annelerin Dili 41

Öteki Kadınlar Neredeler? 60

Babalar, Eylemin Kıyısında Yenik Krallar 68

Anneleri Çekiştirenler 76

Eylemdeki Kadınlık Halleri 87

Zafer ya da İhanet: Eylem Sonrası Anneler 95

Dilekçeden İşgale Annelerin Tarihi 101

Sonsöz 119

Annelerin Eylem Günlüğü 121

KAYBOLANLARIN ANALARI

Gece yarısı, kızlarımız ve oğullarımız
Alındı kesilip bizden
Duyarız kalp atışlarını.
Rüzgârda duyar kahkahalarını
Yağmurda görürüz gözyaşlarını
Ve duyarız kalp atışlarını.

Gece, bir mahkûm gibi
Kara ve mavinin üzerine gerili duran
Duyarız kalp atışlarını.
Ağaçlarda bekler oğullarımız, çıplak
Duvarların ötesinden çığlık atar kızlarımız
Yağan yağmurda görürüz gözyaşlarını

Mothers of the Disappeared
U2 "The Joshua Tree" (1987)
Çev. Ogün Duman

Anneler, her yerdeler. Bütün topraklarda aynı acımasız düzenin sürüp gittiğinin en gerçek kanıtı gibi sokaklardalar. İngiltere'de, Arjantin'de, Peru'da, Meksika'da, Şili'de, Türkiye'de... Yaşamın, ölüme karşı son çaresi gibiler, etten... Sokakta duruşları bir tür düzenin bazı insanları ve çocukları tükettiğini; yüzleri, kimsenin savunamayacağı yanlışların yapıldığını anlatıyor...

O annelerin çocukları üzerine çok kitaplar yazılıp, çok haberler, çok araştırmalar yapılıyor, ama anneler ancak sokaktaki halleriyle gözümüze görünüyorlar. Yorumlar yapılıyor; izleyenler öfkeleniyor, acıyor, acıtıyor. Ama anneler, işleri bittiğinde yeniden, her şeyi bir kez daha susarak izlemek ve gizlemek zorunda oldukları evlerine dönüyorlar; kaleleri ve tuzakları olan evlerine.

Anneler, dünyanın bütün küçük mutfaklarında, haksızlığın dayanılmazlaştığı günler için hazırlanıyorlar. Başta Arjantin olmak üzere haklarında birçok haber ve söyleşi yapılan, yazı yazılan anneler, muhtemelen bu yüzden tek başlarına bir türlü ciddi bir araştırmaya konu edilmiyorlar. Eylem içindeki yönelimleri, davranış biçimleri, olaylar içinde izlenip değerlendirmeye sokulamıyor. Dünyada hemen hemen bütün kadın hareketlerince heyecan ve coşkuyla karşılanan tutuklu ya da kayıp anneleri hareketleri, bunca destek almasına karşın, söz konusu eylemler yeterli düzeyde araştırılamıyor. Oysa siyasi tutuklu, hükümlü ya da kayıp annelerinin kendileriyle doğrudan ilgisi olmayan siyasi olaylara girmesinden başlayarak yaşadıkları ilginç deneyim, bu süreçteki şaşırtıcı değişimleri, bir araştırma ya da incelemeyi ne çok hak ediyor. Hele böyle bir incelemenin kadın hareketlerinin özgün yapısına ilişkin bulgular ortaya çıkaracağı düşünülürse...

Dünyanın kötü kaderiyle yüzleşen bu kadınlar, anneler, bütün o karanlık perdeleri kaldırmaya çalışırken onları izlemek...

Bu araştırma kıtlığında, olayların ve annelerin "içinden" hazırlanmış bu çalışma, ileride, annelerin Türkiye'nin siyasi tarihindeki yerini araştırmak isteyenler ya da belki de bu konu üzerine yalnızca düşünmek isteyenler için. Ve elbette onlarla biraz olsun birlikte olmuş her insanın edineceği bir borçluluk duygusunu azıcık yatıştırmak için. Bunların yanı sıra, benzer kaderi yaşayan ülkelerdeki benzer kadınlar üzerine daha çok düşünülmesine, annelerin birer siyasi özne olarak ele alınıp, yaşadıkları ilginç dönüşümün bir "olgu" olarak değerlendirilmesine katkıda bulunabilirse ne güzel.

Anneler, yönetim koltuklarında oturan "yaramaz ve acımasız çocuklara" derslerini vermek ve yaşamın gücünü anımsatmak için hep kapıda duruyorlar. Kaybedecek hiçbir şey kalmamasının gücünü ellerinde tutuyorlar. Gerçekten de "yaramaz" olan o çocuklar için daha tehlikeli ne var?

Bu kitabı okuyup bitirdiğinizde, sokakta rast geldiğiniz bir anne eyleminin yanından, "Başıma bir şey gelmeden..." diyerek geçerken, o kadınların da bir zamanlar muhtemelen aynı cümleyle aynı yerden geçtiğini anımsamanız dileğiyle.

Ece Temelkuran, İstanbul 1997

Sunuş:
"Ne Anlatayım Ben Sana?"

En çok söyledikleri cümle buydu. Her şeyi en çok anlattıkları halleri de. Herkes, bütün kameralar, bütün mikrofonlar, polisler ve "diğerleri" olan herkes gittikten sonra "asıl" sesleriyle başladıkları konuşmalarının ilk cümlesi:

"Şimdi ne anlatayım ben sana?"

"Öyle çok ki," demekti bu, "Öyle acı ki..." Bütün o tuhaf ve kocaman öykülerin başlangıcındaki alçakgönüllü açılıştı bu cümle. Baş örtüler indirilir, bacaklar bağdaştırılıp, gözler dalıp gider ve uzaklardan bir öykü başlatılırdı. Ölüme yakın bir yerde son bulacak, haksızlıklar ve gerçek zorluklarla dolu bir yaşamı kolayca, kısaca anlatırlar, sonra da gülümseyebilirlerdi, kırık. Onlarla birlikteyken görülebilecek, şaşkınlıkla izlenebilecek en önemli şey, insanın ölüme, ölümü beklemeye alışabilmesi, hatta ölüme ısınabilmesiydi, usul usul. Düpedüz çocuklarının şuracıkta ölmesini bekledikleri o küçük parti binasında, çaresiz, acılı ve hep ağlamanın kıyısında duruyorlardı. Bir yandan kendi tarihlerini yazarken, bir yandan ölüyorlardı. Onlar Anadolu'nun anneleriydi, bütün şehirlerin bütün gecekondularını sırtlarında taşıyan. Çaresizliğin ve eylemin becerikli kadınları...

"Şimdi ne anlatayım ben sana?"

Annelerle birlikteyken, onları izlerken ve söylediklerini, rotatiflerin her şeyi bir günde yiyip bitiren dişlilerine bırakırken de en çok bu cümle yazılmalıydı belki. Çünkü, çoğu kez, çaresizlikle bekledikleri, polis dayağından sonra sığındıkları, ölüm haberiyle camlarını titrettikleri parti binasından gazeteye dönüldüğünde, elde bir tek bu cümle oluyordu:

"Şimdi ne anlatayım ben size?"

O günlerde, insanlığı aşan, göz göre göre haksızlığın büyüdüğü,

durmaksızın yalanların söylendiği, insanların bakanlıklardan alınan randevular arasında ölüp gittiği tuhaf bir öykü inadına sürüyordu. Bu, Mayıs 1996'da başlayıp 27 Temmuz'da sona eren, Türkiye tarihinin en çok kurban verilen açlık greviydi. Açıklamaların gerçekle ilgisi olmadığı, ama ölümün açıklamaların düzeltilmesini beklemediği, gitgide hafifleyen insan bedenlerin karşısında saçmalıkların dayanılmaz ağırlaştığı günlerdi. Cezaevlerindeki açlık grevi ve ölüm orucu eylemlerinin çok uzun bir dönem, gazetelerin birinci sayfalarına yerleşmesine engel olan, bir türlü bitmek bilmeyen hükümet kurma hazırlıklarıydı. Eylemin son günlerine doğru kurulan REFAHYOL'un "Sen beni methet, ben seni methedeyim; akşam rahat uyuyalım" hükümeti, ilk ölüm haberleri verildiğinde henüz "yeni gelin"di. HADEP kongresinde Türk bayrağının indirilmesinin üzerinden çok az geçmişti ve milliyetçi çevrelerin o günlerdeki esas yemeği bayrak konusuydu. Açlık grevindeki tutuklu ve hükümlülerse hükümette bulunanlardan bazılarına göre neredeyse bayrağı indirenlerin yanındaydı ve bu da kestirmeden "vatan hainliğine" çıkıyordu. Eylemcileri vatan haini ilan etmek de sorunun çözümünü onlar için çok kolaylaştırabiliyordu. Koalisyon ortaklarından Doğru Yol Partisi'nin Ankara Yüksel Caddesi'ndeki Genel Merkez binasının önünde, ağaçtan ağaca "Bayrak inmez, ezan susmaz" yazısı asılmış, annelerin coplanacağı, yerlerde sürükleneceği sokaktaki ilk hazırlıklar böylece tamamlanmıştı.

Çoğu kez söz bitiyor gibiydi. Hele ölüm haberlerinin geldiği anlar... Ne Hüseyin Demircioğlu'nun karısı Nalan'ın yüzü, ne de Müjdat'ın teyzesinin kendini yere atıp yaktığı ağıt anlatılabilirdi. Buna karşılık, sözleri her gün aynı olsa da, o aynı şeyler her gün yeniden, yeniden ve hiç bıkmadan yazılmalıydı, çünkü acı ve ölüm değişmiyordu. Ve söz, hele yazılı söz, onların tek dayanağıydı. En zorlu zamanlarda bile gazeteleri açıp sözlerini görmek, nedense sevindirebiliyordu onları. Bunca izleyen insan arasında yine de yalnız olmadıklarına inanmak istiyorlardı. Çünkü tutuklu anneleri, hayatlarını üzerine kurdukları komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin çatışmasız ve sakin gidişinden koparılmış, yepyeni bir dünyanın içinde yepyeni bir yalnızlıkla tanışmışlardı. Kravatlı hükümet temsilcileri karşılarında duruyordu ve yeni insanlarla daha önce hiç bilmedikleri türden ilişkiler kuruyorlardı. O kadınlar, bütün günü kolayca planlayıp genellikle de o planın şaşmadığı yaşamlarından ve başkalarının renkli, renksiz yaşamlarını televizyonlarından izledikleri evlerinden çıkmışlardı. Belki de siyasilerin onlar

hakkında en çok yanıldıkları nokta, tutuklu annelerinin de bir evi, tıpkı kendi annelerininkine benzeyen ve hiç değişmeyecek gibi görünen birer yaşamları olduğunu unutmalarıydı. Her şeyi televizyondan izleyenlerin ve onları "kendini bilmez bir grup militan kadın" olarak görenlerin yanıldığı yer burasıydı. Tutuklu annelerinin, sokağa çıktıkları evler, her gün düzene ve iktidara karşı sözlü bir öfkenin bileylendiği değil, baştan sona emniyet kemerleriyle dolu, sıcak kutulardı.

Çocuklarını istiyorlardı. Evlerinden çıkıp, kollarına bundan böyle her şeyi içinde taşıyacakları çantaları taktıkları o günden sonra "politik bir özne" oldukları bir serüven başlamıştı bile. Ama sorsanız, bunu bilmeyenler çıkardı, şimdi bile "Eylem mi? Ben eylem yapmadım ki!" diyecek olanlar vardır içlerinde. Sorsanız, "Ben bir anne olarak gelmiştim," der çoğu. Kazandıkları yeni kimliğin, politik özne oluşlarının farkında olmayanlar çoğunluktadır. Siyasi iktidara karşı bir eyleme katıldığını kabul etmeyenler de. Oysa o günler, anneleri yeni baştan kurdu. Annelerin korkuları, düşleri, yaşamları, düşündükleri, düşünmedikleri, kaygıları hatta yürüyüşleri bile değişti. İşte o zaman, kimsenin vakti yoktu, onlara "bakıp", olanları "görmeye". Çünkü orada olan ve olmayan herkes bir şeylerle meşguldü. Çocuklar, belki de ölümü hiç akıllarına getirmeden ölmekle, eylemin dışındaki solcular "Vay be!" demekle, eylemin içindeki solcular anneleri bir fraksiyonun portatif militanları yapmaya çalışmakla, çiçeği burnundaki hükümet "Bu işin içinden ödün vermeden nasıl çıkarız?" sorusuyla, gazeteciler ve televizyoncular "Başımıza bir şey gelmeden şu olayları atlatsak" kaygısıyla ve "iyi" haber olacak birkaç cümleyi avlamakla, hatta bazıları hijyenik villalarında "bu işlerin" şarkısını yapıp pahalı dergilere acı satmakla... Herkes meşguldü yani. Oysa şimdi, yaşananlar neredeyse unutuldu. Buna karşılık anneler, çoktan kendi kendilerini Türkiye tarihine kazıdılar. Onlar, tarihe, şehrin kenar mahallelerinden çıkan insanların sokağa çıkmakla başlayan serüvende nasıl başkalaşacağının en canlı örnekleri olarak hâlâ "oradalar". Adi suçlulara verilip de siyasi suçlulara lütfedilmeyen her açık görüşte, iktidar değişikliklerinde kapıda bekleyen yeni cezaevi yasaklarıyla onlar, yeniden ortaya çıkmaya hazırlar. Çünkü anneler, bağırmayı öğrendiler.

Bilin ki, "izleyenlere" hâlâ çok kızgınlar. İzleyenlere, ölümle sonuçlanan bu haksızlığın yanından yürüyüp gidenlere, otobüse binip "diğerlerinin" arasına karışanlara öfkeliler. Hâlâ söylüyorlar: "İzleyenler de yapanlar kadar suçluydu." Bu basit, çok kullanıldığı için içi bo-

şalmış gibi görünen cümleyi onlar dillerinden hiç düşürmediler. Onlara göre biz, suçluyuz!

Hepsinin uzun öyküleri var. Anlatmaktan hep biraz sıkıldıkları, korktukları, anlatmaya başladıklarında her şeyi unutup hayata küfrettikleri. Uzaklardan başlıyor bu öyküler; Tunceli'den, Sivas'tan, Diyarbakır'dan. Büyük kentlerin, otobüs seferlerinin pek uğramadığı semtlerinde biçimlenen düğümleri, cezaevlerinde, açlık grevlerinde, ölüm oruçlarında uç veriyor, sökülüp gidiyor. Önce topraklarından sonra evlerinden ve en son hayatlarından kovulan bu insanlar, tutuklu anneleri, gelip ÖDP'nin Ankara İl Merkezi binasında buluşuyorlar. Hayatlar konuşulmuyor, gündemde ölüm var çünkü. Dokunduğunuzda, artık onlara göre önemsizleşmiş, yaşanıp bitirilmiş acılar dökülüyor bir bir. Onları bugünlere, Ankara'ya, bir parti binasına, oradan bakanlık önlerine, sokak eylemlerine taşıyan hayatları dökülüyor.

Öyküler bozkırın ötesinde, bütün bunları planlamadıkları sabun kokan evlerde... Oralardan kedilerin ve çocuk gürültülerinin ele geçirdiği varoşlara dökülüyorlar. Ardından "ötekileştirilen" o kenar mahallelerden şehrin merkezine, her şeyin görünmesi istenildiği gibi olup bittiği yerlere varıyorlar. İstenmeyen kadınlar, evlerinde biriktirdikleri o kötü çığlıklarını, önümüze koyuyorlar. Bir varış noktası olan o çığlıkla bizler için "haberler" yeni başlarken, anneler için bir yaşam biçimi bitiyor. Ama haberlerde, ne televizyonlarda ne de gazetelerde, çığlıklarını biriktirmeye başladıkları uzun yolculukları yok, hiçbir zaman olamadı. Geride bıraktıkları korkunç tarih, çığlıklar bitince yine o küçük evlerin küçük kapılarının ardına kapandı. Tarihleri, anaların tarihi, yani hiç yazılmamış olan. Kaybedecek hiçbir şeyin kalmayışının tarihi, ağlamanın ve ağlamamanın, "ciğer acısının" ve insanca çaresizliğin tarihi... Oturma odasından sokaklara düşmenin, oğlanın mürüvvetinden dünyayı değiştirmeye dönüşen düşlerin tarihi. Dantelden kanlı çamaşırlara, kandan pankarta, pankarttan başka bir hayata dönüşen kadın hayatlarının tarihi. Onlar, aç kalan, dövülen, işkence edilen, ölen, kaybolan, "günah" çocukların anneleriydi. Onlar, gizlenmesi emredilen, kapatılmış ve adları hep sayılarla bilinen, komşu günlerinde övünülemeyecek, gölgesine sığınılmayacak çocukları doğurmuşlardı. Basma kalıp gibi gelebilir, ama bıçağın kemiğe dayandığı yer, sözün hatta küfrün bittiği noktaydılar. Onlar, siyasi tutuklu annesiydiler; esmer, yalnız ve sonuna kadar...

Bazıları eylem içinde buldu sesini, evine bambaşka bir kadın ola-

rak döndü. Sokak öğretti. Yenik, ancak daha özgür kadınlar oldular. Bazıları çoktan beri bağırmaya alışkındı. Ölüm orucu sona ererken, yeni eylemler için soluklanmaya evine gitti. Bazı anneler ise eylem bitip evine döndüğünde çok da bir şey götürmemişti beraberinde. Ama tutuklu annelerinin Türkiye tarihinde en çok kurban verilen ve en uzun süren ölüm orucu süresince yaptıkları eylemler, siyasi tarihimizin haklı isyan sayfalarına bir başlık olarak geçti. Kadınların, kadınca yaptığı ve iktidarı herkesin gözü önünde direnerek yıldıran bir isyan...

Oturma Odasından Eyleme

Emniyet Kemerlerini Koparanlar: Fatma Özçelik

Bakanların, milletvekillerinin ve iktidarda olanların belki de en çok yanıldığı nokta, tutuklu annelerinin hepsini, baştan beri siyasi kimliği olan, politik seçimlerini belirlemiş insanlar, hatta gitgide militanlar olarak görmeleriydi. Oysa gerçekte onlar, sıcak evlerinde oturan ve hiç de dışarı çıkıp "devlete karşı gelmeyi" planlamayan insanlardı. İçlerinde öteden beri politik kimlik taşıyan kadınlar vardı, ama eyleme özgün kişiliğini kazandıran annelerin çok büyük bir çoğunluğu, daha önce ne "memleketi kurtarmanın" peşine düşmeyi aklına getirmişti ne de böyle bir yerde olmayı düşünmüştü. Bütün bunları görmek için evlerine bir kez gitmek yeterliydi. Keşke, onları en başından beri militan sananları bu evlere konuk etmek mümkün olsaydı. Çünkü o zaman ölüm üzerine yapılan pazarlıklara, hayat sızabilirdi. Fatma Özçelik'in evine gidip sobalı odada iki çift laf etmek...

Fatma Özçelik'in evi, şehrin merkeze uzak mahallelerinden birinde. Kışın gitmek çok zor olur, çünkü otobüs tırmanırken buzda kaymamak için çok zorlanır. Üç katlı mavi bir apartmanın ikinci katında oturuyor Fatma Özçelik. İçeri girerken ayakkabıları dışarıda çıkarıp elinizle içeri taşıyorsunuz. Fatma sizi nezaketen engellemeye çalışıyor, ama içerden gelen sıcak temizlik kokusu, böyle bir inceliği tatlılıkla zorunlu kılıyor. Tavanı alçak ve temiz pak bir ev. Dar, kısa bir koridordan oturma odasına geçiliyor. Oturma odasında birbirine yakın koltuklardan oluşmuş bir takım var ve hemen arkasında akşam yemekleri buluşmalarının terk edilmiş kahramanı yemek masası. Üzerinde, Türk evlerinin yazılmamış geleneği olarak muşamba ve dantel örtü üst üste. Elbette camlı dolap da mevcut. Dolabın içinde misafirlik bardaklar, fincanlar ve eskiden beri küçük evlere zenginlik katan sarı yaldızlı çay takımları. Dolaptaki fincanlar ve bardakların arasında yeni doğmuş çocukların, uzun süreden beri görülmemiş, uzaklarda oturan akrabaların fotoğrafları. Demirdöküm soba yavaş yavaş yanıyor. Fatma'nın aya-

ğında güzel patikleri. Ellerini ısıtmak için birbirinden ayırmıyor, tatlı tatlı ovuşturuyor durmadan. Küçük sehpaların üzerinde dantel örtüler. Koltukların kollarında ve sırtlarında dantel örtüler, camlı dolabın içinde köşelemesine sarkıtılmış örtüler, yerlerde örtüler, paspaslar, yine örtüler ve örtüler. Sobanın yanında küçük, eski bir radyo, haberlerin izlendiği değil, "ajansların alındığı" zamanlardan kalma. İçeride, yaşamın sürdüğünün kanıtı, çaydanlığın kaynama sesi. Mutfak küçücük, ama aydınlık. Orada da bolca örtüler. Fatma, patikleri yüzünden ayağının yarısını dışarıda bırakan terliklerini şıpırdatarak mutfağa gidip çabucak dönüyor. Elinde bir tepsi kısır ve yanına şöylece sıralanmış marul yaprakları. Yüzünde alçakgönüllü bir zafer gülümsemesi. Tepsiyi ortadaki büyük sehpaya bırakıp, küçük ve sessiz adımlarla yeniden içeri koşuyor. Yine elinde bir tepsi ve yüzünde o gülümseme. Bu sefer peynirli börekler. Sehpaya yavaşça bırakıp tekrar mutfağa. Bir tepsinin içinde, bu hamarat evcilik oyununun en müstesna parçalarını getiriyor, küçük tatlı tabakları, kenarları sarı yaldızlı çay bardakları, şıkırdayan çatallar ve çay kaşıkları. 5 metre engelli ev hanımı koşusunu şıngır şıngır tamamlıyor.

Fatma'nın katıldığı ilk açlık grevi sonrasında, dört yıl önce, bir kış ikindisinde Fatma, "Kısırdan da ye," diyor, "Bak börekten yemedin," diye tatlı, mahcup çıkışıyor. Lokmalarımı sayıyor, her lokmada biraz daha rahatlıyor. "Sevdin mi?" diye de soruyor her denemeden sonra. Sevilmez mi? Ayağıma da patikleri veriyor, sıcacık. Öyle oturuyoruz. Eylemlerden, çocuklardan konuşacağız güya, nerelere gidiyor laf. Dışarıdaki oğlunu, kızını anlatıyor. Her evin zaferlerle dolu tarih kayıtlarını, aile fotoğraf albümünü tutuşturuyor elime en son. Cezaevindeki Barış'la Savaş'ın çocukluk fotoğrafları, dolayısıyla çocukluk anıları ve elbette Fatma'nın yoğunluğu yüksek gözyaşları. Sobanın harıl harıl sesi, ağlamanın sessizliğinde yükseliyor, harıl harıl süren, hiç bitmeyen bir yangın sesi. Kısırla değiştiriyoruz lafı ya da börekle.

Fatma, çocuklar içeri girdiğinden beri kullandığı renkli haplardan arada bir ağzına atıyor. Haplar yardımıyla o günleri anlatıyor, "teröristliğe" adım attığı yılları...

"Evlendik. Yedi yıllık evliydik; kocamı içeri aldılar. Kimse nedenini söylemedi. Beş yıl içeride kaldı. Dört çocuğum vardı o zaman. Şimdi..."

Benimsenmeyen yenilginin renkli haplarından bir tane daha...

"Yaşamı bize devlet tanıttı. Komünist olduğumuzu, öyle diyorlar iş-

te', mahkemelerde öğrendik. Yirmi üç yaşındayım. İşim yok. Çocuklarımı alıp Ankara'ya geldim. Beş yıl iki işte birden çalıştım. Hapishaneye temiz çamaşır yetiştirdim."

Fatma hanım eşiyle ilgili öyküye çocularını karıştırıyor farkında olmadan:

"Barış ile Savaş 10 aydır içeride. Rüyama giriyor hep. Yüzlerini, görüşte arkasında durdukları tellerle birlikte görüyorum. Tellerden bir türlü kurtulmuyor yüzleri."

Fatma hanım, alıştığı yaşamın kısa formülünü veriyor. Gözleri, çocuklar gittiğinden beri büyüklüğü korkutan masaya takılıyor.

"Onlar gittiler, evde garip bir sessizlik var. Kocamı geçen ay aldılar. Bir ay haber alamadım. Kimse geri gelmeyecek gibi geliyordu. Ayrı ayrı cezaevlerine çamaşır yetiştiriyordum. Her hafta görüş günü üç çift temiz çamaşır hazırlıyordum. Şimdi kocam eve döndü. Ama yine gelecekler biliyorum."

Ezan okunuyor. Fatma hanımın kocası geliyor, yani gitme vakti. Bir ev gezmesi bitiyor. Evden çıkıp, buz tutmuş yokuştan inerken, kaymamayı öyle çok düşünüyor ki insan, Fatma hanımın "teröristliğe" adım attığı eylemlerden yeni çıktığı bir türlü akla gelmiyor. "Biz mahkemede öğrendik komünist olduğumuzu," demesi ise tersine, insanın aklından hiç gitmiyor.

Barış ile Savaş'ın ilk alındığı günlerdi bunlar. Dört yıl önceydi. Fatma hanım, o zamanlarda ilaçlarına sarılmıştı ve her görüş gününde bayılıyordu. Daha ilk kez tutuklu anneleriyle birlikte eylemlere katılmaya başlamıştı. Bu ev gezmesi onun İnsan Hakları Derneği'nde tutuklu annelerinin yaptığı açlık grevlerine ilk kez katılmasının üzerinden bir hafta sonra yapılmıştı. Artık "alıştı".

Önceleri uzun, düz, iki-üç beyaz teli saklayan, siyah saçları vardı. Saçları hızla beyazlandı. Katıldığı eylemler de çoğalınca saçlarını kısacık kestirdi. Gitgide daha çok eyleme katılmaya başladı. Örgüt adlarını, eylem biçimlerini hızla öğrendi. Artık gazeteye gelirken gülüyordu. Sinir haplarından yavaş yavaş kurtuldu. Kendi bayılmalarıyla dalga geçmeye başlamıştı. Dört yıl sonra yollar yeniden çakıştığında, bu kez Türkiye tarihindeki en uzun ve en çok kurban verilen açlık grevi eylemleri henüz başlamıştı. Fatma artık deneyimli anneler arasına girmişti. Barış ve Savaş da uzun süreden beri tutuklu değil, hükümlüydü. Tutuklu Aileleriyle Yardımlaşma Derneği (TİYAD) üyesiydi. Dört yıldır "bu işlerde" tanıştığı insanlarla ilişkileri vardı. Ölüm orucu eylem-

leri boyunca ÖDP Ankara İl Merkezi'ndeki annelerin eylemine katılmaya geldiğinde, artık olabilecek, yapılabilecek, karşılaşılabilecek hemen herşeyi biliyordu. Kendinden emindi. Annelerin bulunduğu salona girdiğinde, daha eylemin ilk günleriydi. Korkan, ağlayan, bayılan, çaresizlik içinde parti yetkililerine aynı soruları soran anneleri gördüğünde, tutuklu annesi olduğu ilk günleri anımsadı. Kendisinin de tıpkı bu apartman dairesindeki kadınlar gibi çaresiz ve şaşkın olduğu günleri. Çocukları için ilk kez sokağa çıktığı günleri, çok uzaklarda kalmış acemi bir yaramazlık gibi gülerek anlattı:

"Dizlerim titriyordu yürürken. Ama içimden hep, 'Bundan sonra bütün eylemlere gideceğim,' diyordum. İnsan heyecanlanıyor işte."

Eylemin bir kaygı ve korku anından bir yaramazlığa dönüşmesi, böyle gülerek anlatılması çok zaman aldı Fatma için. Diğerleri için de. Çünkü onların hayatları tıpkı kendileri gibi binlerce kadının yaşadığı hayattı. Emniyet kemerleriyle kıpırdayamaz haldeydiler. Ama o emniyet kemerlerini, belki de hayatlarında eylem yapmaya gösterebilecek tek meşru neden için, çocuklarının yaşamı için kopardılar. Sokağa çıkmadan önce çiğneyip geçecekleri çok şey vardı.

Söze "inşallah"la başlayan, bütün acı olayları "Her şeyin başı sağlık," diyerek geçiştirmeye çalışan kadınlardı tutuklu anneleri. Öğretilmiş bütün kadınlık kalıplarını ezbere bilen, belki bir zaman bunları savunan, kocalarının sözünden çıkmaya biraz ürken kadınlar. Kendileriyle aynı koşullarda yaşayan, ancak onların yaşadıklarını hiç tatmamış birçok kadın gibi, evinin temizliği, lezzetli kurabiyeler, ucuza çıkarılmış iyi yemeklerle avuntu bulurlardı büyük bir olasılıkla. Yaşadıkları, deneyimleri ve değerleri, orta halli bir kadınınkinden hiç farklı değildi. Yani evleri, kaleleri ve tuzaklarıydı. Çoğunun yirmi beş yaşından sonra yılların pek hesabını tutmaması bu yüzdendi, çünkü yaşam onlar için temiz tutulması gereken bir evin içinde birbirine eklenen günler demekti. Hafta sonları, ay sonları, yıl sonları beklenerek, bütün bir hayat beklenerek yaşamaktı onların tutturup gittiği. Bu yüzden örtüler, örtüler ve örtüler vardı evlerinde. Sıkıldıkça üstlerini kapadıkları, her şeyi tuhaf bir sakınımla korudukları ve süsledikleri bir hayattı bu. Boyunlarından ayaklarına kadar emniyet kemerlerine dolandıkları, çabuk çabuk yaşayıp, başlarına bir şey gelmeden öbür dünyaya huzur içinde göç etmeyi bekledikleri bir hayat. Bu yüzden dışarı çıkmak, onlar için, herkes için olduğundan çok daha önemliydi. Çocukları için, yani çoğunluğun en azından duygusal olarak meşru kabul edebileceği

bir neden için olsa bile, bütün o örtüleri ütülü tutmaktan, bütün o evleri hastalıklı bir biçimde temizlemekten, komşuların, akrabaların ve daha kimlerin "aferin"lerini almak için yemekler yapmaktan, yemekler yapıp durmaktan vazgeçmekti.

Bildikleri ve ezberledikleri bütün onaylama mercilerini bir kenara bırakıp, tek tabanca sokaklara düşmekti dışarı çıkmak. Evlerini bırakıp sokakta olmak, her anlamda "dışarı çıkmaktı" onlar için. Dışarısı erkeklerin ve erkek düzeninin dünyasıydı ve hiçbir şey, üzerine danteller serilip cam dolaplara konabilecek kadar temiz değildi. Ev sohbetleri değil, tartışmalar yapacaklardı ilk kez. Toplandıkları yerler pastalı börekli komşu evleri değil, erkeklerin ve hep katı şeylerin hüküm sürdüğü, hiçbir kadınca estetiğe dayanmayan parti binaları olacaktı. Hareketleri, sesleri, sözcükleri, bakışları, duruşları, oturuşları ve daha başka her şeyleri değişecek olan sokağa çıktıklarında bütün o dantellerden, örtülerden, örtülmüş şeylerden, kırılganlıktan ve yaşamın sessiz süslerinden vazgeçmeye başlamışlardı. Bu, acılı, korku dolu, bol çıkmazlı, ama yine de gizli bir heyecanla yaşanan dönüştürücü, uzun bir süreç olacaktı. Anneler, emniyet kemerlerini atıp sokağa çıkmışlardı.

Fatma Özçelik, dört yıl içinde çok değişti. Bu süre içinde oğulları hep içerideydi. Alıştı belki. Ama ölüm oruçlarına varan eylemler başladığında artık hiç bayılmıyor, hiç hap kullanmıyordu. Acıyla dalga geçmeyi öğrenmişti. Bunun bir sinir savaşı olduğunu öğrenmişti. Yıllarca yapılan açlık grevlerinde, eylemlerde, toplantılarda güç kazanmıştı. Artık ayakta kalması gerektiğini ve kalabileceğini de biliyordu. Gücünü vazgeçtiği emniyet kemerlerinden alıyordu. Bu yüzden sık sık tekrarlardı:

"Beni kocam engelleyemedi; kim durduracak?"

Belki de bu hayattan başka çaresi kalmayışıydı neden. Artık bütünüyle değişmiş, "siyasi bir kaynana" bile olmuştu. Dışarıda olan oğlunun evlendiği kızı kenara çekip söylediklerini anlattığında Fatma'nın eylemler boyunca geçirdiği değişim ortaya çıkıyordu. Yaşanmasının hiç de hesapta olmadığı türden bir hayatın getirdiği değişim. O şimdi gelinine bu tür bir hayatta güçlü olmanın sırlarını veriyordu:

"'Bak kızım,' dedim, 'Bu düzen kötü,' dedim. 'Benim oğlum seni bıraksa ne yapacaksın? Git bilgisayar kursuna, daktilo kursuna. Kendine bakacak duruma gel. Oğluma bağlı kalma,' dedim. Ben eyleme gidiyorum o evde oturuyor. 'Anne, aman kendine dikkat et,' falan diyor. Ne dikkat etmesi? Ben eyleme gidiyorum, oyun değil ki bu."

Fatma, geliniyle konuşurken eylemci olmanın gücünü ve özgüvenini de taşıyordu. Anlattıklarının sonuna eklediği cümlede gülmesi bundandı:

"Daha anlayamıyor. Ama onu da bilinçlendireceğiz inşaallah!"

Oysa Fatma da gelini gibi başlamıştı yaşamaya. Bütün düşleri ve yaşamı elinden alınmasaydı, büyük bir olasılıkla kendisi için çoktan sınırları belirlenmiş bir hayatı yaşayacaktı.

İlk Eylem, İlk Sorular: Fatma Şahin

Fatma Özçelik'in kendinden emin, eyleme alışık adımlarla girdiği ÖDP Ankara İl Merkezi'nin apartman dairesinde gördüğü çaresiz, şaşkın ve acemi kadınlardan biri Fatma Şahin'di.

Önceleri olacakları, yapılacakları partili gençlere soruyordu Fatma. Sonra sokakta ve cezaevlerinde olanları gördükçe sorular kendiliğinden yanıtlanmaya başladı. O da sustu. Sesi sadece eylemlerde çıkıyordu. Gerisi, apartman dairesinin bir köşesine çekilip uzatılan sessizlik. Fatma'nın daha ilk günlerde yaşadıklarından aldığı en kesin yanıt başındaki yarıktı.

Fatma beyaz yüzlü bir kadındı. Eğreti baş örtüsünden sızan saçları kısa sürede ortadan kayboldu. Polisten yediği ilk dayaktan sonra başı yarıldı. Yara tedavi olurken saçının bir kısmını kazımışlar. O da gidip hepsini sıfıra vurdurmuş. Baş örtüsünü ilk kez açıverdiği o ilk gün saçlarının olmadığını bile unutmuştu. Sonra irkilip, "Daha temiz oldu böyle," demişti. Başındaki dikişleri aldırmayı unutmuştu. Bunun için, hiçbir şey için zaman olmadığı eylemin son günlerine yaklaşılmıştı. Başını iki eli arasına alıp anlattıkları, kısa zamanda öğrendiklerini parça parça bir araya getiriyor ve belki de düşünce suçu tarihinde en yalın başkaldırıyı içeriyordu:

"Siyasi dedikleri fikir suçu oluyor, he mi? Düşüncesinden oluyor. Bu düşünce suçu adamı öldürür mü? Öldürmez, he mi? Düşünce suçu adama hakaret etmez, he mi? Bu düşünce suçu nasıl ıslah olur? Islah olmaz bence. Şimdi ben düşünüyorum. Bu çocuklar, 'Eskişehir kapatılsın,' diyor. Neden? Çünkü birbirleriyle görüşemiyorlarmış. Şimdi, insanı insandan ayıramazsın. İnsan insandan ayrıldı mı ölür. Neden bu insanları ayırıyorlar? Konuşmasın diye. Niye konuşmayacaklar? Islah olsunlar diye. Şimdi ben düşünüyorum, siyasileri yani. Şimdi sen insa-

nın kafasının içindekini nasıl ıslah edeceksin? Belki adam öldüreni ıslah edersin. Adam der ki, 'Tamam, ben pişman oldum, bir daha yapmayacağım', ama bir insanın fikrini nasıl ıslah edersin? Hem bize, düşünmeyen adamdan kötülük gelir diye öğrettiler. Diğer insanları düşüneceksin ki iyi insan olacaksın. Ben bunu biliyorum işte.

"Çiller götürmüş parayı, Engin Civan götürmüş parayı. Para götüreceklerine siyasi suçlulara yer yapsınlar. Geniş alan yapsınlar. 'Seni buraya kapatıyorum, burada dur,' desinler, ama birbirlerinden ayırmasınlar. Türkiye'de çok var fikir suçu. Okumuşluğum yok, ama sen hapsediliyorsun, hücreye atılıyorsun. Hücre dedikleri herhalde tuvalet gibi bir yer. Gerçekten Müslümanlık'ta bu varsa, ben kabul etmiyorum. Gerçekten varsa, ben Müslüman değilim."

Fatma, sıra teorik konuşmalardan kızına, Bayrampaşa Cezaevi'nde açlık grevi yapan on dokuz yaşındaki Zülcihan'a gelince, başını önüne eğiyor. Gözyaşları kucağına düşüyor, ama gözünden aktıkları görünmüyor:

"İlk alındığında günlerce peşinde koştum. Söylemiyorlar. Bari nerede olduğunu söyleyin. Bir anneyim ben de, kapı kapı dolaştık. Sonunda kabul ettiler aldıklarını. Neden aldınız deyince, vura vura kapının dışına çıkardılar bizi. Gecenin bir yarısı gelmişlerdi. 'Kızını ver,' diyorlar. 'Neden vereyim kızımı tanımadığım insanlara?' dedim. Sonra, polislermiş, öyle dediler. Zülcihan, 'Anne beni vermeyin,' dedi. Ben de, 'Kızım, devlete güven,' dedim. Nereden bileyim? Sonra emniyete gittik. Komutan bana, 'Arkadaşı suçlu, kızının suçu yok,' dedi. 'Onları soruşturuyoruz,' dedi. Çok soramadım, nasıl muhatap olabilirsin üstünle? Ben televizyonda izledim sonra, önüne bomba koymuşlar, 'yasadışı' diyorlar, onlardan koymuşlar. Benim kızım evden alındı. Evden dışarıya bakkaldan başka bir yere gitmiş değil. Şimdi ne düşünürsün? Çocuğum haklı. Evden alınmış, önüne bomba konulmuş, televizyona çıkarılmış. Çocuk benim yanımdan gitmemiş."

Susuyoruz. Ağlamanın ilacı nefreti tazelemek. Başlara dönüp iki cümleyle ağlamanın yerine koyuyor öfkesini:

"Açıköğretime gidiyordu. Komutan demez mi, 'Göndermeseydin!' diye. Niye göndermeyecek mişim? Ben çocuğumu eve mi kapatayım? Bunların hepsi çocuklar eve kapansın istiyor. Düşün şimdi. Çocuk çıkıyor, kendini insanlık için öldürdüğünü söylüyor. Herkes bunun farkında, ama ne yapsın? Herkes tutunmaya dal arıyor. Ben de tutunmaya dal arıyorum. Ne yapabiliriz, hiç bilmiyorum. Sonumuz karanlıktır.

Ben kafamda karşılaştırıyorum. Sivas'ta, 'Yak ulan, yak!' diye bağırıyorlardı, şimdi polise 'Vur ulan, vur!' diye bağırıyorlar. Bu adamlar halkı nereye götürüyor? Ben okumuşluğu olmayan bir kadınım. Bunların okumuşluğu var. Sonumuzu görmüyorlar mı? Bir şey diyemiyorum anlayacağın."

Tutuklu anneleri eyleminin başlangıçtaki niteliği, göçle ya da yoksullukla biriktirilmeye başlayan öfkenin harekete geçmesi; görünür tek hedefi, çocukların kurtarılması olsa da, sokağa çıkmakla birlikte, olaylar ve eylemlere karşı iktidarın benimsediği tutum, annelerin sokakta "kalması" için yeni gerekçeler, yeni nedenler doğurdu. Çocukları ölmesin diye çıktıkları yolda, sokaklarda, çocuklarının "orada", "ötekilerin" arasında olma nedenlerini anlamaya başladılar. Çünkü televizyonlarda izledikleri "yasadışı örgüt militanları" bir başka deyişle "canavar çocuklar", "günah evlatlar" onların çocuklarıydı ve ortada yanlış bir şey vardı. Henüz hiçbir şeyi anlayamadıkları dönemde, en çok öğrenmek istedikleri şey, çocuklarının "haklı" olup olmadığıydı. "Devlet korkusuyla" önceleri çocuklarının haklı olduğunu yüksek sesle kabul edemediler. Ancak, eylemin içinde kendilerine karşı da aynı "yasadışı militan" tutumu benimsendiğinde duracakları yeri, taraflarını açıkça seçtiler. Yeni tanıdıkları bu baş döndürücü düzenek ve tepetaklak edilmiş anlamlar birliği, kendilerinin haksız ilan edildiği bu yeni koşullar tanıttı onlara çocuklarını. Sokak öğretti. Önce çocuklarını ve düşmanları tanıdılar, sonra da kendilerini.

Geçmişle, o günlerde kendi yaşayıp gördüklerini birleştirmeye başladıklarında, önlerine öfkelenmemeyi olanaksız kılan bir tablo çıkıyordu. Ve annelerin, bu tabloya bakıp düşünmek için –bir bakıma– ilk kez bu kadar çok zamanları vardı. Ölümü beklemek zamanı ne kadar uzatıyorsa, o kadar çok zaman...

Fatma Şahin'in eylemin 68. gününde Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nin önünde ilk kurbanın bedeni beklenirken buz gibi bir sesle söylediği cümle, herhalde yaşamında bir ayrımı işaretliyordu:

"Biz de bilmeden çocuklarımıza kızıyorduk. Haklılarmış. Bunlar birleşmiş, çocuklarımızı öldürüyorlar."

Yine o ıslak sessizlik. Fatma, kaldırım taşının kenarına ilişiverdi, başını bacaklarının arasına alıp kırılan sesiyle son cümlesini söyledi:

"Bir insan bir insana bunu nasıl yapar?"

Anneleri, çocukları kadar bu cümle sokakta tutuyordu.

Annelerin duracakları tarafı, eylemlerindeki kararlılığı belirleyecek

en önemli ayrım, polisle sokakta ilk karşılaşmalarında yaşandı. O güne dek benzer olayları televizyonlardan izleyen anneler, ilk kez taraf oluyorlardı. Eylem bitip ÖDP binasına geldiklerinde alı al, moru mor anlattıkları, yapacaklarını, eylem bittikten sonra belki de yaşamları boyunca duracakları yeri gösteriyordu.

Fatma Alca da henüz hayatının ilk eylemlerine katılıyordu. Son günlere gelinmemişti henüz. ÖDP'ye girer girmez heyecan, öfke, şaşkınlık içinde bağıra bağıra ilk kez yaşadıkları sokak haksızlığını anlatıyordu:

"İnsanları birbirlerine ezdirdiler. İlk önce anaları ayıklamaya çalıştılar. Beni tutup kenara fırlattılar. Sakat bir ananın üzerine çullanacaklardı, genç bir çocuk onun üzerine kapandı. Çocuğun kafasını yere vurdular, üç kişi. Ben sakat ananın üzerine kapandım. Yaşlı babalara da vurdular. Sonra bir aralık buldum, kaçtım.

"Öldüreceklerse öldürsünler. Biz örgüt değil, anayız. Ölene kadar uğraşacağız. Bugün çıktık dövdüler, yarın yine dövecekler. Ama biz yarın da çıkacağız."

Şiddet doğrudan annelere yönelmeye başladığında, annelerin karşı çıkacakları kötülükler çoğalıyordu. Polisleri, iktidarı simgeleyen her şeyi "kötü" kategorisine çabucak soktular. Bu kadar kendinden emin ve kararlı olmalarının bir nedeni çocuklarını kurtarma çabası ise bir başka ve en azından birincisi kadar belirleyici olan ikinci nedeni de "kötülerle" savaşta "iyilerin" yanında olduklarını bilmeleriydi. Birbirine karşıt tarafların bulunduğu yeni ilişkiler sistemi, annelere inanılmaz ve kabul edilemez geldiği ölçüde, eylemdeki doğallık ve tepkisellik de büyüdü. Çünkü artık üzerine tartışılamayacak bazı değerlerin (annelere vurulması, ölüm tehlikesinin iktidardakilerce ciddiye alınmaması gibi) üzerine basılıyordu ve "karşı taraf", çizmeleriyle "doğru"ları çiğnedikçe, anneler kendilerinden daha emin yürüyorlar ve sokağa çıkarken söyleyebilecekleri sözler çoğalıyordu.

Ağlamanın Bittiği Yer

Tarih 12 Temmuz. Düğünlerde ya da toplu yemeklerde yaptıkları gibi sessiz ve becerikli bir işbölümü sonucu *Cumhuriyet* gazetesinin Ankara bürosuna on anne geldi. Telaşla girdiler içeriye. Gün, dönemin çiçeği burnunda Refah Partili Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın "tutuklu ve

hükümlüleri topluma kazandırmak için bin din ve ahlak öğretmeni tahsis edileceğini" açıkladığı gün. Gün, açlık grevinin 54. günü. Oturdular. Devletten umudu kesmişler, Birleşmiş Milletler Türkiye Temsilciliği'ni, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ni ve çeşitli büyükelçilikleri dolaşıp gelmişler. Gruplara bölünüp gazetelere yaptıklarını ve yapacaklarını haber vermeye başlamışlar. Oturdular. Çocuklarının ölmeye başladığını anlatıyorlar. Çoğu, çocuğunun açlık grevini bıraksa bile geri dönemeyeceğinden ya da sakat kalacağından korkuyor, doktorların bu yöndeki açıklamalarını anımsatıyorlar. Telaşla bunları anlatıyorlar. İçlerinden tanıdık yüzler, her zamanki gibi yapılacakları, yapılanları bir bir sıralıyorlar. Hızlı hızlı anlatıp gitmeye alışıklar. Ama başının örtüsünden Doğulu olduğu belli, gençten bir anne, anlatılanlar ölüm sözcüğü üzerinde düğümlendikçe sessizce ağlıyor. Adını söylemek için bile ara veremiyor ağlamasına. Deneyimsiz anne, öyle içini çeke çeke, hıçkırıklarını geri yutmaya çalışarak ağlamayı sürdürdükçe anneler, hemen uyarıyorlar. Daha deneyimli olanlar, bu tür durdurulamayan ağlamalar için geliştirdikleri cümleleri sıralıyorlar hemen:

— Ağlama. Güçsüz sanırlar.

— Ağlamakla bir şey olmaz, mücadele etmek gerek.

— Sen üzülme, senin çocuğun onurlu yaşıyor. Onlar utansın.

...ve daha birçokları.

Oysa göz yaşları hepsinin burnunun ucunda duruyor. Ama bunlar, çaresizliğin ancak öfkeyle katlanılabilir olduğu kötü günler. Annelerin aralarında ağlayan yeni annelere kızmasının nedeni ise, direncin çoğu zaman tek dayanağı olarak kalan öfkeyi zayıflatmamak.

Anneler, eylem ilerledikçe artık sızlanan ve ağlaşan bir grup anneden, öfkeyle örgütlenmiş kadınlara dönüşürken ağlamayı bir kenara bıraktılar. Kalıp kadın resmini üzerlerinden çıkarıp atarken ağlamayı da o resimle birlikte unutmaya çalıştılar. Genel geçer kadınlıkla, alıştıkları biçimde bir kadınsılıkla bağlarını ağlamayı bastırdıkları gün kopardılar. Merhametin ve insancıl ilişkilerin tedavülden kaldırıldığı düzeneği çözdükten sonra ağlamaktan çok konuşmak, bağırmak, yürümek gerektiğini düşünüyorlardı. Her ne kadar zaman zaman onları başlarını öne eğip, baş örtüsünün ucuyla sessiz gözyaşlarını kurularken yakalasanız da, ağlamamak artık düşmanlara karşı çocuklarına sahip çıkmak, mücadele etmek, yenilmemek demekti. İktidardaki erkeklerin karşılarına dikildiği bu mücadelede, erkekçe sayılan katılıkla mü-

cadele edilmesi gerektiğini kabul etmişlerdi. Onlara öğretilen ağlama, yumuşama, duygusallık, annelik gibi kavramların geçerliliğinin bütünüyle ortadan kalktığına emin oldukları gün, ağlamayı kesmiş, durdukları, duracakları yeri ve nasıl başlarını dik tutmaları gerektiğini belirlemişlerdi. "Düşmana" gözyaşlarını görme keyfini tattırmak istemiyorlardı artık. Acemi annelere de bu yüzden biraz azarlar gibi ağlanmaması gerektiğini söylüyorlardı. Çünkü "düşmanlar" bir kenara, ağlamaya başlarlarsa yıkılıp gidebilirlerdi. Ağlayıp, geri çekilmek, en çok çocuklarına ihanet olurdu. Böyle düşünmeye başlamışlardı. Çocukları direniyordu, öyleyse onlar da yapabilirlerdi. Eylem günleri, anneleri hiç olmadıkları kadar katı olmaya zorladı. Değişen yüzleri, hep savaşa hazır yürüyüşleri, çocukları içindi, kendiliğinden ve kendileri için değil. Onlar, çocuklarının acısına ve savaşına ortak olmak istiyorlardı. Ağlamamak, bu savaşı paylaşmakta sınır geçtikleri yer, geri dönülmeyecek yolun başladığı noktaydı. Onlar, artık "öteki" kadınlardı. Duygusal zincirlerini koparan anneler, böylelikle sokaktan edindikleri en önemli bilgiyi uyguluyorlardı. Eskisi gibi davranmıyor, ağlayacakları anda, en sert sloganları atmayı öğreniyorlardı.

Mürüvvetten Dünya Düşlerine: Anne K.

Anne K. ile eylem bittikten sonra TİYAD'ın bürosunda konuşuyoruz. Memleketine dönmeden önce Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde yatan oğlunun görüşüne gitmiş, dinlenmek için büroya uğramıştı. Eşiyle birlikte geldiği büroda eylemde öğrendiklerini ve değişen yaşamını anlatıyordu. Artık oğlunun mürüvvetini beklemektense düzenin değişmesi üzerine düşler kuruyordu K. İlk günlerdeki kuşkularının nasıl yok olduğunu anlatıyordu.

"Çocuğum alınmadan önce, mahkemeye çıkmadan önce hiç bilmezdim bu işleri. Mahkemeye gittik. Örgüt üyesi, siyaset dediler. Halbuki benim çocuğum inşaatta çalışıyordu, doğrusu bu. Önce sustuk. 'Herhalde çocuk yanlış bir şey yaptı,' deyip sindik. Sonra anladık ki işler öyle değil. Ben çocuğuma sahip çıkarak bu işe girdim. Eylem diyorlar, ama ben anne olarak çocuğuma sahip çıktım. Evde mi otursaydım? Evde otursaydım vicdan azabı çekerdim. Çocuk benimse, gönlü de benim değil ya! Bir düşüncesi var işte. Hâlâ da bilmem siyaseti. Ama bu ÖDP'de insanların insan olduğunu gördüm. Çok insanla görüş-

tüm. Halkına, hakkına sahip olan insanlar gördüm. Çok ağır günlerimiz geçti, acısıyla tatlısıyla...

"Eskiden, 'Çocuklarım büyüyüp de çalışmaktan dönerken boylarını görür müyüm?' diye düşünüyordum. Şimdi görüşlerine seve seve gidiyorum. Onlar artık bizim gözümüzde çok büyüdüler. Zaten her şeyin başı sağlık. Nasıl olsa bunlar da geçer. İnşaallah sağlıkla çıkar yavrum. Ama Allah ömür verirse bundan sonra tutuklu annesiyiz. Artık benim çocuğum olmasa da, anneler eylem yapsa destek vermeye giderim. Zaten bizim aramızda çocuğu olmayan kadınlar da vardı. Ben de onlar gibi sahip çıkarım artık."

Oğlunun mürüvveti, cezaevinde görüş günüymüş. Onun payına da bu düşmüş. Anne K. en azından oğlunun örüm orucundan sağ çıkmasından mutlu. Şimdi öfkenin sürekli yaşanabilir biçimini bulmaya çalışıyor. Olanları komşularına anlatıyor durmadan:

"Komşulara anlatıyorum. Ama onlar 'terörist' deyince kötü bir şey sanıyorlar. Düzene ayak uydurmuş komşularım var benim, yine de sağ olsunlar, iyi insanlardır. Olayları anlattığım zaman önce inanmıyorlar, inanınca da üzülüyorlar. 'Televizyonda gördük, üzüldük,' diyorlar. 'Neymiş bu terörist?' diye soruyorum. 'Ne bilelim, uzun saçlı, dağlarda gezen adamlar,' diyorlar. Geçmiş olsuna geldi hepsi. 15-20 kadın. Anlattıkça üzülüyorlar. Herkesin görüşü kendine tabii. 'Bizi dövdüler,' diyorum, 'Olmaz,' diyorlar. Ama sonra inanıyorlar. Korktukları için hiçbiri eyleme gelmez. 'Gelin,' de demedim zaten, kocası var izin vermez, korkar gelmez. 'Neden yattı? Suçu neydi?' diyorlar. 'İnsan olmak!' diyorum. 'Suçu insan olmak! Benim çocuğum mafyacılık, hırsızlık, uyuşturucu kaçakçılığı yapmadığı için devletin gözünde suçlu,' diyorum. Duyarsız kalanları da ben normal görüyorum."

K. hanım yazdıklarımı tekrar tekrar okutuyor. "Okumuşluğumuz yoktur, aman yanlış olmasın," diyor. Yeni başlayan yaşamın önlemlerini alıyor. Adının yazılmasını da istemiyor:

"Komşular kırılır falan..."

Yenilmiş Ama Özgür: Altın Eren

Altın Eren, sürekli gülen bir kadın. Esmer. Bukleli saçları baş örtüsünün altından Doğulu ağıtlar gibi uzayıp gidiyor. Kırmızı yanakları esmerliğine inat. Yıllardır eylemlerin içinde. Açlık grevlerine katıldı, ey-

lemlerde kısa konuşmalar yaptı. Şivesi Doğulu. Dört yıl önce gazeteye ilk gelişinden beri gülüyor. Oysa dört çocuğunu "bu işlerde" yitirdi. Bir tanesinden haber alamıyor. O, kaybedecek hiçbir şeyi kalmayanlardan. Ölüm oruçları sırasında Adalet Bakanlığı önünde katıldığı son eylemde sol tarafı kısmi felç oldu. Bu yüzden ölüm orucundaki son anne eylemlerine hep koltuk değnekleriyle geldi. Gazete bürosuna çiçeklerle gelip, bundan sonra hep tutuklu annesi kalacağını anlattığında, yine de gülüyordu. Alışılırsa, o da alışanlardandı...

"Ne okurum, ne yazarım yoktur. İlk çocuğumu aldıklarında Emniyet'i gidip sorarak buldum. DGM'yi buldum. Bilmiyordum öyle bir yerleri. Döverek içeri alıyorlardı çocukları, bizi de döverek mahkemeden çıkarıyorlardı. Cezaevinde çocuklarım varken evde oturmam yanlış olurdu. Onların alınları açık, başları ağ. Ben gideceğim yerin adını yazdırırdım büyük harflerle, sonrada aynı yazıyı otobüslerin üzerinde arardım eyleme gitmek için. Gide gele hangi otobüse bineceğini, yerlerin adını bilecek kadar okumayı öğrendim. Beş defa gözaltına alındık, sulandık. Artık nereye deseler giderim. Benim çocuğum olmadıktan sonra ben yaşamayı ne yapayım? Mahkeme kapısında, cezaevi önünde dururum. Başkalarının çocuğu olsa, gâvurun çocuğu bile olsa giderim. Koltuk değneklerimi alırım giderim. Zaten artık hepimiz tümden kapılarda olacağız."

Tutuklu annelerinin eylemleri ve bir araya gelişi bir yandan annelik kurumunu yüceltirken (çünkü eylem dışarıya karşı öncelikle ve çoğunlukla meşru annelik kalkanıyla korunuyordu) bir yandan da kadınlar için eylem boyunca hiç fark edilmeyen bir tür özgürleşmeye kaynaklık etti. Zamanla, taraflar belirginleşip, eylemin tasarlanmış ya da öngörülmüş seyri ölümlerle sarsıldıkça anneler, artık hiçbir biçimde "meşru" olmayan bir zeminde yer almaya başladılar. Öyle ki, bulundukları yerde annelikleri bile onları koruyamıyordu. Hükümetin inatçılığı ve eylemcilerin bölünmez örgütlülüğü, safları saat saat keskinleştiriyordu. Eylemin acele ve şaşkınlıkla geçen günlerinde adlandırılamayan, ama altının şimdi çizilmesi gereken bir özgürleşme de satır aralarını dolduruyordu.

Anneler, evlerinden çıkmışlardı. Çoğu, durumun vahametini ve yaşamlarının nasıl altüst olduğunu anlatmak için haftalardır eve gitmediğini öncelikle söylüyordu. Çünkü onlar için evden çıkmak, verili hayatı terk etmekti. Bu vurgu, onlar için kendi yaşamını rafa kaldırdığının, öngörülen hayatı yaşamadığının neredeyse en belirgin göstergesiydi.

Evden çıkmayla başlayan süreç, yine verili yaşam için kabul edilen ilişki biçimlerini de değiştirmişti. Çocuğu için eylemlere katılmadan önce hayatı, komşuluk, akrabalık gibi kapalı devre ilişkilerle sınırlı olan tutuklu anneleri, artık sokaktaydılar. Sokak, ne olursa olsun, ne yaparsa yapsın politikleşmek ve yaşamı olduğu gibi tanımak demekti. Sokak, görmek demekti. Tutuklu annesi sadece sokakta değil, sokakta ve eylemdeydi. Elbette eylemin temelindeki acı, annelerin kendilerindeki değişimi tanımlamasını engelleyecek kadar büyüktü, ama bir bölümü de yaşadıklarının, hızla başka bir insan olmaya başladığının farkındaydı. Kaybedecek bir şeylerinin kalmamış olması güçlerinin kaynağıysa, artık sokakta olmak da özgürleşmenin kaynağıydı. Koşullar, onları başka insanlar yapmaya hazırdı, bir bakıma daha özgür insanlar.

Özgürleşmenin belki de en önemli yanı, sesleriydi. Evlerin içinde, en çok odadan odaya ulaşması beklenen sesleri, ilk kez açık alanlarda çıkıyordu. Bu, ev değil, sokak sesleriydi. Sloganlar bu işe yarıyordu en çok, kendi seslerini duyuyorlardı. Bundan önce hep onaylanmayı bekleyen bir tonla konuşmaları beklenen kadınlar, ilk kez karşılık beklemeden "nutuklar" atmaya başlamışlardı. Ama tutuklu anneleri, daha ilk eylemlerinde "kadın seslerini", yani fısıldamayı bir kenara koyarak bağırmaya başladılar. Örneğin slogan atarken çevrelerine bakınır ve bir parça utandıklarını gizleyemezlerdi. Bununla birlikte bağıran seslerini duymak, kendi sesinin bağıran onca sese katıldığının farkına varmak, yüzlerinin ve bedenlerinin duruşunu da değiştiriyordu. Yürüyüşleri de değişmişti. Şişman Anadolu kadınının aksak ritim yürüyüşünü bir kenara bırakıp, eylemi içinde taşıyan yeni bir yürüyüş ediniyorlardı. Duruşlarının, seslerinin ve yürüyüşlerinin değişmesi, kadınların yanlarında taşıdıkları koca çantaları da terk ettirdi onlara. Kadınların neredeyse ömürleri boyunca yanlarından ayırmadıkları ve hayata karşı bütün önlemlerini içinde taşıdıkları çantaları yoktu annelerin. Kollarını sallayacak, dayak yiyebilecek ya da koşacaklardı çünkü. Ve çantalarıyla birlikte, içlerinde taşıyıp durdukları "önlemlerini" de evlerinde bıraktılar. Önlemsizlik de ne olursa olsun, özgürleşmenin başlangıç noktalarından biriydi.

"Bu izler kapansa da, içimdeki yara kapanmayacak. Ben bu sokaklara hep çıkacağım. Görsünler bakalım."

Fatma Alca on beş gün önce böyle bağırmıyordu, daha çok olan biteni izlemeyi yeğliyordu. Anne Gülnaz da dövünmeyi seçiyordu ilk günlerinde. Ama sonraları, tansiyonu yüzünden katılamadığı eylem-

den dönen diğer anneleri, parti binasının penceresinden düşecek kadar sarkmış, eliyle zafer işareti yaparak karşılayabiliyordu. Dudaklarını ısırıyordu bir yandan. Öfke içlerine işlemişti, kaybedecek hiçbir şeyin kalmaması da.

Bir de evlerin kalın duvarları ve kocalarıyla korunan namusları vardı. Emniyetsiz, önlemsiz yeni hayatlarında en sık duydukları hakaretlerden biri "Orospular!" oluyordu. Hayatta namustan başka çok az şeyi olan bu kadınlara, geçmiş yaşamlarında en çok geri adım attıracak sözcük bu olsa da, artık bağıra bağıra karşı çıkabiliyorlar, "Güneydoğu'daki askerlerimizi sizin çocuklarınız öldürüyor. Orospular!" diyenlerin üstlerine ellerini bellerine koyup yürüyebiliyorlardı. Artık kendilerini hiç kimsenin, "kocalarının bile" engelleyemeyeceğini söylüyorlardı. "Kendimizi yakarız", "Kızılay'a benzin dökeriz", "Adalet Bakanının yakasına yapışırız" ve daha birçok tehdidi savuruyorlar ve tehditlerinde ne kadar ciddi olduklarını da gösteriyorlardı.

Artık değiştirmeyi düşündükleri, evleri ya da kendi yaşamları değil, "düzen" diye adlandırılan ama neyi kapsadığı, uçlarının nereye ulaştığı pek de tanımlanmayan bu gidişti. En azından yanlışlardan en ölümcül olanlarını kısa sürede öğrenmişlerdi. Yaşamları, düşleri sokaklarda değişen bu kadınların yaşadığı özgürleşme değilse neydi? Onlar, sorular soruyor ve yanıtlarını yaşıyorlarsa, özgürdüler; acılı, çaresiz, yenilmiş ama özgür.

Tutuklu annelerinin sokağa çıkmasıyla başlayan hareketin içinde, çevresinde veya yakınında olan herkesi içten içe heyecanlandıran eylemler, Türkiye'ye özgü bir olgu değil. Ayrıca en çok ölümün yaşandığı son açlık grevi, tutuklu ve hükümlü annelerinin bir taraf olarak kendilerini ilk kez tanımladıkları ilk eylemlilik süreci de değildi. Anneler siyasi tarihi darbelerle kirlenmiş Latin Amerika ülkelerinde, özellikle de Arjantin'de hep vardılar. Türkiye ve Arjantin'deki annelerin eyleme geçme süreçleri, eylem biçimleri, alınan sonuçlar, varılan yerler bakımından benzeştikleri birçok nokta vardı. Her ne kadar Türkiye'deki tutuklu anneleri, Arjantin'deki Plaza Del Mayo anneleri kadar kurumlaşamasalar da anneler, ne dünya ne de Türkiye için yeniydiler. Arjantin'deki anneler, yıllardır sürdürdükleri eylemlerindeki maddi gücü önemli oranda gelişmiş ülkelerdeki gönüllü insan hakları kuruluşlarından aldıkları yardımlarda buluyorlardı. Hatta eylemleri, Arjantin'i genetik bilim açısından dünyadaki sayılı ülkeler arasına soktu. Çünkü anneler, öldürülen çocuklarının çocuklarını devlet tarafından evlatlık verildik-

leri ailelerin yanında genetik bilimi yardımıyla tanıyabiliyorlar, torunlarına, genetik bilimini "zorla" geliştirerek kavuşabiliyorlardı. Bu kurumsallaşma Arjantinli anneleri, çocuklarından başka siyasi konularda da açıklama yapabilecek uluslararası bir siyasi grup haline getirdi. Yani tutuklu annelerinin yüzlerini neredeyse parçalayarak attıkları çığlıklar, ne dünya ne de Türkiye için yadırgatıcı bir olaydı.

Ancak "anneler" olgusunda dünya için yeni olmasa da, Türkiye için yeni olan bir nokta vardı. O da, tutuklu annelerinin kısa sürede ve yüksek hızda yaşadıkları politikleşme sürecini –belki de derinliğine olmasa da– kalıcı bir bilince dönüştürmeleriydi. Özellikle dünyadaki kadın hareketi içinde ya da kenarında bulunan kadınların tartıştıkları "Annelerin eylemleri geçici olarak siyasal söylemin kullanılması mıdır? Anneler çocuklarına ilişkin sorunlar çözüldükten sonra da kazandıkları politik ve yaşama ilişkin bilgileri koruyup geliştirebilirler mi?" sorularını son tutuklu eyleminde biraz olsun açıklığa kavuştu. Onlar artık tutuklu annesiydi ve öyle de kalacaktı. Kısa sürede ve çok yoğun yaşadıkları olaylar, geri dönülmeyecek sonuçlar bırakmıştı onlarda. Bu sonuçların büyük bölümü duygusal, düşünsel ve bedensel yaralar olsa bile, bir bölümü de gelecekte özgürleştirici yolda yanıtları aranacak sorulardı. Kadınlar hayatlarında ilk kez sordukları soruları, eylemin gürültülü günlerinden sakin yaşamlarına belki bütünüyle değil, ama kesinlikle taşıdılar. "Tutuklu anneliği geçici bir kimliktir," diyenlere ya da kısa sürede yaşanan ve tepeleme sol ideoloji ile doldurulmaya çalışılan eylemin annelerde hiçbir kalıcı bilinç yaratamayacağını savunanlara karşı onların söyledikleri sözler vardı. Anneler, eylemin ardından evlerine çok önemsenmesi gereken kuşkular götürdüler. Evlere, evlerden komşulara, akrabalara ve büyütülecek yeni çocuklara ve torunlara taşınan bu kuşku ve sorular, elbette verili bir siyasal söylem üzerine kurulmamıştı. Sorular ve eylem içinde bu sorulara kendilerinin buldukları yanıtlar, temel kavramlar ve basit cümlelerle oluşturulmuştu. Ama bu cümlelerin basitliği, bilgilerin kalıcı ve aktarılabilir olmasını sağlıyordu. Anneler, eylemden sonraki yaşamlarına elbette "sol, söylem, ideoloji, oligarşi, baskı düzeni, faşizm, silahlı mücadele" gibi normal koşullarda tanışmayacakları kavramları da taşıdılar, ama bu sözcüklerin, oturma odalarındaki ömrü annelerin eylemini sahiplenmeye, kendilerine mal etmeye çalışan bazı sol fraksiyonların sandığı kadar çok olmayacaktı. Buna karşılık, taşıdıkları sözcükler ve cümleler, kendi dillerine daha yakın olan ve akıldan hiç çıkmayacak cinstendi. "Ol-

maz böyle şey", "Haksızlık bu", "Böyle gitmez", "Bir araya gelirsek kazanırız", "Solcular haklıymış" ve benzeri temel saptamalardı. Bu cümleler de zaten farklı bir yaşam için yetecekti. Artık anneler kendi kimliklerini ve gelecekteki yaşamlarının farklı olacağını biliyordu. Bunun zor olduğunun farkındaydılar, ama eylem ve eylemde gösterdikleri başarı (her ne kadar hükümet verdiği sözleri yerine getirmese de otoriteyi bütün halk önünde bir kez olsun yıldırmışlardı) onlara destek oluyordu.

Kimlikleri, yaşadıkları eylemlerle yeniden tanımlanmıştı. Bundan sonraki hayat bu kimlik üzerinden yaşanacaktı. Hikmet Gelir, geri kalan hayatında bu kimliği taşıyacağını söylüyordu:

Hikmet Gelir sekiz yıldır oğlunu görmüyordu. İsveç'te yıllar önce çalışmaya başlamış ve oranın vatandaşlığına geçmişti. Türkiye'ye geçici izinle gelmişti ölüm orucu için. Büyük oğlu da "siyasiydi". Ona da günlerce işkence edip, bir gün sabaha karşı kapının önüne atmışlardı. Onu kapının önünde bulduğu günden beri, bir şeylerin hiç de bildiği gibi olmadığını anlamış, oldukça deneyim kazanmıştı. Ama Türkiye'ye ölüm orucundaki oğlu için gelirken, bu kadarını beklemiyordu, beklemediğini söylüyordu. Eylem boyunca ve sonrasında İsveç'e geri döneceğini anlattı ve olan biten her şeyi oradakilere haber vereceğini... Hikmet Gelir, çocuğunu sahiplenmekle başlayan sürecin sonunda kendine, "olan biteni yurtdışında anlatma" görevini uygun bulmuştu. Eylemi ve acısını, geleceğe bu biçimde taşımayı uygun görüyordu.

"Şimdi de tedavi etmiyorlar çocukları. Bir sakatlık olursa biz n'edeceğiz? Kime şikâyet edeceğiz? Biz ne edek kızım? Vallahi deli koyun gibi gezip anlatacağım gâvurlara. Türkiye'yi anlatacağım, çocuklarımıza yaptıklarını anlatacağım. 'Çocuklarımızı yamacımızda sakat kodular,' diyeceğim. Her yerde söyleyeceğim. Bizi de delirttiler vallahi. Orada insan hakları şeyleri var, hepsine gideceğim. Yeter be! Benim bir çocuğumu aldılar, sakat kodular zaten. Çocuğum yıllardır hâlâ ruhsal tedavi görüyor, kafası düzelmedi çocuğumun. Bir hafta gitmezse deli gibi oluyor. Sürekli iğne vuruluyor. Şimdi bu oğluma da yapacaklar aynısını. Yaz kızım, de ki, 'Hikmet Gelir gidecek, İsveç'te herkese sizin rezilliklerinizi anlatacak,' diye yaz."

Eylem öncesinde zaten siyasi bilgisi ve deneyimi olan anneler bir yana, eylemle birlikte ya da kısa bir süre öncesinde otoriteyle ve siyasi olaylarla tanışmış anneler, eylem boyunca "yaşadılar", bu yüzden de artık tek gerçeğin kendi gerçekleri olmadığını biliyorlar. Yaz sonu

ucuzluğunda, diğer kadınlar hararetle alışveriş yaparken, kendilerinin ÖDP'nin apartman dairesinde çaresizce ağladıklarını hiç unutmayacaklar ve bu "düzende" her zaman bazı kadınların aynı durumda olabileceğini bilecekler. Tıpkı Yüksel Caddesi'ndeki eski tutuklu annesi gibi.

Anneler her günkü Yüksel Caddesi açıklamalarını yapıyorlar. Artık eylemler her gün, aynı saatte olduğu için monotonlaşmış, sesler o kadar yükselmiyor ve aynı sloganlar biraz da umutsuzlukla yarım bırakılıyor. Yanıma merakla yaşlı bir kadın yaklaştı ve "Ne oluyor kızım?" diye sordu. "Tutuklu anneleri..." der demez, alkışlamaya başladı. Eski sloganları tellendirdi. Yüzü hemen değişti ve sanki çok eskiden yaşanıp yüzünün derinliklerine gömülmüş kızgınlığı kaşlarını tuttu. Bağırmaya ve diğerlerinin yorgunluğunu almak için alkışlamaya başladı. Sonra da sokulup açıkladı:

"Bakma buralara gelemediğimize. Biz de eski anneyiz."

Hep Eylemde, Hep Anne

Göçle Başlayan Yolculuk: Güzel Şahin

"Biz Tunceli'nin Kızılmecit köyünde yaşardık. Ekin ekerdik. Güz oldu mu, ağa gelir, ekinin yarısını alırdı. Ne yapacaksın? Mecbur veriyorduk. Biz, yani bizim aile bir sene vermedik. Bundan otuz yıl önce oluyor bunlar. Ağa haber yollamış, 'Evinizi yakacağım,' diye. Beyim İstanbul'a gitti, gecekondu yaptı. Biz de gittik. Bütün eşyaları bir odaya yığdık, eşyadan bize yer kalmadı. Bizden sonra bir aile daha vermedi ekinini. Sonra iki, üç derken, direnme başladı. Ağa bütün köyü cezalandırdı. Bizim peşimize de adam taktı. Ölümden değil, ama namus meselesi olur diye korkuyorduk. Biz Doğu insanıyız, namus için ölürüz. Ağa, hem ekinimizi alırdı, hem de her gün bir eve evinin hizmetini gördürürdü. Çocuğu mu ölmüş, aç mı kalmış, ağa sormazdı. Biz İstanbul'a böyle geldik. Sonra diğer göçler başladı. Devletin askerleri geldi köye. Benim kardeşlerimden birini ayaklarından başüstü asmışlar. Kürtçe bir müzik kaseti yüzünden, şimdi adını hatırlamıyorum. Sonra askerler terörist kılığında gelmişler. 'Ekmek ver,' demişler, 'vermezsen öldürürüz,' demişler. O da vermiş. Ertesi gün askerler gelmiş, 'Teröristlere ekmek verdin,' diye. O da işkenceden geçti. Kardeşlerim de bu olaydan sonra geldi İstanbul'a. Kadınları çırılçıplak soyarlar, sıraya dizerlerdi. Erkekleri saçlarından tutup kadınlara baktırırlardı. Bakmazsan ayaklarına kurşun sıkarlar. İnsanlar unu ambarda, ekini tarlada bırakıp, gözyaşlarıyla geldiler. İnanır mısın, teknede hamurunu bırakanlar oldu. İstanbul'a geldiler. İki ev, bir eve doluştuk. Abimi, bir hafta sonra gelip Diyarbakır'a götürdüler, işkence ettiler. Ailemizin yarısı sakat şimdi.

Çocuklarım küçükken biri boyacılık yapıyordu, biri simit satıyordu. Ben bahçede tavuk ve keçi besliyordum. Gecekondu neredeyse yıkılıyor. Ama huzurlu, onurlu bir aileydik; çalışıyorduk. Bugüne kadar ailece çalıştık, ama hiçbir şey sahibi olamadık. Eşim düşük bir ücretle çalışıyordu. Biz her zaman herkes bir, eşit olsun isterdik. Çocuğum si-

mite gidiyordu. Belediyeciler rast geliyordu. 'Nerelisin?' diye soruyorlarmış. 'Tunceliliyim,' deyince dövüyorlarmış. Öbürünün de boya sandığı var, birlikte gidiyorlar. Ben onlara sermaye etsinler diye bahçede yetiştirdiğim maydanozların parasını veriyorum. O parayı da yemiyoruz yani. Bunlar ağlayarak geri dönüyorlar. Babasıyla kızıyorduk bunlara çok, 'Denize mi girdiniz?' diyorduk. Sonra sorduk ki, polis mi, belediyeci mi, biri bunları dövüp gönderiyor. Her gün böyleydi, aç kalıyorduk. Sonra okumayı öğrendiler. Hem okuyup hem çalıştılar. Ama para yetmedi. Oğullarımdan birinin beyni çok iyiydi. Öğretmeni çok geldi eve, okutalım diye, ama para yok. Bir oğlumu on yedisine bastığında içeri aldılar. Çok işkence yaptılar. Tırnaklarını söktüler yavrumun. Çocuklarımın peşinden giderken ben de tam on kez gözaltına alındım. Çocuklarımdan biri de *Cumhuriyet* okumaktan alındı. Biz bunları bile yaşadık işte. Gözaltılardan birinde belime vurdular, kanama oldu; belimle başım oralarda sakatlandı. Ne zaman görüşe gitsem gözaltına alıyorlar. 'Niye geldin?' diye. Benim ciğerim kopmuş, gelmez miyim?"

Güzel, fenalaşıyor. Doktor Gülsüm, "Gece çok kötü oldu," diyor. Oğluna su vermek için ayağa kalkmaya çalışıyormuş. Düş gördüğünü anlayınca... Oğlu hâlâ susuz. Güzel de...

Güzel, oğlunun Diyarbakır Cezaevi'nde yaptığı ölüm orucuna destek vermek için ÖDP'nin Ankara İl Merkezi'nde açlık grevine başlandı. Yanında Nadire Çelik, Ali Rıza Eroğul...

Cezaevlerindeki açlık grevinin 65., Güzel'in ölüm orucunun 21. günü. Altmış üç yaşında ve bugün elli kilo. Doktor Gülsüm'ün izniyle Güzel'le konuşuyoruz. Gülsüm bir yandan Güzel'in ellerindeki kasılmayı çözmeye çalışıyor. Ellerini açmaya çalıştıkça kırılmaya benzer sesler çıkıyor. Odadakiler, hep birlikte, parmakları kırıldı diye korkuyoruz, Güzel'den ses çıkmıyor. Gülsüm, "Gerilimden," diyor. Ölümü beklemekten ve ölmekten yani. Güzel'in tansiyonu sürekli inip çıkıyor. Gelip giden baygınlıklar arasında konuşuyoruz. Kendisi de konuşmak istiyor, anlatacak çok şeyi var. En başından, otuz yıl öncesinden başlıyor.

Güzel, söze başlamadan önce sakindi. Bunları anlatırken öfkelenmeye başladı. Buraya yatmasının nedeni, çocukları kadar kendisinin de çalınmış yaşamıydı. Herkesin yaşamı, kocasının, çocuklarının ve kendisinin. Güzel'in tansiyonu düşüyor. Odadan çıkıyoruz. Gülsüm tansiyon aletiyle koşuyor. Yarım saat sonra tekrar odadayız. Bu kez

gülümsüyor Güzel. Çünkü çocuklarının eski günlerini anlatıyor. Zalim İstanbul'a karşı ailece açılan savaşın ilk günlerini...

Güzel Diyarbakır'dan geliyor, başka anneler Tokat'tan, Elbistan'dan, Siirt'ten, Ağrı'dan, Mardin'den. Yenemedikleri şehir onlara bugün en kötü oyununu oynuyor. Lanet büyüdükçe kadınlar çaresizleşiyor. Bütün göç öykülerinin sonu, öyle ya da böyle ölüme ve kötülüğe çıkıyor. Apartman dairesinin içi göç kadınlarıyla dolu...

Eylemin içindeki annelerin hemen hemen hepsi bir göç öyküsünün sonudur. Topraklarından koparılmış bu insanlar, buralara gelişlerinin göçle başlayan sürecin sonu olduğunu kesin bir biçimde dile getirmeseler de, ne zaman "bu işin nasıl başladığını" anlatsalar, "Biz aslında buralı değiliz," diye girerler söze. Her şeyin, o kesintisiz lanetin, oralardan yola çıkmakla başladığını hep bilirler. Tıpkı iki çocuğu için ölüm orucuna yatan anne Güzel Şahin gibi. Şahin'i, koltukları birleştirilerek yapılan ölüm orucu yatağına yatıran öykü otuz yıl önce başlıyor. Bugün gelinen nokta ise, apartman dairesinin içindeki kadınların en "katı"sı olmak. Güzel'in bazen ürkütücü düzeyde katı olabilmesinin gerisinde ise göçün, zalim şehrin, yaşananların izleri var.

Tutuklu annelerinin yaşadıkları değişimin başlangıç noktası göçtü. Evlerin, korkuyla hep iğreti duran sofaların ve kuşkulu umutların kente taşınmasıyla birlikte başka türlü bir yolculuk başlamıştı. Yolculuk, annelerin, daha da geniş deyişle kadınların, zorluklarla birlikte dönüşüm yolculuğuydu. Güzel'in de anlattığı gibi, üretim sürecine eskisinden daha belirgin ve yeni tanıştığı bir kimlikle giriyordu anne. Artık annenin evdeki yeri yalnız alışıldığı gibi tarlada çalışmak ya da yemek yapıp çocukları büyütmekle sınırlı değildi. Anne, "Ayın sonunu nasıl getireceğiz?" bulmacasına da katılmak zorundaydı. Kadının karşısına bu kez bir de şehir denen o heyula çıkmış, böylece, bildiği, tanıdığı sömürüye yepyeni bir sorun daha eklenmişti. Bu belki Güzel için geçerli değildi, ama göç kadınlarının büyük bir bölümü, devlet otoritesiyle o güne kadar tanışmamıştı. Hayatlarında artık ucundan kıyısından devlet de vardı. Polis, zabıta, muhtar ve diğer uçlarıyla devlet, annelerle de konuşuyordu artık. Kadın bu konuşmaya alışık değildi; yoksulluğun, haksızlığın, ev içi ve ev dışı sömürünün odağı olmuştu. Ama bütün bu hayatla yüz yüze gelişe karşın yine de hâlâ evin içindeydi.

Gecekondu bölgelerinde sessiz ve becerikli kadın dayanışmalarının devreye girdiği yeni hayat, yeni bir işlev de yükledi anneye. Bu işlev, çok sonraları, annelerin çocukları için sokaklara çıkmasının nedenle-

rinden birini besleyecekti. Anne, çocuklarının baba isteminin dışındaki ve şehir hayatının getirdiği değişimleri yönetmek, bilmek ve yeri geldiğinde asıl iktidar olan babadan gizlemekle de yükümlüydü artık. Baba iktidarının sarsılmaması, evin direğinin kendinden emin olması için şehrin, yeni değerlerin ve biçimlerin çocuklara geçişini genellikle yalnız anne biliyordu. Anneyle çocuklar arasında yepyeni, sıkı dokunmuş ve gizlerle dolu bir ilişki başlamıştı. Baba para kazanmak ve kentle boğuşmak için ne kadar dışarıdaysa, çocukların dönüşümüne, anneyle kurdukları gizli ilişkiye o kadar yabancı kalacaktı. Hele çocuklar erkek değilse, anne-kız ilişkisi baba için bütünüyle bir sırdı. Belki bu yüzden babalar, çocukları için hemen sokaklara düşen annelere oranla çok daha yavaş alıştılar olan bitene. Çünkü anneler çocuklarının yeni durumunu kabullenip savunmaya geçtiklerinde babalar, onları henüz tanımaya başlıyorlardı. Bunu birçok anne söylemiştir: "O zaman babasına söylemedik", "Babası gözaltına alındığında öğrendi..." Annelerin, bir refleks gibi savunmaya geçmesinde annelik içgüdüsüyle karışık bir sahiplenme kadar, kurulan bu giz dolu ilişkilerin tarihinin de etkisi vardı.

Anne, çocuğunun gizleri, erkeğin baskısı, şehrin yalnızlığı, yoksulluğun çaresizliği ile yavaş yavaş etten bir acı kuyusu oluyordu. Ölüm orucuna girmek, sokaklara çıkmak, çocuklarını ve geleceğini bağıra bağıra geri istemek için bütün ön koşullar yavaş yavaş tamamlanmaya başlamıştı. Artık gereken, bağırmanın yolunu, yerini ve zamanını öğrenmekti. Bunu anneye, tanıştığı diğer deneyimli anneler ve annelik güdüsü öğretecekti.

Tutuklu anneleri eylemi, bu yüzden bir yanıyla, köylü bir genç kızın, hiç öngörmediği biçimde hayatını ve insanca beklentilerini yok edenlere küfredişiydi. Önce ailesi, çocukları ve ev yaşamını elinden alan iktidara, kurallara karşı, engellediği yerde erkeğine rağmen...

Güzel Şahin'e eşinin nerede olduğunu sorduğumda bu savaşın aslında annelerin savaşı olduğunun ipuçlarını veriyordu:

"Babaları ne gelecek! Hasta bir adam."

Kendi bedenini, altmış üç yaşında olduğunu unutarak ve elli kilo kaldığını anımsamadan...

Tutuklu anneleri eylemi, göç ve düzenin en acımasız yuvası olan şehrin çaldıklarının geri istenmesiydi...

Annelerin bazıları, örneğin Güzel Şahin veya Fadime Kaya, bu eylemden çok önceleri biliyorlardı her şeyi. Elleri ve beyinleri çoktan alışıktı bir eyleme karar vermeye, pankart tutmaya ve sokaklarda yürümeye. Onlar bu eylemle değişmediler. Çoktan beri böylelerdi. Öfkeleri, yeni ve yalnızca kendi çocukları yüzünden değildi. Onların çoktan beri politik kimlikleri vardı. Şimdi ise öfkelerini tutuklu anneleri olarak yaşıyor, bu kimlikle taraf oluyorlardı.

Güzel Şahin ölüm orucuna girmişti, halsizdi, ama her gün bilgi almak istiyordu. İstanbul'daki, İzmir'deki sokak eylemleri nasıl gitmişti, polis müdahalesi var mıydı? Bazıları, kendileri Ankara'da ÖDP binasında beklerken, İstanbul'daki eyleme katılmayan çocuklarına kızıp, onları azarlayabilecek denli "alışkındı". Bu annelerin güçleri ve yönelimleri, annelikten çok siyasi bilinçleri etrafında biçimlenmişti.

Güzel Şahin'in Diyarbakır Cezaevi'nde ölüm orucu eylemi yapan oğluyla yaptığı konuşma belki de siyasi bilinci ve içine işlemiş bir öfkesi olmayan birinin yapamayacağı türden bir konuşmaydı. Güzel, açlık grevinde artık zaman zaman kendini yitiriyor ve yaşlı bedenine yeniliyordu. İradesi kırılmamıştı. Ama tansiyonu, kalbi ve zaten yıllarca acılarla incelmiş bedeni gitgide daha dayanılmaz ağrılarla sarsılıyordu. Telefona zorla götürdüler Güzel'i. Oğluyla yaptığı belki de son konuşmaydı bu. İki mücadelecinin son konuşması gibi bir konuşma yaptılar. Karşı taraftan ne deniyordu bilinmez, ama Güzel'in incecik çıkan sesi, buz gibi bir cümle söylüyordu ahizeye:

"Oğlum, kanınız yerde kalmayacaktır. İntikamınız alınacaktır."

İnanılmaz katılıktaki bu konuşmaya karşılık Güzel, birçok duygusal insanın anlamayacağı kadar da bir incelik taşıyordu.

Ölüm orucu bitmiş. Güzel artık yarı baygın biçimde geçiriyor günleri. Hemen hastaneye kaldırılacak. Partinin içinde halaylar çekilmeye başlanmış. Gençler eylemin istedikleri yönde bitişini kutluyorlar. Artık ölüm olmayacak. Yaşanan on iki ölümün gerisi gelmeyecek. Güzel, ölüm orucu yaptığı odadan haber göndermiş:

"Söyleyin halay çekmesinler. Çocuğu ölen annelerin içi yanıyor şimdi."

Eylemci, Katı Ama "Militan" Değil: Fadime Kaya

Fadime Kaya... Dimdik yürüyen ve diğer anneler ağlarken genellikle partinin apartman dairesindeki mutfağa çekilip susan bir kadın. Altı yaşındaki kızı Sevda ile ÖDP'de haftalar geçirdi. On altı yaşındaki kızı Sevgi ve on sekiz yaşındaki oğlu Sinan, Bayrampaşa Cezaevi'nde ölüm orucunda. Ölüm orucunu bıraksalar bile büyük bir olasılıkla sakat kalacaklar. Oysa o, ben içeri girer girmez, haberlerin çıkıp çıkmadığını soruyor. Kendileriyle ilgili haber çıkmamışsa, kızıyor; gazeteleri, hükümeti suçluyor. Devamlı gözlüyor insanları. Ağlayanlar olursa onları sakinleştirmeye çalışıyor bazen. Ona baktığınızda sarsılmaz bir güç görüyorsunuz. Genellikle çok konuşmuyor, ama konuştuğu zaman da hiçbir duyguya yer vermeden, yapılanları, yapılacakları, umutlarını yitirmediklerini anlatıyor. Kendi çocuklarından çok seyrek söz ediyor. Çok içten bir biçimde bütün çocukların, kendi çocukları olduğunu, buradaki annelerin hepsinin böyle düşünmesi gerektiğini söylüyor. Her konuşmanın sonunda, mutlaka birlikte direnmenin tek çözüm olduğunu, direnmeyi bırakmamak gerektiğini, geri adım atıldığında yaşananlardan daha da kötü şeyler olacağını söylüyor. Kendinden ve kendi duygularından hiç söz etmiyor. "Nasılsın?" diye sorduğumda genellikle, herkesi kapsayan bir cevap vermeyi yeğliyor:

"Gördüğün gibiyiz işte."

Sokakta eylemde, polise en sert davranan o. Hiç ödün vermiyor. Hükümet temsilcileriyle ya da devlet yetkilileriyle yapılan konuşmalarda hep hesap soruyor, hiç geri çekilmiyor. Radikal sol basına gerekli demeçleri genellikle o veriyor. Eğer bir de Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın eylemlere ilişkin açıklamaları televizyonda yayınlanırsa, öfkeleniyor, küfür ediyor ve alay ediyor...

Onu inanılmaz kılan da ölümü ayakta beklemesi, ayakta karşılaması. Ölümlere dek, birçok anne Fadime Kaya ya da deneyimli diğer anneler kadar sakin davranmaya çalıştı. Ama ilk ölümle birlikte, hatta üç eylemcinin art arda öldüğü o günden sonra, hiçbir şey artık öngörüldüğü biçimde yürümemeye başladı. Fadime Kaya'nın o günlerdeki gücü onu diğer annelerden ayırıyordu. Bütün kadınlar kendilerini yerden yere atıp sıranın kendi çocuklarına geldiğine inanırken, o hâlâ yüz ifadesini hiç değiştirmeden haberleri izliyor, gazeteleri okuyordu. Çünkü Fadime Kaya, kendisinden çoktan vazgeçmişti. Hatta birkaç kez söyle-

diği gibi çocuklarından da vazgeçmişti, önemli olan direnişin başarıya ulaşmasıydı...

Fadime Kaya, polisten yediği dayaktan, gözaltına alındığında kendisine yapılanlardan bile hiç söz etmedi. Çok sonra, altı yaşındaki kızı Sevda anlatacaktı bunları. Ve ilk kez Sevda, çok korktuğunu söylediğinde gözleri biraz nemlenecekti. Her şeye rağmen, insan olmanın, kırılgan olmanın tek ama önemli kanıtı gibi azıcık bir nem.

Gülşat Tağaç... Gazeteye geldiklerinde genellikle o konuşuyor. Çok net cümlelerle, aynı Fadime Kaya gibi kendi duygularını işin içine katmadan ve kendi çocuklarından neredeyse hiç söz etmeden olup bitenleri anlatıyor. Yaşlı bir kadın. Beyaz, kısa saçları var. Doğulu. İstanbul'da Gözaltında Kaybedilenlerin Yakınları'na sürekli destek veriyor. Kaşları hep çatık. Çok güzel konuşuyor. İçinden geldiği gibi söylüyor söyleyeceklerini ve insanın içini kanatıyor.

"Adalet Bakanlığı'ndan randevu istedik. 'On gün sonra gelin, şimdi gündem çok yoğun,' dediler. Zorla randevu aldık, gittik. Bu sefer de 'Yabancı konuklar var, sonra gelin,' dediler. Ölüm beklemiyor ki."

Eylemi, Fadime Kaya, Güzel Şahin gibi az sayıdaki anne çok kritik zamanlarda ayakta tuttu. Özellikle kurbanlar verilmeye başlandığında yaşanan duygusal patlama, onların kararlılığı ve metaneti sayesinde eylem içinde eritilebildi. Deneyimli annelerin taraf olmanın zorunlu kıldığı sertliği, diğer anneler belki de yıllar sonra benimseyecekti.

Annelerin Dili

"Yazık değil mi bu çocuklara!"

Öfke kadar çaresizliği de içeren bu cümle tutuklu anneleri eyleminin asıl sloganı gibiydi. Çünkü annelere aitti, edinilmiş değildi. Tutuklu annelerinin ideolojik fraksiyonlar ve kitle örgütleri tarafından sahiplenilmeye ya da biçimlendirilmeye çalışılan dilleri, eylem boyunca bütünüyle onlara ait, bütünüyle katıksız kalabilen en önemli unsurdu. Elbette sloganların sözcükleri sızmıştı dillerine. Ama bunlar oyunun bir parçası gibi görülmeliydi belki, ya da oyunu öğrenmek için çırpınışları... Yine de dil, bütün eylem boyunca annelerin geniş yamaçlarında hep sıcak ve intizar dolu kaldı. Herkes, yani gazeteciler, mikrofonlar ve diğer gürültücüler ortalıktan çekildikten sonra günü ya da günleri anlatışları değişiyor, dertleniyor, sitem yayıyorlardı. Eylemin onlardaki yansıması buydu ve hiçbir zaman gündüz saatlerinin gürültülü ve yırtıcı anlarında bu dili kullanmak olanaklı değildi. Oysa bu kendi dilleriydi ve onlar yaşadıklarını, bütün bu "siyasi" eylemi o sözcüklerle düşünüyorlardı. Çoğu, geceleri başını elektrikli yastıklara koyduğunda "Anaların öfkesi katilleri boğacak" sloganını değil, "Tutunacak dal arıyorum" cümlesini geçiriyor olmalıydı aklından. Çünkü ancak o sözcüklerle konuştuklarında yüzleri telaşı bir kenara koyup rahat rahat acının biçimini alabiliyordu, Anadolulu acının, ağıtın...

Pankartların üzerine yazılan ya da sloganlarla Yüksel Caddesi'nde bağırılan onların evlerindeki, kendi küçük, tanıdık sokaklarındaki sözcükler değildi. Sloganların arasından neredeyse her zaman yükselen kadınca, yüksek perdeden çaresiz cümleler, onları her zaman daha çok anlatıyordu. Tıpkı "Yazık değil mi bu çocuklara!" diye bağırdıklarında olduğu gibi.

"Mücadeleciler" ve Annelerin Dili

"Analar zaferi coşkuyla kutladılar...
'Direndik, savaştık ve kazandık.'
Tohum Kültür Merkezi'nde bir araya gelerek zaferi kutlayan ve şehitleri anan tutsak yakınları direniş sürecinde DETUDAP'la (Devrimci Tutsaklarla Dayanışma Platformu) başlayıp, genişleterek ÖDK'ya (Özgürlük Tutsaklarıyla Dayanışma Komitesi) dönüştürdükleri örgütlülüklerini daha geliştirmenin birlik ve dayanışmayı güçlendirmenin önemini vurguladılar. Coşku dolu geçen şenliğe şehit tutsak yakınları ve devrimci-demokrat insanlar katılırken..."

"Şenlik boyunca zaman zaman yaptıkları konuşmalar, türküler, okudukları şiirleri ile tüm insanları coşturan anaların gözleri zaferin mutluluğunu yansıtıyordu. Mutluydu analarımız çünkü; dişe diş savaştıkları bu zorlu süreçten onurlu çıkmışlardı. Direnişi zaferle taçlandıran 12 can onlar için düşmana sıkılan 12 kurşundu. 12 kurşun sıkıldı, on ikisi de hedefini buldu."

"...sahneye çıkarak bir konuşma yapan Selvi ana Ankara'daki direniş sürecini anlatırken kendilerini gözaltına alan bir işkenceciye, 'Sizin tankınız topunuz var ama bizim yüreğimiz var,' diyerek tavır aldıklarını dile getirdi. Konuşmasında direnişe güç vermeyen anaları eleştiren Selvi ana, bu anaların da evlatlarını sevdiklerini söylediklerini fakat bu durumun gerçek sevgi olmadığını kendi dilince, 'Kuru kuru kurban olam susuz göllerde boğulam,' diyerek tarif etti. Direniş boyunca gözaltından ve gözaltı tavırlarından esprili bir şekilde bahseden analar gözaltında ifade vermeyerek evlatlarının değerlerine sahip çıktıklarını gururla anlattılar."

Yukarıdaki bu üç alıntı, DHKP-C'nin yayın organı olarak bilinen *Kurtuluş*'un 10 Ağustos 1996'da çıkan 2. sayısından seçildi. Haberyazı, 12 kayıpla sonuçlanan ölüm orucunun ardından İstanbul'da yapılan anma törenini anlatıyordu.

Çeşitli radikal sol fraksiyonlar, tutuklu annelerinin içinde, yanında ve çevresinde eylem boyunca vardıldular. Görüntüleri, tavırları ve özellikle de dilleriyle analardan ayrılan fraksiyonların temsilcileri, tam da alıntılardaki gibi bir dil kullanılıyordu. Onlar için ölenler "şehit", ölüm "zafer", annelerin ve çocukların her gün ölüme yaklaşması "şanlı

direniş", annelerin çaresizlik çığlıkları "katilleri boğacak öfke", annelerinin şaşkınlık içinde çocuklarını korumaya çalışmaları "devrimci tavır", gözyaşına boğulmuş gözler, "zaferin ışıltısını taşıyan bakışlar"dı. Elbette, annelerin eylemleri de siyasi yanı olmayan ve yönü belirsiz bir hareket değildi; ancak, "mücadeleciler"in sandığı ya da görmek istediği kadar "devrimci" ve siyaset yüklü de olamazdı. Çünkü annelerin neredeyse her iki cümlede bir tekrarladıkları gibi, ilk kez böyle olaylarla karşılaşanlar başta olmak üzere büyük bir çoğunluk, siyasetten, ideolojiden ve örgütlülükten habersizdi. Annelerin daha çok duygu ve insani tepkisellikle dolu hareketlerinin bu yapısı ve siyaset üstü durumları, en çok annelerin dilinde teşhis edilebilirdi. Bu yalın, bütünüyle Anadolulu ve en önemlisi sonradan öğrenilmiş olmayan dil, onların duruşunu, içini en çok anlatan göstergeydi. Çünkü onlar, bütün insanlar gibi bildikleri sözcükler ve kavramlarla düşünüyor ve bu sözcüklerin kendi tarihlerindeki dilsel çağrışımlarıyla hayal ediyorlardı. "Oğlum" sözcüğünün Anadolu'daki geçmişi, "Tutunacak dal arıyorum" cümlesinin bir annenin dilindeki başka bir dile tercüme edilemeyecek anlamı, onların dilini ve düşünce haritasını çiziyordu. Oysa mücadelecilerin soğuk dili, tutumlarında da gözlemleneceği gibi konuşulanlara da bir sınır çizmeye çok niyetli görünüyordu. Onlar anneleri yılgın, acılı ve duygusallığa kapılıp gitmiş görmek istemedikleri için annelere, onlara ait olmayan bir dil yakıştırmışlardı. "Tutunacak dal arıyorum" onlara göre fazla... Bir "devrimci annesine" yakışmıyordu işte.

Bu tutum, en belirgin biçimiyle radikal sol basın organlarının muhabirleriyle anneler arasındaki konuşmalarda izlenebiliyordu. Eylem boyunca, belki de siyasi seçimleri gereği, bu basın organlarının çalışanları, bir gazeteciden çok hareketin içinde bir taraf olarak davrandılar. Onlar açısından ahlaki bir çelişki olmamasına karşın seçtikleri yöntemler, kalıplaşmış ve sınırlanmıştı. Bu muhabirlerden biriyle anneler arasında geçen konuşmanın –adlar kullanılmadan– kaydedilmiş dökümü şöyle:

— Ana, sen TC'nin faşist düzenine karşı çıkıyorsun, değil mi?

— Faşist ne oluyor, güzel kızım?

— Oğlunu öldüren düzen, ana, baskıcı yani.

— Hı, hı. Oğlumu öldürenlere karşı çıkıyorum.

— "Anaların öfkesi katilleri boğacak" yazayım mı ana?

— Yaz kızım, yaz.

Bu basın organları ve çalışanları, eylem bittikten sonra tutuklu an-

neleri hareketini siyasi altyapısı ve yönü belirlenmesi gereken bir oluşum olarak gördükleri için olsa gerek, tutumlarını sürdürdüler. Eylemin ardından yolda karşılaşılan radikal sol bir gazetenin muhabiriyle bir anne arasında geçen konuşma:

— Ana, dergiye gelsene.

— Gelirim. Şimdi olmaz ama.

— Ana, gel de bir röportaj yapalım. X fraksiyonundakiler de görsün kendi annelerinin bizimkiler kadar devrimci olmadığını.

Mücadelecilerin tutuklu anneleri eylemine bakışı, eylemler içindeki tavrı en çok dillerine yansıyordu. Annelerin eylemini, kendi tavırları yönündeki siyasi hareketliliğe eklenmesi gereken bir birim olarak gören mücadelecilerin dili de, hemen her zaman onlara göre "olması gerekeni" yansıtıyordu. Ölüm orucunun bitmesinden üç gün önce mücadelecilerden birinin ağlayan annelerin arasında bağırarak kurduğu cümle ve cümlede kullandığı kip, bu dili ve dile kaynaklık eden düşünüşü gösteriyordu:

"Anneler, ne olursa olsun görüş gününe gitmemeli. Çocuklarınızın mücadelesinde çözüm Ankara'dadır. Duygusallığa kapılmayın."

Belki, süren ve ağır bedeller ödemeyi gerektiren örgütlü bir hareketin başarısı için gerçekten de bölünmemek, "duygusallığa kapılmamak" gerekiyordu; ancak, ağlayan ve çocuklarının göz göre göre ölmesini bekleyen annelere bu türden laflar etmek "siyaseten" bile hata gibiydi. Hele kullanılan emir kipi, eylemin kendiliğindenliği ve duygusal çizgisi içinde bütünüyle yapay kalıyordu. Oysa çok az şeyin söylenmesi gerekiyordu, çünkü annelerin eylemi hem dışarıya karşı, hem de kendi içinde dilini oluşturmuştu. Evlerin içinde büyütülmüş ve çok az sayıda sözcükten kurulu bu dil, kendi sloganlarını bile oluşturmuştu. Mücadelecilerin sloganları, onların ağızlarına göre değildi, düşündüklerini ve istemlerini de zaten istedikleri gibi anlatmıyordu. Çünkü anneler, mücadelecilerin sözcükleriyle değil, kendi sözcükleriyle düşünüyor, düşlüyor, acı çekiyor ve istiyordu. "N'ediyim? Nerelere gideyim? Kimden hesap sorayım?" diyerek durumun çaresizliğini dile getiren anneler, bu dillerinde ve bu insani duruşlarında bir bakıma yalnızdılar. Çünkü çocukları da mücadelecilerin içinde, onlar gibi konuşuyordu. Durumun ölümcül yanını ifade eden bir tek annelerdi, geri kalan herkes ya zaferden ya da devrimci direnişten söz ediyordu. Mücadeleciler benimsedikleri siyaset gereği, duygusallığı zayıflık olarak algılıyor, bütün yaşananların adlarını değiştiriyordu.

Kadınların Eyleminde Kadınların Bilmedikleri Dil

Ölüm orucunda yitirilen Ayçe İdil Erkmen'in yazdığı mektup da, annelerin dillerinde ve tutumlarında yalnız kaldığını gösteriyordu. Çünkü, Ayçe İdil Erkmen'in mektubu, ürkütücü türde bir kararlılık ve katılık içeriyordu.

"Sevgili ailem,

Hepinizi bir arada selamlamak istedim. Çünkü sizi bir arada görmek istiyorum. Bugün 44 gündür sürdürdüğümüz Süresiz Açlık Grevi Direnişimiz yeni bir boyut kazanarak Ölüm Orucuna dönüşüyor. Ve ölüm orucu direnişçileri arasında ben de varım. Bu onurlu bir görev.

Öncelikle şunu açıklamak istiyorum. Ölüm orucu ekibinde yer almak için gönüllü oldum ve bu görev bana verildi.

Bugün çok geniş kapsamlı olarak, işçi, memur, esnaf, öğrenci, sanatçı tüm halkımıza yönelik baskı, sömürü, sindirme politikaları uygulanıyor. 6 Mayıs genelgesi de bu saldırı politikasının bir parçası. Öncelikle biz devrimci tutsakları açılan tabutluklarla teslim almayı hedefliyorlar. Bunu başarabilirlerse sizlere yönelik saldırıları daha azgınlaşacak, daha da pervasızlaşacak. İşte bunu başarmalarına izin veremeyiz. Bunun için direnişteyiz. Ve bunun için ölmemiz gerekiyorsa buna da hazırız. Şehitlerimizin arasında yer almanın onurunu taşıyoruz.

Sizinle bu konuları, düşüncelerimizi daha önce de tartışmıştık. Ama mücadelemizi size anlatmakta yetersiz kaldım. Ama sizden bugün beni ve mücadelemizi anlamanızı ve desteklemenizi, sahip çıkmanızı bekliyorum. Cenazemi yoldaşlarımın kaldırmasına engel olmayın. Onlara yardımcı olun. Sizden tek istediğim bu.

Bu direnişimizin zaferle sonuçlanacağını biliyoruz. Bu sefer gerçekten dişimizle, tırnağımızla söke söke, bedenlerimizle kazanacağız. Ama kazanan biz olacağız, siz olacaksınız. Bunun coşkusu ve mutluluğu her şeye değer.

Anneciğim, babacığım, abiciğim ve canım kardeşim; hepinizi çok seviyorum. Ve her birinizi özlemle kucaklıyor, öpüyorum. Zafer coşkusuyla kucaklıyorum sizleri. Ve bir arada olmanızı, birbirinize destek olmanızı ve sahip çıkmanızı istiyorum. Hoşça kalın.

Kızınız Ayçe İdil Erkmen
5.7.1996"

Ayçe'nin annesi de aynı katılık ve "örgütlülükle" yaşayabiliyor muydu ölümü? Ya da bu katılık gerçekten örgütlülüğün zorunlu gereği miydi? Ölüme bu kadar "sıkı" gidebilmenin sırrı neydi? Çünkü Ayçe'nin "Partime ve Yoldaşlarıma" başlıklı ve aynı tarihli mektubu daha da "örgütlü" bir dili içeriyordu:

"Bugün direnişimiz Ölüm Orucuna dönüşerek yeni bir boyut kazanıyor. Ölüm Orucu Ekibinde yer alan arkadaşlarımın arasında olmak çok güzel. Aslında şu an duygularımı nasıl ifade edebileceğimi bilmiyorum. Ölüm Orucu Ekibinde yer almaktan çok mutluyum. Apolar'ın, Haydarlar'ın, Fatihler'in, Hasanlar'ın bedenleriyle açtıkları yoldan ilerleme görevi bana verildiği için çok mutluyum. Bu olumlu görevi zaferle sonuçlandıracağız. Düşmanın devrimci tutsakları, emekçi halkımızı teslim almasına izin vermedik, bugün de vermeyeceğiz. Ölüm Orucu'na yatmaya karar verdiğimde Sibeller'i, Adaletler'i düşündüm. Onlar gibi düşmana bir mermi sıkamayacağım. Ama zaferimizin düşmanın beyninde patlayan bir mermi olacağını biliyorum. Cop darbeleri altında yerlerde sürüklenen ama tutsak evlatlarının mücadelesinin yanından hiç ayrılmayan yaşlı analarımızın, emekçi halkımızın, yoldaşlarımızın ve partimizin bize duyduğu güveni boşa çıkarmayacağız. Direnen tüm yoldaşlarımı, analarımızı, direniş ve zafer coşkusuyla selamlıyorum. Hoşça kalın.

YAŞASIN ÖLÜM ORUCU DİRENİŞİMİZ!
YAŞASIN ÖNDERİMİZ DURSUN KARATAŞ!
YAŞASIN DEVRİMCİ HALK KURTULUŞ PARTİSİ-CEPHESİ!

Ayçe İdil Erkmen
5.7.1996"

Kullanılan dilin annelerin dilinden uzak olduğu, sonradan öğrenilmiş ve yoğunlaştırılmış –bu nitelemeler herhangi bir içtensizlik suçlamasını asla içermiyor– bir dil olduğu çok açık, ancak söylenenler arasında bir şey bundan daha da dikkat çekici. Ayçe mektubunda, "cop darbeleri altında yerlerde sürüklenen ama tutsak evlatlarının mücadelesinin yanından hiç ayrılmayan yaşlı analarımızın..." diyor, yani annelerin, evlatlarının yanından değil de, "evlatlarının mücadelesinin yanından" ayrılmadığını vurguluyor. Oysa annelerin çoğu, "çocuğuna sahip çıkmaktan" söz ediyordu ve çoğunun DHKP-C'den ya da herhangi bir örgütten haberi bile yoktu, hâlâ da bazılarının hiç haberi yok, bunu

kendileri dile getiriyorlar. Adını açıklamayan bir tutuklu annesinin cümlesinde olduğu gibi:

"DHKanepe C mi? Öyle bir şeyden aldılar kızımı işte."

Mücadeleciler, annelerinin hareketinin bu özgün yapısını eylem boyunca gerek tek tek gerek toplu olarak siyasal örgütlenme içine çekmeye çalıştılar. Onların duygusal tepkilerinin güçsüzlük olarak algılanacağını düşünerek, "ağlamamayı", "görüşe gitmemeyi" ve diğer "sıkı" tutumları yüceltiler. Dilleri de bu yönde işliyordu.

Anneler kadar babalardan bazıları da, dilleri ve tutumlarıyla mücadelecilerin ortasında yalnız kalıyordu. Örneğin, kendisi de açlık grevi yapan baba Ali Rıza Eroğlu, ölüm orucunun son günlerinde, "Benim oğlum sevgi dolu bir insandı. Bir karıncayı bile incitmezdi. Ne diyorum sana, 77 milleti ayırmazdı benim oğlum. Mimardı, mimar," diyor ve sesi titriyor, bir krallığın çöküşü gibi ağlıyordu. O da diğer anne ve babalar gibi sanki oğlu ölmüş gibi konuşuyor, duyguları üzerinden cümleler kuruyordu. Oysa oğlu, ölüm orucunun ardından *Kurtuluş Dergisi*'yle yaptığı söyleşide şöyle konuşuyordu:

"Ölüm Orucu gönüllüsü olup Ölüm Orucu içinde yer aldığımda düşündüğüm şeylerden biri ailemin, yakınlarımın tepkisinin ne olacağıydı. Duygusallaşabilir, beni vazgeçirmeye çalışabilirlerdi...

"Devletin azgınca saldırganlığı, kararlılık gösterilerini artırdığı bir süreçti. (Babam) bana gönderdiği haberde şunu söylüyordu: 'Dayan oğul, sen orada ben burada dayanalım, geri adım atmak yok.' Bu halkımızın devrimcilere olan güveninin, haklılığına, meşruluğuna inancının bir ifadesiydi."

Babanın (doğal olarak) ağlayarak ve bütünüyle insani bir çaresizlik içinde geçirdiği günler, oğlu için "geri adım atılmayan" zamanlardı. Sadık Eroğlu'nun, "Babam duygusallaşabilir," dediği günlerde, baba Ali Rıza Eroğlu'nun mücadelesi dışarıdan göründüğü kadarıyla büyük oranda duygusaldı ve "örgütsüz" nedenlere dayanıyordu.

Oysa ne ağlamak Baba Ali Rıza Eroğlu'nu güçsüzleştirdi, ne de ağlamamak mücadelecilerin gücüne güç kattı. Ağlamayarak yaptıkları güç gösterisi, örgütün dışından birilerini etkileyip, birilerine çekici gelmiş midir acaba? Yoksa bu gösteri örgüt içinde liyakat sisteminin bir parçası mıydı? İnsanca olanın reddi, belki de sadece kendilerini biraz daha yordu ve karşı tarafı biraz ürküttü. Ya da dışarıdan bakıldığında böyle görünüyor.

Bütün bu örneklerin ardından, yapılacak saptama iddialı olabilir;

ancak mücadelecilerin dili erkeksi bir dildi. Bütün anlatılanların bu yönde birleşmesinin tuhaf bir yanı var, çünkü annelerle daha çok iletişimde olan ve eylemde en etkin sayılabilecek grup, siyasi kimlik taşıyan, örgütlü kadınlardı. Ama bu kadınlar, en az erkekler kadar erkeksi düzenin dilini konuşuyorlardı. Bu dil, örgütlülüğün kimliği gibiydi.

Ağlamamak, mücadele etmek, sıkı durmak, örgütlenmek, çocukların görüşüne gitmemek ve bunun gibi duruşlar, en azından ilk kez bir eylemin içinde bulunan anneler için yabancıydı. Bu yabancılığın birbirine bağlı iki nedeni vardı. Birincisi, "mücadelecilerin" sözcükleri ve bu sözcüklerin bellekleri, kamusal yaşama aitti. İkincisi, annelerin büyük bir çoğunluğu hayatlarında ilk kez kamusal bir kimlik edinen kadınlardı. Bu dilin kullanımı, eylemin annelerin kendiliğinden oluşturdukları özgün yapısına açıkça müdahale ediyor, eylemi "herhangi bir siyasi eyleme" dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu. Çünkü kadınlar, evlerinin içinde, mahalle aralarında kullandıkları ve kamusal yaşamın sözlüğünde hiç yer almayan sözcüklerle kendi dillerini kurmuşlar, sadece gerekli birkaç sloganı dışarıdan edinmişlerdi. Eylem, haliyle bu dille amacına dosdoğru ilerliyor ve hedefini buluyordu. Bu, bir kadınlar eylemiydi, kadınca ve bilinen kalıplarıyla (duygusal, kırılgan, heyecanlı, belki biraz şaşkın) kadınsı bir çizgi edinmişti. Bu eylemin içine erkek diliyle nüfuz etmeye çalışmaksa... Onların dilinden söylemek gerekirse, düzenlerden en "köhnemiş" olanına saplanmak demekti.

Düzeni değiştirmek isteyen, bunun için ölüme bile soyunan insanların, bütün dünyanın üzerine çökmüş erkek düzeninin dilini kullanması, paçasını bu en eskimiş düzenden kurtaramaması yeni değil, eski, eskimiş bir mesele. Hayatları boyunca ezilmiş kadınlara, yine erkek diliyle bir "başkaldırı" önermekse... Onlar kendi dilleri ve düşünce güçleriyle yola çıkmışlar ve gidiyorlardı. Belki de mücadelecilere düşen tek işlev, (aslında bir yandan da yapıyor oldukları gibi) anneleri korumak ve eylem seçenekleri sunmaktı. Kendi dilerini ve erkekçe eylem tavrını övmek ve zorunlulukmuş gibi göstermek değil...

Hayatlarında ilk kez çocukları nedeniyle ve birdenbire siyasi bir özne olan anneler (ve babalar), kullandıkları gündelik dile bütünüyle yabancı bir söylemin ortasına düşmüşlerdi. Birdenbire etraflarını saran insanların aralarında kullandıkları ve annelere büyük oranda yabancı olan bu dil üzerinden yürüyordu birçok şey. Eylemler bu dille tartışılıyor, kendileriyle diğerlerinden daha çok ilgilenen radikal sol yayın or-

ganlarının çalışanları, partili kişiler ve kendi çocukları baskın bir biçimde bu dili konuşuyordu. Anneler de kısa sürede bu dile alışmak zorunda hissettiler kendilerini. Ama bu acil uyum, iddia edildiği gibi "sömürü düzenini kavradıkları" ya da ideolojik söylemi benimsedikleri için değildi. Onlar, mücadelecilerin dilini, daha çok çocuklarını kurtarmak için öğrenmek zorunda oldukları bir sözcükler birliği gibi gördüler. O sözcükler ve kavramlarla konuşmaya çalışmalarının asıl nedeni, bu dilin kavramları aracılığıyla ulaştıkları, bu dili kullandıklarında onaylandıkları çevreleri, çocuklarını kurtarmada bir umut gibi görmeleriydi. Çünkü bu kadar çaresiz kaldıkları süreçte, yanlarında bir tek onlar, mücadeleciler vardı. Onların kullandıkları dil de buydu. Kaldı ki onlar, çocuklarının arkadaşları, hatta bir süre sonra kendi çocukları gibiydiler. Öğrenmeleri gerekiyordu, çünkü bu dili, çocuklarını ölüme terk edenleri düşman sayanlar kullanıyordu. Demek ki, doğruydu. Ama öyle hemen olmuyordu. Örgüt isimleri şaşırılıyor, yeni kavramlarda tekleniyordu. Bir annenin gazetecilere verdiği demeç, birçoğunda olduğu gibi bu acemiliği gösteriyordu:

"Oligarşi bizim çocuklarımızı alıp götürüyor. Ondan sonra böyle beklemek bize düşüyor. Oportünistler de yardım etmiyor. Öyle deli danalar gibi çocuklarımızın peşinden koşuyoruz."

Bazı annelerin bu dili kullanmalarındaki acemilik, buna karşın bu dili öğrenmeye çalışmalarındaki ısrar, bunların hepsi çocuklarını kurtarmak içindi. Yoksa çocukları ellerinden alındı ve yaşamları tehlikeye düştü diye aniden "bilinçlenmemişlerdi". Onlar, sözcüğün gerçek anlamıyla, zaten çoktan bilinçliydiler.

Kendi Dilleri: Ağıtlar, Çocuklar, Ölümler

Eylemi bir kadın eylemi yapan en önemli yanı, elbette kullanılan sözel ve bedensel dildi. Kadınca suskunluklarsa herhalde bu dilin içinde değerlendirilmeli. Belki de suskunluklar, anneler eylemini diğer bütün siyasi hareketlerden ve hak arama eylemlerinden ayıran özellikti. Her şeyi en çok anlattıkları zaman da buydu bir yandan. Bütün gürültü bittikten sonra...

Anneler, ne zaman grubun dışından biri gelse, öfkeli, direngen ve güçlü görüntülerini giyiyorlardı. Dışarıdan gelen herkese karşı öncelikle savaş kuralları geçerliydi. Ama müttefikler, sınama niteliğinde

bir tepkiyle karşılansa da, çabuk kabul ediliyorlardı. Kızları ölüm orucundaki annelerin genç gazeteci kadınlara sarılıp, ağlamaları bu insanca kabul edişten kaynaklanıyordu.

Yine de onlarla, bir gazeteci yerine komşunun kızı ya da dolmuşta yanında oturan kadın gibi konuştuğunuz zaman, gerçek cümlelerini kurmaya başlıyorlardı. Sohbetin ilk cümlesi hep aynıydı:

"Ne anlatayım ben sana?"

Çocuklarının yüzlerini, en çok söyledikleri şeyleri, çok çok özel hikâyeleri anlatıyorlardı böyle zamanlarda. Haklı bir çaresizlik içinde -di'li geçmiş zaman kullanıyorlardı. Bu geçmiş zaman eki, gözlerinde gözyaşı olarak donup kalıyordu. Çünkü çocuklarının yüzlerini, bebeklik öykülerini, -di'li geçmiş zaman ekiyle anlatmak, biraz da artık onların yok olduğunu, yok olacağını kabul etmek demekti. Dilleri, hiçbir ideolojinin söylemine sığmayacak kadar kadınca ve sapına kadar gerçekti. Gerçek sözcüklerle konuşuyorlardı; açlık, ölüm, dokunmak, sarılmak, koklamak, doğurmak, büyütmek gibi. Onların gerçek sözcükleri, bütün verili söylemlerden çok daha iyi anlatıyordu, eylemin amacını da, kararlılığını da, insanca olan kaynağını da. Ama dilleri, en çok ne türlü berbat bir hayat içinde olduğumuzu söylüyordu...

Fatma Şahin'in on yedi yaşındaki kızı Zülcihan, açlık grevleri başladığında cezaevinde dört aydır yargılanmayı bekliyordu. Fatma Şahin her zaman olduğu gibi kendi kendine olayları anlamaya çalışırken, başını ellerine dayayıp Zülcihan'ı anlatmıştı. Eylemin son günleriydi ve herkes artık umudunu yitirmişti. Fatma Şahin, kendini ölüm haberine hazırlıyordu...

"En son aldığım haberde iyi dediler. İyi diyorlar, ama iyi olur mu? Zaten küçücük boyu, gelişme bozukluğu var. Şimdi hepten ölmüştür. Daha suçu nedir belli değil. 'İnsanız' diyen adam insanca yaşamayı bilir. İnsancıl düşünen adam daima insancıl düşünür. Düşünmeyen adamdan insana kötülük gelir. Düşenin elinden tut ki insan olasın. Bir adam ölüyor, Şevket Kazan çıkıyor, 'Ben otel mi yaptırayım?' diyor. Ne oteli adam, çocuk açlıktan ölüyor! Bunların yaptığı tamamen insanlık dışıdır. Bunu insanoğlu yapmaz, yapamaz yani. Söyleyecek laf bulamıyorum artık."

Çocuklarını anlatmaya başladıklarında genellikle, eğer durum çok umutsuz değilse (ölüm orucunda ölüm sınırına gelmek ya da işkencede komaya girmek gibi) yüzleri süzülüp kalıyordu. Önce, soru sorana karşı öfkeli ve tacizkârdı konuşmaları. Ancak sohbet ilerledikçe, içle-

rindeki çaresizliğin çıplak acısına varılıyordu, eylemin gerçek ve özdeki nedenine. Sloganlar, bir mesaj iletmekten çok bağırmaya yarıyordu. Sloganlar kesildiğinde anlattıkları bunu gösteriyordu. Dışarıya gösterilen öfke, gerçek can acımasından anlamayacak insanlar için bir tercümeydi yalnızca. Oluşturdukları grubun bağları, genellikle "dayanışma, direniş" gibi kodlarla tanımlansa da, onları bir araya getiren çaresizlik ve güçsüzlüktü. Ancak bunu dışarıya açık etmemek bir kural gibiydi. Bu yüzden birlikte ve dışarıda oldukları bütün zamanlarda kendi dillerini neredeyse bütünüyle gizlediler. Ama biraz eylemin sıcağından uzaklaşıp, partinin arka odalarına çekildiğinizde, çocuklarını anlatıyorlardı, şu örgütün bu militanını değil, "insanı" dinliyordunuz. Ve bu, her şeyi açıklıyordu; anneleri, onların güzel çocuklarını ve eylemi. Çocuklarının yüzlerini ve gülüşlerini anlatıyorlardı en çok. Hikmet Gelir, "Elim eline değseydi," diyordu örneğin, ölmeden önce yani. Ya da Fatma Şahin, kızının gelişme bozukluğunu düşünüyor, "Zülcihan'ı mahallede sevmeyen yoktu," diyor, bir de çok okumak istediğini anlatıyordu. Başları önlerinde, gülümsüyorlar. Fatma Özçelik, Barış'la Savaş'ın çocukluk fotoğraflarını cüzdanından çıkarıp çıkarıp gösteriyordu. Mert'in annesi Sevgi Yamaç, oğlunun sağlık durumunu anlatırken, bir yandan çantasından fotoğraflar arıyordu. Ararken ağlayan yüzü, fotoğrafı bulunca gülüyor ve Anadolu'daki her erkek annesi gibi övünüyordu:

"Bak işte, dalyan gibi delikanlıydı çocuğum. Şu soldaki, o değil. Bu bu."

Hep bunlar anlatılıyor arka odalarda, biraz gülümseyerek; eylemin öfkesi ertelenerek, dalyan gibi delikanlılar, fidan gibi genç kızlar. Gözler, eller, gülüşler, şakalar, sevdikleri yemekler, yapmak istenilen şeyler, en son söylenenler, iki hafta önceki görüşte boyundaki incelikler, yorgunluklar ve elbette cümlenin sonunda ölüme alışmalar, ağlamalar...

Ağlamalara karışan ağıtlarsa, sadece annelerin eyleminde bulunabilecek cinsten bir "davranıştı". "Anne müziği" denebilecek cinsten bir inleme, en güçlü sloganlardan daha çok açıklıyordu demek istediklerini. Bu ağıtların çoğunda söz yoktu. Siyasi eylemler ve ideolojilerle açıklanamayacak olan bu müziklerin "kategorize" edilebilecek bir "söylemi" yoktu. Onlar, ancak insanın tam şurasından gelen "insanlık marşlarıydı". Sözcüklerle pek anlatılamayacak, ama duyulduğunda insanın aklını kaçırtacak kadar içine işleyen sesler ve inlemelerdi bunlar.

Annelerin eylemine ilişkin onlarca sosyolojik ve siyasi değerlendirme yapılsa da, kimsenin üçüncü kişilere aktaramayacağı anlardı ağıtlar.

Tarih 25 Temmuz, eylemin bitmesine daha üç gün var. Bekledikleri apartman dairesinin içi... anlatılamaz.

Teker teker ölüyorlar. Her telefon sesi, yeni bir ölüm getiriyor. Çok zamandır engellenen ağlamalar, gırtlakları kesip patlıyor. Anneler, büyük bir yangın yeri, çığlıklar çığlıklara ekleniyor. Anneler, en büyük analık sınavını veriyor. Ölüm haberi geldiği anda tutuklu anneleri, eylemi kenara koyuyorlar, insanlık ölümle deneniyor; bağır bağır bağırıyorlar. Hüseyin Demircioğlu'nun ölüm haberi varıyor ÖDP telefonuna. Eşi Nalan, önce kocaman bir koltuğun içine boş gözlerle gömülüyor. Koltuğun üzerinde küçülüyor, küçülüyor. Sonra bir çığlık başlıyor. Bedeni kasılıyor. Konuşmaya başladığında, gözleri kanlı, en büyük öfkeyle bağırıyor:

"Bedel istiyorlardı, işte bedel! Can istiyorlardı, işte can. Doymadılar mı?"

Nalan etrafına üşüşen kameraları savmaya çalışıyor bir yandan, mikrofonlar alıcı kuşlar gibi yüzünün ötesine berisine çarpıyor. Nalan, ayağa kalkmalı. Hüseyin'in bedenini almaya gidecek Ankara Merkez Kapalı'ya. Ayağa kalkıyor, titreyen adımlarla kapıya ilerliyor. Kapıda ince ve küçülmüş fotoğrafı yok olurken, telefon yine çalıyor. Çalıyor. Açmaya cesaret mi var? Açılıyor. Sessizlik ve...

"Yavrum!"

Bir çocuk daha ölüyor...

Annelerden biri kendini yere atıyor. Ölen, Müjdat Yanat. Oğlunun en yakın arkadaşı. Kadın, "Müjdat benim oğlumdu!" diye bağırıyor. Kafasını taş zemine hızla ve tereddütsüz vurmaya başlıyor. Doktor yakalıyor başını. Şişman bedeni, serçe gibi çırpınıyor. Bacaklarını geriyor, bedeni yay gibi yerde yukarı kalkıyor. Yumruklarını başına vuruyor. Adı Ayşe. Ayşe'nin oğlu da Aydın'da, adı da ölüm haberi beklenenler arasında. Oğlu yatıyor, sesi çıkmıyor. Bu yüzden haberini Müjdat'tan alıyor. Müjdat ölünce... Ayşe, insanı delip geçen bir ağıta başlıyor:

"Yavrum keklik olup dala konma
Zindanlarda ölüm olmaz
Kalk gidelim bizim ile"

Ayşe'nin sesi durmuyor bir türlü. Ağıt bitince camları titreten bağırmalar, yeniden başlıyor:

"Niye öldün yavrum? Bu halk için niye feda ettin kendini? Değer mi? Bu sağır halk için değer mi?"

Onun ağlaması, diğer kadınları tutuşturuyor. Bütün anneler, seslerinin yettiğince bağırıyorlar, ipler çözülüyor. ÖDP'nin camları gerçekten de titremeye başlıyor. Tansiyon aletleri kollara sarılırken, bir kadın hiç ses çıkarmadan yere yığılıyor. Çığlıklar arasında fark edilmiyor önce. Doktorlar başını kaldırıyor yerden. Yüzü beyaz. O ayılırken başka bir kadın, tiz ve uzun çığlığından sonra duvarlara vurup bağırıyor:

"Yediler yavrularımızı! Bir aydır köpekler gibi sokak sokak dolaştık çocuklarımızı vermeyelim diye! Aldılar, aldılar!"

Başka bir kadın, kendisini tutanları zorluyor. "Bırakın beni," diyor. "Bırakın yakacağım kendimi!"

Sessiz ve bağıra bağıra birçok ağıt aynı anda yakılıyor. İçerisi dayanılacak gibi değil.

Annelerin kamusal alan dışında kullandıkları kendi dilleri, kocaman bir duygu kurumu olarak "analığı" anlatıyordu. Eylemin gerekçesi kendi dillerinde yatıyordu, sloganlarda ya da "eylemin amacı" başlığı altında gazetecilere verilen demeçlerde değil. Çünkü annelerin orada, öyle durmalarının nedeni, annelikleriydi ve bunu bağırlarına vura vura en iyi yine onlar açıklıyordu:

"Biz örgüt değiliz. Anayız, ana!"

Siyasi İktidara Karşı Anne Dili

Annelerin sıcacık ilişkileri, her ne kadar dışarıdan gelenleri kolay sınamalarla içine alsa, hatta içine çekse de, düşman belirlenmişti. Düşmanlar, düşman olmak için bütün gerekleri yerine getirmişlerdi çoktan. Çocuklarına işkence yapmış, kendilerinden koparıp almış, onların ölüm yatağına girmesine neden olmuş ve en önemlisi yalanlar söylemiş, çocuklarının siyasi inatların kurbanı olabileceğini göstermişlerdi. Bu yüzden onlar, en saldırgan sözlerin hedefi olacaklardı.

Anneler, başta Adalet Bakanı Şevket Kazan olmak üzere hükümettekilere ve devlet yetkililerine, bir tür sınırsızlıkla davranıyorlardı. Onların dillerini güzel yapan da buydu. Hiyerarşinin neredeyse umursanmadığı, unutulduğu ilişkiler kuruyorlardı. Çoğu kez istekleri için talep etmek yerine, ellerini bellerine koyup, kaşlarını çatıp hesap soruyorlardı. Siyasetçileri ve hiyerarşinin manzaralı katlarında oturanları yadır-

gatan, hatta çoğu kez şaşkına çeviren bu tavırları, bir yandan ciddi ve kendiliğinden bireysel bir başkaldırıyı oluştururken, bir yandan da önemli bir özelliği ortaya koyuyordu. Bu tavırlarındaki yalın dil, hesap sormalarının birincil amacının herhangi bir biçimde devlete karşı taraf olma ya da bir siyasi gruba bağlılık olmadığını gösteriyordu. Bu yalın ve doğal tavırları, büyük oranda haklılıklarına olan inançlarından kaynaklanıyorsa da bir yandan da durumlarının ve eylemlerinin "siyaset dışı" ya da "siyaset üstü" olduğuna inanmışlardı. Bu nitelemenin grup içinde olduğu kadar dışarıda da büyük ölçüde kabul gördüğünün farkındaydılar. Dile kolay, onlar anneydi ve annenin çocuğu için neler yapabileceği sorusunu yanıtlamak üzere oradaydılar. Koskoca annelik kavramını arkalarına almanın gücüyle kendilerini, siyasi seçkinlerle eşit hatta biraz da üstte görüyorlardı.

Anneler, kendi dillerini kullanmayı seçip, kamusal dili kullanmaya çalışmamakla, çevrelerindeki seçkinlerin tuzağına düşmekten de kurtuldular. Acemi oldukları bu kamusal dili kullansalardı söylemek istediklerini söyleyemeyeceklerdi ve bunu herkesten önce onlar fark etmişti. Kullandıkları dilde kamusal hiyerarşinin olmaması, yaşadıkları eşitliğin asıl nedeniydi.

Anneler, doğurmanın ayrıcalığının yarattığı üstünlükle siyasetçilerin hepsini doğuranın kendileri gibi bir anne olduğunu düşünüyorlardı. Tutuklu anneleri, doğum, ölüm gibi gerçek sözcükler karşısında hiyerarşinin ne kadar komik bir iktidar oluşturduğunu görebilecek kadar "yaşamışlardı".

Annelerin siyasetçiler ve diğer seçkinler karşısındaki bu üstünlüğünün diğer önemli gerekçesi de, yaşam verme gücüne sahip olmalarıydı. Bu yalın kadınların "Her şeyin başı sağlık," demelerinin altı boş değildi, bütün olup bitenleri "dünya işleri" olarak algılıyorlardı belki. Bütün siyasi sözler, açıklamalar, genelgeler, şunlar bunlar, onlara göre oğlan çocuklarının acımasızlaşmaya başladığı oyunlarıydı. Ve çocuklarını, bir düzen yüzünden daha üstteymiş gibi görünenlerin saçma oyunları yüzünden yitirmek istemiyorlardı. En azılı diktatörün bile bir annesi olduğunu biliyorlardı ve o annenin bütün bir ülke o diktatörden korkarken oğluna ne olursa olsun tokat atma hakkı olduğundan kuşkuları yoktu. Belki de anneler, açlık grevlerine ilişkin pazarlıkları siyasetçilerle değil, onların anneleriyle yapmalıydılar. Bu çocukça düş gerçekleşse, büyük bir olasılıkla kararlar daha yaşamsal ölçütler üzerinden alınırdı.

Annelerin siyasetçilerle olan ilişkilerindeki "özgünlükleri", en çok alınan randevular sırasında yapılan görüşmelerde ortaya çıkıyordu. Anneler görüşmeleri bitirip gazete bürolarına geldiklerinde (her seferinde elleri boş dönmelerine karşın) hep aynı yüz ifadesini takınmış oluyorlardı. Sanki her seferinde, hesap sormaktan ya da çocuk azarlamaktan gelir gibiydiler. Yılların deneyimiyle hiçbir zaman yılgınlığa kapılmamayı çoktan öğrenmiş olan Gülşat Tağaç'ın eylemin yirmili günlerinde gazete bürosunda söyledikleri, üst düzey yetkililerin hedef alındığı bu azarlamalardan birini aktarıyordu:

"Dedik ki, 'Sen ne yapacaksın bizim çocuklarımıza? Ayıp değil mi? Bırakmayız çocuklarımızı,' dedik. 'Sonuna kadar yanlarındayız. Sizin genelgeleriniz aldatmaca. Yalan söylüyorsunuz. Bizim çocuklarımızı öldürmek mi istiyorsunuz? Öldüremeyeceksiniz,' dedik."

Konuşmaların çoğunda küfürler de geçiyordu. Siyasilere edilen bu küfürler, saldırganlık belirtisi değil, Cemal Süreya'nın dediği gibi "bir saldırmama eylemiydi". Özellikle partinin apartman dairesinde hep birlikte izlenen haberler, bu küfürlü konuşmaları iyice galeyana getiren olaylardı. Yerlere oturup bağdaş kuran anneler, Şevket Kazan'ın açıklamalarını duydukça ağızlarına ne gelirse... işte öyle. Bu onları rahatlatıyordu. Çünkü yaşadıkları, kızgınlıklarını ve çaresizliklerini büyüten yalanlarla dolu bir sinir savaşıydı. Ve ölüm, her an kayalıklar kadar sakin beklenemiyordu.

Fadime Kaya, görüşmeler sırasında o günlerde gündemde olan "bayrak kampanyası"yla karşılaştıklarını anlatırken aynı sağlıklı eşitlik inancıyla konuşuyordu. Anımsanmalı ki, HADEP kongresinde Türk bayrağının yere indirilmesiyle birlikte o günlerde bu konuda "taraf" olmamak söz konusu değildi ve bu konuyu önemsememek "vatan hainliği" suçu olarak algılanıyordu. Oysa o, görüşme öncesi özel kalem odasındaki bekleme sırasında Adalet Bakanı Kazan'ı ziyarete gelen ensesi kalın bir konuğa korkmadan yanıt veriyordu:

"Nereye gitsek önümüze bayrak kampanyasını çıkarıyorlar. Bunu bizim çocuklarımız yapmış güya. 'Çocuklarımız ölüyor yahu!' diyoruz, onlar bayraktan bahsediyorlar. Beklerken adam yayılmış koltuğa, 'Türk bayrağını indirenlerin sonu budur işte!' demez mi! 'Sen ne diyorsun! Benim çocuğum ölüyor! Bayraktan bahsetme bana!' dedim."

Fadime Kaya'nın bu kızgınlığı haklıydı. Çünkü bunları söyleyen adama kızının on altıncı yaş gününü Bayrampaşa Cezaevi'nde açlık grevindeyken kutladığını ve oğlu Sinan'ın da henüz on sekiz yaşında

ölüm orucuna katıldığını anlatamazdı.

Anneler, öfkenin yarattığı bu pervasızlıkla zaman zaman "ne yaptığını bilmeyen bir grup kadın" olarak görüldüler. Çünkü onlara alternatif olarak, evlerinde oturmayı, çocuklarını bir günah gibi kabullenmeyi seçen anneler de vardı. Ve onlar, doğru olanı yapıp sabrediyorlardı. Oysa eylemdeki anneler, yavaş yavaş otoriteyi tanıyor, onunla burun buruna geliyor, bazen yeniliyor, ama sürekli mücadele ediyordu. Onları, her türlü "iktidara" karşı bir bakıma korkusuz yapan öfkeleri olduğu kadar, mücadele içinde otoriteyi tanımaya başlamalarıydı. Ve bu tanışma süreci öfkeyi artırıyor, öfke arttıkça seçkinler daha yakından tanınıyordu.

İktidarın annelere en yakın ucu polislerdi. Onlar eylemde, partinin kapısının önünde, hatta arkasında ve hep annelerin peşindeydiler. Artık polislerle birlikte yaşamaya alışmışlardı, hatta polisler neredeyse eylemin bir parçası olmuşlardı anneler için. Korkmuyorlardı. Çarpıp geçiyorlardı. Bir kere dayak yedikten sonra da iyice "pişmişlerdi" zaten. Korkulacak çok şey kalmamıştı. En azından, anneleri eylem boyunca gözleyen tutuklu babası Naci Elçi böyle diyordu:

"Dayağı yediler, kendilerine geldiler."

ÖDP'nin önü, eylem boyunca resmi ve sivil polislerce tutulmuştu elbette. Anneler, siyasi bir karantinaya alınmış gibiydiler. Eylemler bir yana, parti binasının içindeyken bile polis, "vatandaşı" annelere yaklaştırmamak için önemlice bir çaba harcıyordu. Polisler, annelerle, annelerin seslerini ulaştırmak istediği insanlar arasında bir set gibi büyüyor, bazen dövüyor, bazen bire bir hesap soruyordu. Anneler, eylemin ilk günlerinde kapısında sürekli polisin beklediği binaya girerken, polislere bakmamaya çalışıyordu. Ama eylemin ilerleyen günlerinde, hemen hepsinin söylediği gibi, "gözlerinin içine içine" bakmaya çalışıyorlardı. Çünkü her geçen gün, haklılıklarına ve yalnızca haklarını istediklerine daha çok inanıyorlardı. Bir yandan da polisin "kandırılmış" olduğunu düşünüyorlardı. Dövüldükleri ve çoğunun gözaltına alındığı eylemin hemen ardından konuşan Müşerref ananın dediği gibi:

"Mercümek'e kılıf hazırlayanlar, Sıvas'ta insan yakanların avukatlığını yapanlar, çocuklarımıza göz dikti. Biz, bunları bilerek çıkıyoruz. Vazgeçmeyeceğiz. Çocuklarımızı onların çizmeleri altına bırakmayacağız. Bizim analarımız çocukları için canlarını verir. Bu polislerin yaptıklarına halk gülüyor. Çünkü bu polisleri kandırmışlar. Onlar bizim katil olduğumuzu sanıyorlar. Asıl katiller, bu polisleri kandırıyor."

Polislerin gözlerinin içine bakabilmek, onlar için gerekliydi aynı zamanda. Korkusuzluk, hiç durmadan bileylenmesi gereken bir araçtı.

Kapı önü polisleri, hep kapı önünde değillerdi. Eylem boyunca birkaç kez yukarı, partinin apartman dairesine de çıkmışlardı. Bir "teröristin" partiye saklandığına ilişkin ihbarı gerekçe göstererek yapılan bir aramada annelerin gösterdiği tepki, polisle bire bir ilişkide ne kadar acemi, ama ne kadar korkusuz olduklarını göstermişti. Polis arama yapılacağını söylediğinde annelerden biri, genç bir kadının kolunu çekiştirip, "Sor bakalım, arama emri var mı?" diye sordu. Bu soru, onun polise karşı tavrında muhtemelen Amerikan filmlerinin de yardımıyla bir korkusuzluk geliştirme çabalarından biriydi. Ama bir yandan da otoritenin en yakın ucu olarak polisten sakınmayı, korunmayı öğrenmişti. Soruyu kendisi sormaktansa, başka bir kadına sordurmayı yeğliyordu.

Fadime Kaya, partinin apartman dairesinde gelişen olaylarla ilgili bir şey anlatacaktı. Hemen yanımızda da *Cumhuriyet* çalışanlarından Hüseyin Yazan duruyordu. Fadime Kaya, Hüseyin'i tanımadığı için sivil polis sandı. Kolumdan tuttu, mutfağa girdik. Hüseyin de peşimizden gelince, başka bir yere. Hâlâ peşimizde olduğunu görünce, elini beline koyup bağırmaya başladı:

"Peşimizde mi dolaşacaksın sen?"

Polis olmadığını anlayınca da koyverdi azarını:

"Söylesene be kardeşim!"

Parti içindeki ilişkiler, daha güvenli ve daha kontrol edilebilir cinstendi. Ama sıra eyleme gelince anneler, polisle karşı saflarda olduklarını ve hiçbir biçimde acıma duygusunun yürürlüğe girmeyeceğini biliyorlardı. Kaçmayı öğreniyorlardı. Dayak yedikleri ya da ıslatıldıkları eylemlerin ardından polisten nasıl kaçtıklarını heyecanlı bir polisiye filmi gibi anlatırlardı:

"Orada bir aralık gördüm. Attım kendimi yere. Polis beni bayıldı sandı. Altımda da bir ana. 'Sus,' dedim, 'sakın kıpırdama.' Ondan sonra onu da tuttum kolundan, sıyrıldık çıktık."

Annelerden biri böyle, nefes nefese anlatıyordu eylemi. Onlar, polisle karşılaşmayı, eylemleri heyecanla anlatırken, Sevda daha sakindi. Sevda... Altı yaşında, saçları kulak memelerine değen bir kız çocuğu. Sevgi ile Sinan'ın kardeşi, Fadime Kaya'nın kızı. O da annesiyle birlikte 69 gün boyunca ÖDP'deydi. Korkuyor, gülüyor, ağlıyor ve büyüyordu. Kimse çoğu kez onun farkına bile varmıyordu. Ama çığlıklar başladığı zaman onun kenara çekilişi, ağzı açık kocaman gözlerle kadınla-

rı izleyişi... Eylemin, çabuk büyüyen çocuğu. Son günlerde süt dişleri çıkıyordu. Ama kimseye söyleyemedi, çünkü o günlerde herkesin zaten çok canı yanıyordu ve kimsenin onun küçük fare dişleriyle ilgilenecek vakti yoktu. Yaşıtları dişlerini nasıl çıkaracaklarını düşünürken, o annesinin dayak yememesi ve gittiği eylemden çabuk dönmesi için bekliyor, biraz geç kalınınca da kendini tutamayıp ağlıyordu. Eylem boyunca bir kez ağladı. Kahraman ve güzel çocuk. Yaşıtları, belki polisle on sekizine gelince karşılaşacaktı, ama Sevda daha altısında copu da, eylemi de, sloganı da, yalanı da, hatta gözaltını bile öğrendi. Sevda, annesiyle birlikte gözaltına alındıkları günün analizini yapıyor:

"Adalet Bakanı polisleri bize gönderiyor. Onlar da kafasına göre alıp bırakmıyorlar. Şu teyzenin kafasını kırdılar. Annemin kulağına copla, yumrukla, her şeyle vurdular. Annem, 'İçeride insanlar ölüyor,' dedi. Adalet Bakanı da, 'Ölen mölen yok,' dedi. Ama bir tane abi öldü. Yalan söylediler. Biz insanların açlıktan ölmesini istemiyoruz. 'Açlıktan ölmezler,' demişler, bize yalan söylediler."

Sevda, altı yaşında polisi tanıyor. Korkuyor mu?

"Hiç korkmadım. Ama annemin kulağına vurdukları zaman korktum."

Sevda, genelde yaşanan korkusuzluk havasından payını alıyor. Hiç ağlamıyor, annesinin eylemden dönmekte geciktiği gün hariç. O, polisle karşı karşıya olmanın son noktası.

Anneler, en çok da bakanlarla görüşmelere gittikleri zaman polislerle konuşuyorlar. Eylemdeki gerilimin yaşanmadığı bu konuşmalarda anneler, polislere daha çok eğitmeleri gereken çocukları gibi davranıyorlar. O zaman kızgınlık yok, daha çok anlayış ve hoşgörü var. Gülşat Tağaç'ın büroya gelip anlattığı olay, annelerin polislerle aralarındaki kamusal karşıtlığı bir yana koyup hoşgörüyle davrandıkları örneklerden sadece biri:

"RP'nin kapısında bir polis üzerime yürüdü. 'Benim kardeşim Doğu'da öldü, sizin çocuklarınız da ölsün!' diye. İnsanlar değişmiyor. Ne benim çocuklarım ölsün, ne başkalarınınki. Biz kimsenin öldürülmesini istemiyoruz. Bunları da anlattım ona. Ama daha çok anlatmak lazımdı. Vakit yok ki. Yine bu İçişleri Bakanlığı'nda danışman Gazi Şimşek'e gittik. Misafirlerden biri, 'Bizim çocuklarımız Güneydoğu'ya gitsin, sizinkiler ülkeyi bölmeye çalışsın. Ölsünler de görün bakalım,' diyor. Ona da anlattım. Bizim çocuklar ülkeyi bölmeye çalışmıyor falan diye."

Annelerin polisle geliştirdikleri ilişki, eylemlerde sert, belki de olayın doğal gelişimi sonucu düşmancaydı. Ama eylemlerin dışında, polisle geliştirilen ilişki herhangi bir siyasi eylem sürecinde karşılaşılamayacak denli hoşgörülü ve yumuşaktı. Anneler, polislere de tıpkı siyasi seçkinlere yaptıkları gibi, bir annenin çocuğu olduklarını bilerek davranıyorlardı. Onları "kandırılmış" ya da yaramaz çocuklar gibi görüyorlardı belki de. Bu anlayışlı olduğu kadar şefkatli bir ilişkiydi de. Çünkü onlar anneydi ve o günlerde bu kimliklerini sonuna dek yaşıyorlardı. Sadece kendi çocuklarının annesi değil, onlar artık çocuklarından da bağımsız olarak "anaydılar". Kimlikleri, duyarlılığı ve anlayışı gerektiriyordu ve bunu sözcüklerle anlatmasalar da yaşıyorlardı.

Öteki Kadınlar Neredeler?

Kadınlar doğa gibidir, karmaşık ve doğurgan. Bu nedenle, ölümü güzelleyen ve şaşmaz bir düzeni öven faşizmle içselleştirilmiş bir ilişki kuramazlar. Kadınlardan "iyi" faşist olmaz.

Kadınlar duyarlıdır.

Kadınların uyarlanma yetenekleri erkeklere göre daha gelişmiştir, çünkü küçüklükten beri onlara yüklenen rol, temelde "kimseyi sinirlendirmemek" ve "herkesi anlamaya çalışmak"tır. Bu yüzden kadınlar, kendilerini diğerlerinin yerine koyup, duyguları paylaşmakta erkeklere oranla daha beceriklidirler.

Kadınlar birbirini anlar. Çocuğu olan kadın, evlat acısının ne olduğunu bilir. Anadolu kadını duygusaldır, başkalarının acı çekmesine dayanamaz...

Kadınlara ilişkin bu genel kabulleri, tutuklu anneleri eylemi ve açlık grevi sürecinde yaşananlar büyük ölçüde yalanladı. Çünkü çok sayıda kadın, annelerin yanında değil, tam karşısında duruyordu. Erkeklerin egemen olduğu dünyayı kabullenmekle kalmayıp, kabullenişini yücelten, orada kendine sıcak ve emniyetli bir köşecik bulmakla yetinen bu kadınların gözüyle tutuklu anneleri, yalnızca kendini bilmez birtakım gürültücü ve cahil insanlardı.

Evlerinde, bacaklarını birbirine bitiştirerek oturup, başarıyla mutluluk numarası yapan birçok "uslu" kadın için tutuklu anneleri, kadınlık adına utanç kaynağıydı. Onlar yumuşak başlı, sessiz sakin, evine sadık, üzerindeki bütün otoritelere ve iktidarlara sonuna dek bağlı kadın imgesinin yalanlandığı kara noktalardı. Acılarına uzaktan da olsa ortak olmak şöyle dursun, tutuklu anneleri birçok kadın için sessiz sedasız dünyalarına yönelen bir tehditti. Onlar, "ötekiler"di. Bunların beyinleri, kesinlikle birileri tarafından "yıkanmış" olmalıydı. Yoksa hangi aklı başında, namuslu kadın sokaklarda dolaşıp, bağırıp çağırırdı?

Polis dövüyorsa, zaten bir bildiği vardı! Vardır canım... Vardır, değil mi? Bunların kocaları nerede ki? Çocukları da terörist zaten!

Tutuklu annelerini ayıplayarak izleyen birçok kadın, birçok anne vardı. Anneler de hepimiz gibi, kadınlara ilişkin bütün bu önkabullerin gerçekle ne denli ilgisiz olduğunu hiçbir yerde göremeyecekleri kadar eylemin içinde ve açlık grevleri sürecinde gördüler. Tutuklu annelerini, acılarına ve çaresizliklerine duyarsız kalan erkeklerden çok bu kadınlar şaşırtıyordu. Anneler, bir bakıma siyaset dışı olan sorularını görmezlikten gelen ya da bu acıların hak edildiğini düşünen kadınlarla sokaklarda, kapı komşuluklarında rastlaşıyorlardı. Yıkıldıkları söylenemez, çünkü tutuklu anneleri, eylemin başlamasından bir süre sonra, "insanım" diyen birçok insanın yanlarında olmadıklarını hayretle görmüşlerdi. Onlar, yalnız otoriteye değil, otorite altında yaşamaktan memnun olan ya da çizginin dışına taşmaya korkan insanların düzenine karşı da bir savaş başlattıklarını anlamışlardı. Kimse onların değişiminden memnun değildi aslında. Anneler, çok geçmeden bulundukları tarafın onları yalnız bıraktığını görmüşlerdi. "Onun da çocuğu var, evlat acısını bilir," diyen anneler, yanıldıklarını çok çabuk anladılar. Otoritenin insanları, insanlara yabancılaştırdığını, uzaklaştırdığını ve düşmanlaştırdığını görmekte hiç gecikmediler. Bu tepkiler, onların duruşlarını hiç değiştirmiyordu, çünkü anneler bulundukları yerin olmaları gereken yer olduğundan çok emindiler ve yapabilecek başka bir şey de yoktu zaten. O güne dek birlikte yaşadıkları diğer kadınların durdukları yeri de artık başka türlü görüyorlardı. Diğer kadınları, artık başka bir dille tanımlıyorlardı. "İyi bir komşu" için açlık grevi sürecinin ardından "düzene ayak uydurmuş bir komşu" denebiliyor, ya da "iyi huylu bir gelin" artık "Toz almaktan başka bir işe yaramaz" diye suçlanabiliyordu. Durdukları yeni yerden bütün dünyayı ve bütün ilişkilerini yeniden tanımladıkları gibi, tanıdıkları, ilişkide oldukları bütün kadınları da yeniden tanımladı anneler. Bundan böyle hepsiyle ve her şeyle savaş halinde olduklarını bildikleri için de ilişkileri eskisi gibi değildi. Yemek tariflerinin alınıp verildiği, oğlanın kızın mürüvvetlerinin konuşulduğu pastalı börekli günlerde artık onlar görüş günlerini, Yüksel Caddesi'ndeki eylemi anlatıyorlardı. Ve kadın diyaloglarının, o hep birbirini onaylayan, çatışmadan kaçan tutumunu bir kenara koymuşlardı. Belki de kesin bir biçimde taraf olmanın, talep etmenin ve karşı çıkmanın tadını aldıklarından, komşu ziyaretlerinde bile o güne kadar hep kaçındıkları zıtlaşmaları rahatlıkla yaşayabiliyorlardı. Polis daya-

ğı, gözaltı, işkence, ölüm orucu, annelerle birlikte komşuluk ilişkilerine, daha önce uzlaşmacı kolonya kokusunun dolandığı ama artık görüş günlerinin bir önceki gecesinde hüzünlü, sevinçli sabun kokularının dağıldığı evlere girdi. Oralardan diğer kadınlara, komşulara ve mahalle aralarına.

Komşu kadınlara karşı söylenebilecek en önemli şey de, tutuklu annesinin bir zamanlar her şeyden habersiz bir "komşu kadın" olduğuydu. Anneler, kendilerine inanmayan, onları ayıplayan bütün kadınlara öncelikle şunu söylüyorlardı:

"Ben de inanmıyordum. Ama insan, başına gelince anlıyor. Hiçbir şey sandığınız gibi değil."

Tutuklu anneleri yeni hayatlarını ve düşlemeye başladıkları yeni dünyanın, ancak başkalarına da anlatıldığında işe yarayacağını biliyorlar. Çünkü onlar, tek tek değil, bir araya gelindiğinde istenilen şeyin alınabileceğini, yani örgütlü gücü yaşayarak, sonuna kadar öğrendiler.

Öteki Kadınlar ve Ankara Merkez Kapalı'nın Önü

Tutuklu annelerine "bulaşmak" istemeyenlerin yanı sıra, eyleme ve annelere bilinçli bir biçimde nefretle bakan kadınlar da vardı. Kendi çocuğu olup da çocukları için bir çırpınışa dönüşen eylemleri tiksinerek izleyen kadınlar, tuhaftır ki, vardı. Hüseyin Demircioğlu'nun ölümünün ardından cenazenin çıkışının beklendiği Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nin önünde yaşananlar, siyasi iktidarın başka annelerin üzerinde bile etkili olan "karşı kampanyasının" izlerini taşıyordu.

Ölümler birbiri ardına gelirken, tutuklu anneleri politik eylemi kısmen bir kenara bırakıp, yoğun duygusal tepkiler vermeye başlamışlardı. Sloganların sesi kısılmış, öfke, yerini umutsuzluğa bırakmıştı. Parti binasındaki herkesin kulağının telefonda olduğu, hiç kimsenin telefon sesi duymak istemediği son günlerdi. Çünkü her telefon, yeni bir ölüm demekti. Herkes bir kenara çekilmiş, sessiz sessiz ağlıyordu. Bir yandan da Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nin önünde, Hüseyin'in cenazesi otopsiye götürülmek üzere bekleniyordu. Herkes oradaydı, mikrofonlar, kameralar, deklanşörler, not defterleri ve ağlayan anneler. Anneler, hapishanenin önündeki demir kapının yanında kaldırıma çökmüşlerdi. Güneş, domuzuna tam tepedeydi. Beklemeye başlayalı yaklaşık iki saat olmuştu, ama cenaze çıkmıyordu. Çünkü cenazeninçık-

ması için Hüseyin'in eşi Nalan'ın gelmesi gerekiyordu. Bekleyiş sırasında Hüseyin'in avukatının, bilenleri üzen bir açıklaması oldu. Avukat, Hüseyin'in örgütünün adını yanlış biliyordu. O, örgüt adını yineledikçe, anneler gazetecileri kollarından dürtükleyip doğru örgütü söylüyorlardı. Bekleyişteki tek hareket bu değildi. Annelerin oturduğu kaldırımın tam karşısında, yaklaşık beş metre ileride de adi suçluların anneleri ve eşleri sıralanmışlardı. Hüseyin ölmeseydi, bugün görüş vardı. Ama cenazenin çıkması, açlık grevi ve gerilime neden olan olaylar nedeniyle görüş iptal edilmişti. Hapishanenin demir kapısı önüne sıralanmış kadınlar, sürekli kapıdaki memurlara görüşün yapılıp yapılmayacağını soruyorlardı. Görüşün iptal edildiği kesinleşince anneler, nedenini sordular. Neden elbette açlık grevi ve ölümlerdi. Bunu duyan adi suçlu yakınları kadınlar bağırmaya başladılar:

"Gebersinler! Hepsinin ölüsünü çıkarırlar da görürüz inşallah! İtler!"

Bu cümleyi ilk bağıran bir adi suçlunun genç eşiydi. Ardından diğer kadınlar da kurdukları acele bağlantılarla karşılarında bekleyen tutuklu annelerinin "düşman" taraf olduğunu anladılar! Ve bağırmadan, ama söylediklerinin duyulmasını sağlayabilecek bir sesle konuşmaya başladılar:

— Bunlar teröristlerin anneleri.

— Hı, PKK'lıların anneleri.

— Bunlar da terörist, di mi?

— Öyle öyle, baksana şunlara.

— Çocukları geberecek, biz de göreceğiz.

Derken genç kadınlar arasında geçen bu konuşmayı yaşlı bir adi hükümlü annesi bastırdı:

— Susun kızım, yazıktır! Evlat acısı.

Yaşlı kadın konuşmanın ardından yavaş yavaş tutuklu annelerine yaklaştı. Yakınlarında ama yine de aralarına girmeden onları izledi. Bir süre sonra sıcaktan fenalaşanlar olunca, hemen elindeki siyah naylon torbadan litrelik plastik su şişesini çıkarıp annelere verdi. Oturan genç kadınlar, tutuklu annelerine hâlâ üksintiyle bakıyorlardı. Tutuklu annelerininse bütün bu olanları görmelerine ve duymalarına karşın hiçbir şey söyleyecek halleri kalmamıştı. Eylemin son günleriydi ve artık çok bitkindiler. Bir yandan içeriden cenazenin çıkmasını, bir yandan kendi çocuklarının ölüm haberlerini bekleyen anneler, hiç kimseye yanıt verebilecek durumda değillerdi. Ama küfürleri ve suçlamaları

yanıtlamamalarının tek nedeni bitkinlik ve acı değildi. Tutuklu anneleri bu gibi tepkilere, hele kadınlardan gelen tepkilere alışmışlardı. Bu kadınları onlar, Yüksel Caddesi'ndeki ilk eylemlerinden tanıyorlardı.

Tutuklu annelerinin her akşamüstü Yüksel Caddesi'nde yaptıkları eylemlerinin hemen hepsinde, mutlaka yüksek sesle hakaret eden ya da açlık grevine girenlerin ölmeyi hak ettiğini söyleyen bir kadın olurdu. Ama bu konuda verilebilecek en iyi örnek, ölüm orucu sürecinden değil. 1 Mayıs olaylarının ardından gözaltına alınan ve gördüğü işkenceler nedeniyle, salıverildikten sonra öldüğü savunulan Akın Rençber için yapılan açıklama sırasında oldu. Akın Rençber on altı yaşındaydı. Ağabeyini görmek için –ne yazık ki– 1 Mayıs'ta Ankara'dan İstanbul'a gitmişti. Olaylı günün ardından polis tarafından simit yerken yoldan alınmıştı. Annesinin anlattıklarına göre polis, Akın'ın kimliğini istemiş, Tuncelili olduğunu görünce gözaltına almıştı. Annesi, Akın'ı doktorlara götürmüş, ancak doktorlar işkence savlarını duyunca tedavi etmek istememişlerdi. Sonunda tedaviye alınan Akın, doktorlara göre iç organlarındaki tahribat nedeniyle ölmüştü. Akın'ın annesi, bir acı heykeli gibi Yüksel Caddesi'ndeki İnsan Hakları Anıtı'nın ayakları dibinde oturuyordu. Yanında iki oğlu ve Akın'ın hasta babası vardı. Akın'ın kardeşleri öfkeyle yumruklarını sıkarken, anne, oğlunun fotoğrafını göğsüne dayayıp, "Anlatacağım, ağlasam da anlatacağım. Kimsenin çocuğunun başına böyle bir şey gelmesin!" diye bağırıyordu. O ağlamaya başladığında yağmur da indirdi. Akın'ın annesinin konuşması bittiğinde yağmur dinmişti, ama acı sis gibi çöktü Yüksel Caddesi'ne. Tutuklu anneleri de oradaydılar. Destek için gelmişlerdi. Annenin ağlama aralarında kısa konuşmalar yapıyor, sloganlar atıyorlardı. Açıklama bitiğinde ne yapacağını bilmeyen bir sessizlik sardı küçük kalabalığı. Sessiz kalabalığa bir kadın sızdı. Elindeki simidi havada sallaya sallaya kalabalıktan birine, "Ne olmuş burada?" diye sordu. Yanıtını alınca da, kıçını sallaya sallaya yürümeye başladı ve birkaç adım uzaktan bağırdı:

"Onun çocuğu da terörist olmasaymış!"

Akın'ın annesi, boş gözlerle kadına baktı. Kadın gitti. Tutuklu annelerinden birkaçı ardından bağırdı. Ama kadın gidiyordu ve kendinden çok emindi. Akın'ın annesi hâlâ sessizce ve kesintisiz ağlıyordu.

Tutuklu annelerinin böyle olaylar için yanıtları hep hazırdı. Bu yanıtları vermeye ağızları da alışmıştı. Ama böyle duyarsızlıklara hiçbir zaman, hiçbiri alışamadılar. Her zaman, "Bir insan bir insana bunu na-

sıl yapar?" sorusuyla birlikte en az onun kadar sık, "Bir insan bu olaylar karşısında nasıl susar?" diye sordular. Onları, bundan böyle yaşamları boyunca, ne olursa olsun, "tutuklu annesi" yapacak soru da buydu zaten.

Eylemsiz Tutuklu Anneleri: "Her Gelmeyen Anne, Bir Kurban"

Eylemdeki tutuklu anneleri, elbette bütün tutuklu anneleri değildi. Cezaevlerindeki açlık grevine katılan tutuklu ve hükümlü sayısıyla eylemdeki annelerin sayısı karşılaştırılınca ortaya, eylemsiz annelerin sayısı çıkıyordu. Yani tutuklu anneleri eylemi tüm hızıyla sürerken, evlerinde oturup gece haberlerinde ağlayan, ÖDP'ye ve cezaevlerine telefon etmekle yetinen ya da yalnızca eylemci çocuklarının çıkmayı reddettiği görüş günlerine gelen anneler ve babalar da vardı. Onların neden orada olmadıklarının gerekçeleri kolayca kestirilebilir elbette. Korku, politik olarak çocuğuna karşıt olmak ya da çocuğunun devlete karşı geldiği için cezayı hak ettiğini, belki de sadece bütün bu olanların çocuğunun suçu olduğunu düşünmek gibi çoğaltılabilecek birçok neden vardı. Tutuklu anneleri, "Çocuklarımız için her şeyi yaparız," derken, onlar evlerinde olup bitenleri merak etmekteydiler. Baba Abdullah Soner, "Artık çocuklarımıza bedel ödetmeyeceğiz, bedeli biz ödeyeceğiz. Biz yaşlı insanlarız, yaşasak da fark etmez. Ama bu ülkenin bizim çocuklarımıza ihtiyacı var," derken annelerin çoğu orada, eylem yerinde yoktular. Ya da "Bir bidon benzinle kendimizi Kızılay'da yakarız. Çocuklarımız ölürse, kendimizi yakarız!" diyen anneleri televizyonda izleyen başka anneler vardı. Belki onlar da gelselerdi her şey çok daha çabuk çözülür, bu hareketin "küçük bir grup annenin eylemi" olmasını, eyleme onların da katılması engelleyebilirdi. Böylelikle, belki de siyasi iktidar bunun siyaset dışı bir durum, bir hak arama eylemi olduğunu daha kolay kabul ederdi. Ama onlar, orada yoktular. Onları suçlamak gerekmiyor. Ama onların eylemin dışında kalmalarının en büyük mağduru tutuklu anneleri oldular. Dayak yediler, militanlıkla suçlandılar, sayılarının çok fazla olmaması, istemlerinin meşruluğunu daha geç kanıtlamalarına neden oldu. Buna karşı tutuklu annelerinin hemen hepsi, eylemsiz anneler için hep aynı şeyi söylüyorlardı:

"Anneler, bize katılın. Çünkü çocuklarımızı öldürecekler. Sorun görüş günlerinde değil, burada, Ankara'da çözülecek."

Bazı annelerse onları çok iyi anlıyordu:

"Herkes analık görevini yapıyor. O da orada yapıyor. Bu olaylara bulaşmak istemiyordur. Ben de bulaşmak istemiyordum, ama ister istemez çocuğunun peşindesin."

Gerçekten de bazı anneler, "olaylara bulaşmak" istemediği için orada değildi. MLKP davasından bir tutuklunun eşi anlatıyor:

"Eşimin ailesi çok duyarsız kaldı. Bir kere görüşe geldiler yalnızca. 'Böyle olacağını biliyordu, çeksin şimdi bakalım,' deyip gittiler. Ta Malatya'dan kalkıp gelmelerini eşim de istemiyordu. Ne yapacaklar ki? Onlar, hiçbir şeye karışmak istemediler zaten. Öyle ki, avukat bunlardan ikametgâh kâğıdı istedi birtakım işlemler için. 'Aman vermeyiz, başımıza bir şey gelir sonra,' diye bağırdılar. Hiçbir şeyin üzerlerine sıçramaması için hep uzakta durdular. Arada bir telefon edip soruyorlardı, ne var ne yok diye. Yeter mi? Yetmez tabii."

Eylemde olmayan tutuklu annelerine ve babalarına ilişkin söylenecek çok fazla söz yok. Belki de bir annenin dediği gibi, "Vicdan azabı çekiyorlardır". Belki de çekmiyorlar, kim bilir? Ama asıl merak edilecek nokta, onların da gelmiş olması halinde her şeyin bir parça kolaylaşacağını bilip bilmedikleri. Ya da siyasi iktidarın annelere karşı eylem boyunca sürdürdüğü kampanyadan etkilenip etkilenmedikleri. Büyük bir olasılıkla, dayak yiyen tutuklu annelerinin zaten baştan beri bu işlere alışık insanlar olduğunu sandılar. Büyük bir olasılıkla, sokaklarda pankart taşıyan, slogan atan annelerin, daha birkaç ay öncesine kadar bunu aklının ucundan bile geçirmediğini bilmediler. Ve tutuklu anneleri onlara belki de hiçbir zaman, "Ben de senin gibiydim kardeş," diyemedi. Tutuklu annelerinin yalnızca çocuklarına sahip çıktıklarını anlayamadılar. Çünkü televizyonlardan boyalı spikerlerin söyledikleri, hep başka bir şeydi. Eylemsiz tutuklu anneleri, aslında kendilerinden hiç farkı olmayan televizyondaki o kadınları, hep başka bir şey, hep başka türlü bildiler. Onlardan istenen de buydu. Susup oturmaları. Ve onlar, isteyerek istemeyerek onlardan isteneni yaptılar; tutuklu annesi olduklarını gizlediler. Çocuklarının siyasi suçlu olmasından utanç duydular, çocuklarını yalnız çocukları olarak bile sahiplenmediler. "İyi" bir anne gibi, bağırlarına pankart yerine taş bastılar.

Onlara ilişkin kesin olan tek şey, tutuklu annelerinin bu konudaki görüşleri. Onlar, hep "affettiler". Çoğu, annelerin gelmek istediğini ama kocalarının izin vermediğini düşünmeyi yeğledi. Bu konu çok konuşulmamasına karşın, eyleme katılmayan anneleri hiçbir biçimde

suçlamadılar. Bu da anneler eylemini, diğer birçok siyasi nitelikteki hareketten ayırıyordu. Tutuklu anneleri, evlerinde kalan annelerin, televizyonun karşısında ağladığından hep emindiler. Bunu bilmeleri, onları suçlamalarını hep engelledi. Ama tutuklu anneleri için yine de, hep söyledikleri gibi, "Her gelmeyen anne, çocukların ölüm orucunda geçirecekleri bir gün daha" demekti.

Babalar, Eylemin Kıyısındaki Yenik Krallar

Neden Eylemde Değiller? Devletin "Ailesi" Devlete Karşı

"Çok fazla askerlik yaptılar herhalde!"

Eylemden sonra Fatma Özçelik, babaların eylemlere katılmama nedenini böyle açıklıyor. Söze her zaman, "Okumuşluğum yok," diye başlasa da, kendisi ziyadesiyle doğru sosyolojik ve psikolojik saptamalar yapar genellikle. Fatma, eylemin neden bir anneler eylemi olduğunu, çalıştığı işyerinde gülerek anlatıyor:

"Bu konu hep açılırdı. Babalar bir eyleme katılmak istemeseler hemen yapıştırırdım lafı: 'Siz çok fazla askerlik yaptınız herhalde!'

"Babalar, askerlikten olsun, memurluktan olsun, devletle yüz yüze kalan insanlar. Bu yüzden eylemlerde hep çekingen dururlar. Annelerin hayatı hep dört duvar arasında geçtiği için devleti de, polisi de bilmezler. O yüzden eylemlerde hep pervasızdırlar. Gider, eylem yapar gelirler."

Bütün genellemeler biraz insafsızdır, ama Fatma Özçelik'in söyledikleri de doğruydu. En azından babaların ve annelerin eylem içinde temsil ettikleri davranış biçimleri bakımından, Fatma haklıydı. Çoğu kez anneler bağırış çağırış eylem planları yaparken, babalar temkin ve önlemi temsil ediyorlardı. Anneler bu kadar çok önleme gerek duymazlardı. Belki de erkeklerin hep ilişkide oldukları devlet, onlar için o güne dek uzaktan görünen bir resimdi. Devlet onların etine ilk kez eylemde yedikleri polis copuyla değmişti. Otoriteyle ilk bire bir ilişkileri cop darbeleriydi. Ancak annelerin farkı, gerçekte devleti ve polisi tanıdıktan sonra ortaya çıktı. Çünkü annelerin devleti ve polisi tanıdıkları yer, "karşı" taraftı. Otoriteyle ilk yüz yüze gelişlerinde bulundukları nokta, otoritenin karşı kaldırımıydı. İçişleri Bakanlığı'nın karşısındaki kaldırım, Adalet Bakanlığı'nın karşısındaki kaldırım, Başbakanlık bi-

nasının karşısındaki kaldırım ve daha birçok karşı kaldırımda onlar duruyordu. Mağdur oldukları oranda karşıt ve karşıdaydılar. Babalar ise yaşamlarının bir yerinde mutlaka iktidarın ve otoritenin "içinde", devletle aynı kaldırımda ya da hiyerarşinin manzarasız da olsa bir katında olmuşlardı. Kendileri de ev sınırları içinde iktidar olan babalar, otoriteyle anneler gibi dalga da geçmezlerdi. Örneğin eylemlere Galatasaray Lisesi önünden alışık Cumartesi Annesi Müşerref gibi. Müşerref hanım, tutuklu anneleri eylemine destek vermek için geldiğinde ÖDP'nin Ankara İl Merkezi'nde şöyle diyordu:

"Bu polislerin söylediklerine halk gülüyor. Onların söyledikleri yalanlara halk gülüyor. Çünkü bu polisleri kandırmışlar. Onlar bizim katil olduğumuzu sanıyor. Çünkü katiller bu polisleri kandırmışlar."

Annelerin böylesine "pervasız" oluşlarının tek nedeni elbette otoriteyle daha önce karşılaşmamış olmaları değildi. Bir başka neden de kendilerine ait, kendi kendilerini var ettikleri bir yaşamı olamayan bu kadınların tek varlıkları olarak gördükleri çocuklarına kendi yaşamları olarak sarılışlarıydı. Çünkü evlerinde yaşarken yaşamla çok sınırlı ilişkiler kuran bu kadınlar için, babaların yaşamındaki çeşitlilik yoktu. Komşuları, akrabaları ve çocuklarından kurulu bir ilişki ağına bağımlı anneler için kendilerini yansıtarak var edebilecekleri en önemli yer çocuklarının yaşamlarıydı ve o da şimdi annelerden çalınmıştı. Babalar, kendilerini var etmek için çocukları aracılığıyla bir yansımaya gerek duymuyorlardı oysa. Çünkü kamusal yaşam, babalara belki de istemedikleri kadar büyük bir çeşitlilik sunuyordu. Anneler ise, toplumsal denetim ve gelenekler gereği kamusal yaşamın kenarında, çocuklarıyla baş başa kalıyorlardı. Babalara karşı bir acımasızlık değil bu, ama annelerin yaşamlarındaki kuşku duymadan sevebilecekleri ve tutunabilecekleri tek yapıtları çocuklarıydı, hayatlarının sonuna dek. Konuşan bütün anneler, hemen hemen aynı sözcüklerle bunu söylediler:

"Bizim bir tek çocuklarımız var. Onlar da giderse hiçbir şeyimiz kalmaz," ya da,

"ABD'de villamız yok, bir tek çocuklarımız var."

Bu cümle, yoksulluğu anlattığı kadar annelerin çocuklarına bakışlarını da özetliyordu.

Eylemin annelere ait olmasının, annelerin çocuklarına çoğu kez babalardan önce sahip çıkmalarının bir nedeni de, göçle birlikte babanın daha az haberdar olmaya başladığı "anne-çocuk" ilişkisiydi. Çocukların kentle birlikte ve yeni hayattan dolayı geçirdiği değişimleri daha

çok anne bildiği için, eylem sürecindeki olaylar anneleri daha az şaşırttı. Daha önce de anlatıldığı gibi, anneler çocukları içeriye alındığında çoktan yeni koşullara uyum sağlamışken babalar, çoğu kez olan bitenin tarihini sorguluyor, anneden aldığı bilgilerle olaylara alışmaya çalışıyordu.

Babaların eylemin içinde olmamasının en geçerli ve en fiziksel nedeni de, çalışıyor olmalarıydı. Babalar, hayatın sürdüğünün en büyük kanıtı olan "ekmek parasını" kazanmak için işteydiler. Kadının eyleme devam edebilmesi için erkeğin giderleri karşılaması, çalışması gerekiyordu. Annelerin çoğu ev kadını olmasına karşın, babalar maaşlı işlerde çalışıyorlardı. İşlerinden izin alanlar eyleme gelebiliyor, ancak çoğunlukla izin sorun oluyordu.

Diğer yandan annelerin çocuklarına ölümüne sahip çıkışları, anneliğin kurumsal anlamının geleneksel olarak büyütülerek yaşanmasıydı. Tutuklu anneleri eylemi biraz da, devletin de ayakta durmasını sağlayan ataerkil düşünüşün yarattığı "fedakâr anne" imgesinin çıktısıydı. Annelerin içine işleyen bu imge, eylemin çıkış noktasındaki sevgi ve duygusallığın yanı sıra hızlandırıcı gibiydi. İçselleştirilmiş olarak yaşanan imge, annelerin gitgide daha hesapsız ve fedakâr olmasına neden oluyordu. Tuhaftır ki, devletin ayakta kalmak için koruduğu, yücelttiği aile ve onun içinde, kadının eve kapatılmasına yarayan fedakâr annelik kurumu, bu kez devlete karşı bir tehditti.

Annelerin çocuklarını koşulsuz sahiplenmesi, "Ne olursa olsun o benim çocuğum," demesi de bu tür bir "anneliktendi". Babaların çoğu ise, onayladıkları zaman ve onayladıkları ölçüde sahipleniyorlardı çocukları. Anneler, bu konuyu hep bir yolunu bulup geçiştirseler de babaların bir bölümü, çocuklarını onaylamadıkları için orada değillerdi. Örneğin Hatice Güden. Ölüm sınırına gelen kızı için Ankara'ya geldiği ilk gün, eşinin neden gelmediğini tıpkı diğer anneler gibi anlattı:

"Gelmedi işte. Neden gelsin ki?"

Neden gelsinler ki? Öyle ya, babalar da tanrılar gibidir. Ya bağışlarlar ya da kendi cehennemlerine gönderirler.

Babalar için bu anlatılanlar çok acımasız gibi görünebilir. Söylenenlerin yalnızca yakıştırma olduğu da düşünülebilir. Ama orada olan kadınların çoğunun eşleri "Gelmemiştir işte"... Ve sanırım bu, yazılanlardan daha acımasız ve daha inanılması güç bir gerçektir.

Eylemin İçinde İki Baba: Abdullah Soner ve Ali Rıza Eroğlu

Babaların ağlaması başka türlü, büyük bir krallık gibi yıkılıyorlar, sessiz ve gürültülü...

Eylem, anneleri değiştirdiği kadar babaları da dönüştürdü. Kocaman bıyıklı, kalın bilekli, esmer babalar, kocaman yıkımlar ve çaresizlikler yaşadılar. Eylem, tutuklu annelerinin eylemi olsa da, onlar da tam orada, olayların içindeydiler. Ama eylemin içinde iki baba, diğerlerinden ve birbirlerinden farklı olarak vardılar. Ali Rıza Eroğlu ve Abdullah Soner. Ali Rıza Eroğlu ölüm orucu eylemini seçti oğlu için; Abdullah Soner ise sokağı. Abdullah Soner, Güzel Şahin ve Nadire Çelik'le ÖDP Ankara İl Merkezi'nin küçük bir odasında, ayrı bir yatakta sessizce yattı. Hiçbir şeye hali kalmamış gibi görünse de konuşurken hep kızgındı. Kızgınlıkla hep aynı cümleleri tekrarlıyordu.

"Bak şimdi... (Sesi takılıyor. Parmağını öğüt verir gibi, sertçe havaya kaldırsa da sesi yeniliyor.) Benim oğlum... (Sesi inadına boğuluyor.) Benim oğlum mimardı, mimar... Bir karıncayı bile incitemez çocuğum. O dağ gibi çocuğu şimdi bir gör. Yavrum..."

Kısa bir yutkunma arası. İnip çıkan sesi, bu topraklarda öğretilen "erkekliği" yalanlıyor. Çaresizleştikçe herkes daha çok insan...

"Benim çocuğum vatan sevgisiyle doludur. Yetmiş iki milleti ayırt etmeden sever. Benim oğlum insanı sever, insanı. Bir lokma ekmeği kırk kişiyle paylaşmaya çalışır. Benim çocuğum vatanını sevdiği için ölüyor. Benim çocuğum halkı için ölüyor. O daha çok genç. Ben yaşlıyım. Onunla birlikte ben de ölüme yatıyorum. Biz ölsek bir şey olmaz, ama bu ülkenin bu çocuklara ihtiyacı var."

Yine bastırıyor ağlama.

Ali Rıza Eroğlu, Güzel Şahin ve Nadire Çelik'le yirmi dört gün aynı odada ölüm orucuna yattı. Neredeyse hiç konuşmadı. İki kadınla birlikte aynı odada günlerce bekledi. Kapıda çoğu kez, "İşi olmayan giremez" ya da "Lütfen rahatsız etmeyin" yazıyordu. Kapının diğer yanında gürültüyle koşuşturma sürerken, içeride Ali Rıza Eroğlu, bir kadın eyleminin ortasında hep biraz yalnızdı.

Abdullah Soner. Gür bıyıkları, dolu dolu sesiyle eylemin en önünde, bütün bedeniyle bağırıyordu. O da yalnız babalardan biriydi. Hele aileler adına ÖDP'de nöbetçi olarak seçildiği gece, üç eylemcinin birden kurban verildiği o kötü günde:

"İlk ölüm haberlerinin geldiği gün ÖDP'de ben nöbetçiydim. İlk ölüm haberi geldi. Mahvoldum. Yarım saat sonra bir tane daha. Yarımşar saatlik aralıklarla üç ölüm haberi. Nasıl söyleyeceğim diye mahvoldum."

Abdullah Soner'in ilk mahvolduğu gün bu değildi. Onu asıl yıkan, cezaevlerindeki açlık grevlerinin başladığı ilk günlerde herkesin olan bitenlere seyirci kalmasıydı. Açlık grevlerinin başlamasından kısa bir süre sonra Abdullah Soner, tepkisiz kalan demokratik kitle örgütlerini harekete geçirmek için beş günlük açlık grevi eylemi yaptı.

"Ben neden açlık grevi yaptım? Çünkü on iki yavrumuzun ölmesinde siyasetçiler ne kadar suçluysa izleyenler de o kadar suçluydu. 'Aydınım, insanım,' diyen insanların çocuklarımızın ölüşünü seyretmelerini protesto ettim. Zaten bundan sonra çocuklarımıza bedel ödetmeyeceğiz, bedelleri biz ödeyeceğiz. Çünkü Türkiye'nin bu çocuklara ihtiyacı var."

Ama sonra o, sokaktaki eylemi seçti.

Annelerin bütün 18.30 Yüksel Caddesi eylemlerinde, Adalet Bakanlığı'nın önüne yürüyüşte, hemen bütün gözaltılarda o da vardı. Sonra ilk kez ağladığı görüldü. Tek başına ÖDP'nin en dip odalarından birinde, arkasını kapıya dönüp, usul usul... Ölüm orucunun 66. günüydü. Ölümler hızla çoğalıyordu. Eylem henüz bitmişti. Adalet Bakanlığı'nın önüne yapılan yürüyüşün üzerinden bir saat geçmişti. Abdullah Soner, ölenlerinin resimlerinin üzerine asıldığı temsili tabutu taşıyordu. Tabuttaki resimlere baktı, baktı ve yere yığıldı. Onu ÖDP'ye götürdüler, tansiyonu düşmüş. "Tabuta dayanamadım," diyor. Abdullah Soner de oğlunu anlatıyor:

"Özgür, ilk gözaltına alındığında on altı yaşındaydı. Hüküm giydiği davayla ilgili olarak dört yıl önce, on yedi yaşında *Tavır* dergisinden alındı. O zaman polis, 'Pişman mısınız?' diye sormuş. 'Pişmanız,' diyenleri bırakmış. 'Biz bir şey yapmadık ki, biz suçlu değiliz,' diyenleri tutuklamış. Özgür, DHKP-C davasından yargılandı. 'Örgüte geçiş sürecinde olduğuna' karar verdiler. 19 yıl 4 aya mahkûm ettiler. 12 Eylül hukuku bile geçerli olsaydı Özgür, mahkûm olmak değil, yargılanmazdı bile."

İkisi de oğullarıyla gurur duyuyor.

Abdullah Soner:

"Eskiden Özgür'ü çocuğum diye görürdüm. Eskiden o, Abdullah Soner'in oğluydu. Şimdi ben onun babasıyım. Çocuğum inandığı şeyler uğruna ölümü göze alabiliyorsa ben buna saygı duyarım. Yalnız be-

nim oğlum değil, bütün çocuklar ölüm orucuyla ailelerinin gözünde mitleşti."

Ali Rıza Eroğlu:

"Benim oğlum mimardı, mimar. Milletini, halkını düşünürdü. Bu halkı için, bu sağır halk için düşünürdü. Benim çocuğum çalsaydı, hırsız olsaydı, şimdi orada ölmez, dışarıda olurdu. Benim çocuğum namuslu olduğu için ölüyor şimdi."

Her ikisi de, anneler eylemi içinde yalnız babalardı. Biri oğlu için ve oğluyla birlikte ölmeyi, diğeri bağırmayı ve koşmayı seçti. Ama her ikisi de çocukluklarında bıraktıkları, kadınlara iade etmeye zorlandıkları ağlamayı, en ince ayrıntılarıyla yeniden ezberlediler. Hızlı, becerikli ve kendine özgü kadın dayanışmasının içinde biraz yalnızdılar. Ama oğulları için yola çıkan babalar, Abdullah Soner ve Ali Rıza Eroğlu'nun, ölüm orucuyla birlikte yaşamları da değişti. Eylemin başındaki bir parça mağrur erkek duruşları, kadınlar eylemi içinde dönüştü. Belki de bu yüzden ağlamaya cesaret edebildiler. Gizli ve sessiz olsa da.

Hayran Babalar: Aileden Eylem Arkadaşlığına

Bütün babalar Ali Rıza Eroğlu veya Abdullah Soner gibi eyleme ve sloganlara hazırlıklı değillerdi elbette. Parti kapısından tedirginlikle girip, içerideki gruba dahil olmakta güçlük çeken babalar da oldu. İçeri girer girmez, onlar da herkesin gördüklerini gördüler. Bağırıp çağıran, öfkeli, her şeyi yapmaya hazır kadınlar, anneler. Hızla alınan eylem kararları, gündelikleşen dayak ve gözaltı öyküleri, politize olmuş, hareketli bir ortam. Kadınların egemen oldukları bir alanda, biraz yabancı ve tedirgin olsalar da, hareket onları içine çekiyordu. Yanlarında getirdikleri çaresizlikleri, burada becerikli ve deneyimli ellere teslim ediliyordu. Daha önce siyasi kimlikleri olan babalar değillerdi onlar. Aynı kapıdan altmış dokuz gün sonra çıkarken artık başka insanlardı. Kadınlara da altmış dokuz gün öncesinden farklı bakıyorlardı. Babalar, artık eylemin kadınlarına hayrandılar. Büyük bir olasılıkla, artık "kadın" sözcüğünden eskisine göre çok başka şeyler anlayacaklardı. Eylemdeki babaları, ölüm orucu boyunca tutuklu ailelerinin eylemlerine katılan ve kendisi de bir tutuklu babası olan, eski bir "siyasi suçlu" Naci Elçi anlatıyor.

"Babaları, annelerin kararlılığı etkiledi."

Naci Elçi, eski "siyasi". Oğlu Taylan Özgür Elçi, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde yatıyor. DHKP-C davasından tutuklu. Naci Elçi, Ankara Anakent Belediyesi'nde işçi. Taylan alındıktan sonra anneyi, on yedi gün içinde kalp krizinden yitirmişler. Naci Elçi "Üzüntüden öldü," diyor. "O da biliyordu içeri girenlere neler yapıldığını. Yaşasaydı o da eylemlere gelirdi. O da siyasiydi."

Naci Elçi, açlık grevleri boyunca gündüz çalışıp, geceleri ÖDP'ye geliyordu. Elçi, eylem sonrasında soruları yanıtlarken eylem içinde babaların yerini şöyle konumluyor:

"Biz annelerin arkasındaydık."

Naci Elçi anlatmaya devam ediyor:

"Babalar olarak biz, annelerin arkasındaydık. Onları yalnız bırakmamaya çalıştık.

"Gözaltına alındıklarında Adliye'nin önündeydik. Onları salıncaya kadar Adliye'den ayrılmadık. Her ne kadar onların arkasında olsak da, baba olarak anneler eyleminde insan kendini yalnız hissediyor tabii. Sonuçta bu, annelerin eylemiydi."

Naci Elçi, erkeklerin eylemindeki yerini anlatırken annelere duyduğu hayranlığı da gizleyemiyor, şaşkınlığı da:

"Annelerin dayanışması benim tahmin ettiğimden daha güzeldi. Dayak yiyorlardı, gözaltına gidiyorlardı, 'Yarın yine geleceğiz!' diye bağırıyorlardı. Onların yediği dayağı bir sivil yese, alındığı yerin önünden bir ay geçemez."

Kadın oldukları için bu denli kahramanca eylemler yapmalarına şaşırdığını da gizlemiyor Naci Elçi. "Onların yediği dayağı bir sivil yese..." derken de onları "normal" insanlardan ayırdığını da vurgulamış oluyor. Ama asıl önemli olan, babalarla ilgili anlattıkları:

"Bazı babalar, annelerin eylemlerini gördükçe, kendilerini eyleme katılmaya zorunlu hissettiler. Annelerin ve çocukların kararlılığı, bazı babaları çok etkiledi. Eylemde anneler kadar babalar da değişti."

Naci Elçi, burada kendini tutamayıp gülüyor. Çünkü anlatacağı şeyler, parti kapısından tedirgin girip, slogan atarak çıkan babalarla ilgili:

"Sıradan insanlar militan olup çıkıyordu. Bazıları ilk geldiğinde korkuyordu. 'Aman beni eyleme götürmeyin,' diyorlardı. Birkaç cop yiyince piştiler, kendilerine geldiler. Kin duymaya başladılar. Bazılarına da, 'Analara bakın, kendinizden utanın!' diyordum. Öyle deyince harekete geçiyorlardı."

Naci Elçi, daha önce hiç eyleme katılmamış babaların en zorlu zamanlarda vazgeçmek gibi bir olasılıktan söz edip etmediklerini sorunca, taraf olmanın ne demek olduğunu ve eylemin kendi kendini yarattığı noktayı anlatıyor:

"Biz dönülmez bir yola girmiştik. Kesinlikle dönülmeyecek bir yerdeydik. Bir düşünün, geri adımın neticesini hesap edin. Hiçbir siyasi parti, hatta hiç kimse bizi ciddiye almazdı."

Ölüm orucu ve açlık grevleri, o günleri yaşayan herkesin hayatını değiştirdi. Anneler çocuklarının, eşlerinin ve orada bulunan erkeklerin, çocuklar annelerinin ve babalarının gözünde yüceldiler. Ölüm orucu günleri, herkesin birbirini ve daha da önemlisi kendini şaşırttığı günlerdi. İnsanlar, eylem bittiğinde çoğu kez şaşkın yüzlerle kendi yaptıklarını anlatıyordu. Direniyor olmak, bunca acıya karşın ayakta duruyor olmak, onlara bile şaşırtıcı geliyordu. Eylemin insanları değiştirmesi bir yana, eylemin özneleri olan aile bireyleri aralarında daha önce hiç de öngörmedikleri yeni bağlar kuruyor, birbirlerinin yeni görüntülerine ve kimliklerine tanık oluyorlardı. Koca karısının dövüldüğünü ve gözaltına alındığını ve kendisinin "koruyucu" kimliğinin işe yaramadığını görüyordu. Anne, kocasının ağlamasına ve çaresizliğine tanık oluyordu. Çocuklar, anne ve babalarının ilk sloganlarını ve eyleme gidişlerini izliyorlardı. Herkesin birbirine o güne kadar sunduğu görüntüler artık terk ediliyor, çaresizliğin ve eylemin dayattığı yeni kimlikler, kadın-erkek ilişkilerine, aile bağlarının en kuytu yerlerine sızıyordu. Aileler, anne, baba ve çocuktan oluşan, küçük ve ölümüne siyasi birliktelikler haline geldiler. Aile bireyleri, artık yepyeni bir ilişkinin taraflarıydı; onlar ailecek eylem arkadaşıydı. Kurulan bu yeni arkadaşlık, bütün geleneksel rolleri altüst ettikçe ilişkileri de alışılmış çizgilerinden uzaklaştırıyordu. Çünkü artık herkes birbirine bir eylem arkadaşı kadar müdahale edebiliyor, birbirine bu kimlikle de tutunuyordu. İlişkide karşı tarafa müdahale hakkını, eylem arkadaşlığının heyecanı ve öğrettikleri ortadan kaldırıyordu. Bu da aile bağlarında, belki de küçük çapta bir devrim yaşanmasına neden oluyordu. Aile, ölüm orucuyla birlikte bir siyasi direniş kalesine dönüşüyordu.

Anneleri Çekiştirenler

Tutuklu ve hükümlü anneleri, açlık grevi ve ölüm orucu eylemleri boyunca çekiştirildi. Polislerin eylemlerdeki yaka paça çekiştirmeleri, siyasi iktidarın karşı kampanyaları bir yana; sol fraksiyonlar, partiler, örgütler, dernekler, tutuklu anneleri eylemini sahiplenmek için çekiştiler.

Başlangıçta eylem, cezaevlerinde bir türlü bitmeyen ve çok tekrarlandığı için neredeyse normal bir durum halini alan açlık grevlerinden biri sanıldı. Bu nedenle, önceleri İHD dışında hiçbir örgüt eylemi bütünüyle sahiplenemedi. Tutuklu babası Abdullah Soner'in beş günlük açlık grevi de bu desteksizliğin bir sonucuydu. Bu açlık grevi, eylemin yayılımı ve tanınması açısından dönüm noktasıydı. Çünkü o güne kadar anneleri ÖDP ve İHD dışında sadece *Kurtuluş* dergisi çevresindekiler önemsemişti. Hatta bu açlık greviyle Abdullah Soner, *Kurtuluş* dergisi çevresince kahraman ilan edildi. Soner, diğer örgütlerin de cezaevlerindeki eylemi sahiplenmesiyle birlikte açlık grevine son verdi. Bu kez diğer örgütlerin de işin içine girmesi *Kurtuluş*'çuları yadırgattı. Çünkü artık tutuklu anneleri eyleminin tek taşıyıcısı onlar değildi, annelerin eylemle sağlayacakları onur ve prestij bölüşülecekti. Bu arada günler geçmiş ve açlık grevi, süresinin uzunluğu ve kapsamı oranında diğer cezaevi eylemlerinden farklı olduğunu göstermişti.

Annelerin eyleminin başından beri paylaşılamamasının nedeni bir bakıma çok haklıydı. Bu paylaşılmazlığın gerekçeleri, yakın zamanda yaşanan olaylar ve eylemin niteliğinde yatıyordu.

Yaşanan zaman... 1 Mayıs'ın yarattığı endişe ve şaşkınlık dalgası henüz durulmamıştı, etkileri hâlâ sürüyordu. 1 Mayıs'ta İstanbul'da yapılan gösteriler ve yıkıcı eylemler, medya plazalardaki hijyenik gazetecileri kendinden geçirmişti. Bu plazalarda oturup son teknoloji harikaları arasında yaşayarak dünyanın değiştiği üzerine yazılar yazan ve Türkiye'nin değişiminden mutlu olduklarını anlatmaktan büyük bir ke-

yif alan köşesiz köşe yazarları için 1 Mayıs gösterilerinde yaşananlar, en az şeriat kadar korkutucu bir başka olgunun göstergesiydi. 1 Mayıs gösterileri, onları derinden müteessir etmiş, insanların neden bu denli öfkeli olduğunu bir türlü anlayamamışlardı. Şeriattan sonra bir de başlarına "varoşların öfkesi" çıkmıştı şimdi. Bu yeni toplumsal meseleyi, 1 Mayıs'ta tespit etmiş olmanın dayanılmaz hazzıyla endişesini birlikte yaşıyor ve yazdıkları yazılarda bu (yalnızca onlar için) yepyeni meseleye parmak basıyorlardı. Kahraman medya bu meseleye parmak bastıkça, sermaye adalarının kıyılarında kendilerine yer tutmuş olanlar da air-condition'lı serin odalarında bile terler döküyorlardı. Zaten Sabancı kardeşlerden biri de, bu çeşit bir öfkeyi yaşayan bazı insanlar tarafından öldürülmüş, bu nedenle Türkiye'de özel güvenlik hizmetleri anında en gözde sektörlerden biri haline gelmişti. Televizyonlarda güvenlik sistemlerine ilişkin haberler yapılıyor, bütün alışveriş merkezlerinin ve holdinglerin güvenlik sistemleri gözden geçiriliyordu. Güvenlik en önemli mesele haline gelmişti, çünkü artık "varoşlar" adlı "bir başka yer" çıkmıştı ortaya. Herkes kendini olabildiğince korumak zorundaydı. Hem 1 Mayıs'ta, İstanbul'da laleleri döven üniformalı kız da o varoşlardan değil miydi? Varoşlardaki insanlarsa bu ötekileştirmeden payını alıyor, görünmeyen dikenli tellerle "bizden" ayrılıyorlardı. Onlar ne yapacakları belli olmayan, eskiden adları "servet düşmanı" diye konulan, ama bu kez ne düşmanı oldukları henüz anlaşılamadığı için gitgide korkunçlaşan çılgınlar oluyorlardı. Zaten RP de iktidara gelmişti. Toplumsal barış dehşetli bir tehdit altındaydı. Ne de olsa yolda yürüyen dört insandan biri RP'ye oy vermişti. Öğrenci eylemleri de başlamıştı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'nde kahraman basının "işgal" olarak adlandırdığı, ama öğrencilerin polisten kaçarken okula sığınmalarından ibaret olan "anarşik" olaylar daha yeni bitmişti. Velhasılıkelâm, yine solcular ortaya çıkmıştı. Ve yaptıkları eylemlerin cevval televizyoncular tarafından sunulma biçimiyle sol, iyice canavar kesilmişti. Yani "aklı başında" orta sınıf için "anarşik" olaylar büyüyor ve bu olaylar toplum içindeki "kutuplaşmayı" körüklüyordu. İşte bütün bu gelişmelerin ardından Türkiye solunun, toplum tarafından "meşru" olduğu kabul edilebilecek bir harekete gereksinimi vardı. Bu hareket, hem solcuların hareketi olacak, hem de solcu olmayanlar tarafından benimsenebilecek türden olacaktı. Bütün dünyada ve daha da önemlisi Türkiye'de annelikten daha meşru hangi kurum vardı ki? Ya da haklılığın daha koşulsuz savunulabileceği daha

meşru bir zemin olabilir miydi? Anneler eylemi, olayların da yardımıyla "ötekileştirilmeye" çalışılan solun toplum nezdinde şerefini kurtarabileceği en iyi olanaklardan biriydi.

Eylemin niteliği ise, tam da siyasi prim yaptıracak cinstendi. Birincisi, annelik kurumu, binlerce yıllık temiz bir geçmişe sahipti. İkincisi, duygular ve anne-çocuk bağı siyaset üstü bir nitelik taşıyordu. Eylemin temel çıkışı da bu ilişki üzerine kuruluyordu. Gerçi annelerden, çocukları bu açlık grevine katılmasa bile eylemin içinde olacak olanlar vardı, ama eylemin dışarıya yansıyan ve içeride de temel belirleyici olan karakteristiği, duygusal kaynaklı olmasıydı ve bu başka hiçbir eylemde bu denli öne çıkabilecek bir özellik değildi. Eni konu, duygusallık da sadece solcuların tekelinde değildi. Anneler, sol için prestij kurtarma yolunda çok sağlam bir adımdı.

Örgütler, partiler ve fraksiyonların bu eylemi sahiplenmedeki istekliliğini "bir çıkar yarışı" olarak nitelemek, yaralayıcı ve yanlış. Çünkü annelere yakınlaşmış –bir sokak eyleminde ya da ÖDP parti merkezine gelerek– hiç kimsenin, hiç duygulanmadan geri dönmesi, evine giderken oradan bir parça coşkuyu ve öfkeyi beraberinde götürmemesi olanaksızdı. Dışarıdan gelen birçok insan, eylemi böyle duygusal ve düşünsel nedenlerle sahiplendi. Çünkü annelerin eylemi, çok uzun zamandır görülmemiş bir dirayetle sürdürülüyor, insani kavramlar üzerinden bir hareket yaşanıyordu. Eylemin insana ilişkin olan bu yanı, birçok kişiyi annelerin etrafına kendiliğinden topladı. Direnişi sapına kadar gösterebilecek, öğretebilecek bir eylemdi annelerin hareketi ve bu özellik, ne olursa olsun hemen herkesi etkiledi. Bu yüzden bazı fraksiyonların, bazı örgütlerin annelerin eylemini, sinsice planlar yaparak sahiplenmeye çalıştığını söylemek doğru olmaz. Olsa olsa şöyle denebilir:

Sol o günlerde tam da ihtiyacı olan hareketi yakalamıştı ve bu işin onuru, onu sahiplenenin ve yükseltenin yüzünü ağartacaktı.

Anneler eylemi bittiğinde ise, süreç boyunca yaşanan sahiplenme çabaları bir yana, sol bir kez daha şerefini kurtarmıştı. Çünkü işin içine aydınlar girmiş, hükümetle –her ne kadar daha sonra Adalet Bakanı Kazan ve hükümet tarafından reddedildiyse de– eşit koşullarda masaya oturulmuş ve anlaşmalar yapılmıştı. Bütün ülke, solcuların hükümeti "ayağına getirdiğine" tanık olmuştu. Az şey mi? Bu, büyük oranda annelerin işiydi. Çünkü eylemi dışarıya taşıyan onlardı. İçerideki eylemi görsel olarak beyinlere kazıyan, sesleriyle mikrofonlara, rande-

vularla hükümete, eylemlerle basına ulaşan onlardı. Anneler, içerideki ölümlerin dışarıdaki çığlığıydı ve çığlık yerine ulaşmıştı. Boyalı medyanın yürüttüğü ötekileştirme operasyonu, annelerin eylemiyle gerçekten de bozguna uğramış ve solun toplum nezdinde prestiji yeniden yerini bulmuştu. Çünkü anneler, bütün Türkiye'ye büyük insanlık sınavını ve bu sınavdan nasıl başarıyla geçilebileceğini göstermişti. Bu başarının bedelini en ağır ödeyenler ise, on iki kurbanla birlikte gene onlardı.

Annelere Örgütlenme Dersleri

Annelerin eylem örgütleme ve eyleme karar verme biçimleri diğer siyasi eylemlerde gözlenen türden değildi. Kadınca, sanki toplu bir yemek hazırlar gibi, çok konuşmadan, her nasılsa kimin ne yapacağı önceden belli olarak. Yani anneler, gerçekten de tıpkı yemek yapar gibi davranıyorlardı. Diğer siyasi topluluklarda olduğu gibi enine boyuna, bütün ayrıntılarıyla, söylenecek sözler, yürünecek adımlar, durulacak duruşlarıyla bir tartışma yaşanmıyordu. Kadınlar, kadın gibi, yani kendileri gibi eylem yapıyorlardı. Belki eyleme karar verme ve eylemi biçimlendirme sürecinde örgütlü insanlar yanlarında bulunuyor ve bazı acemilikleri önlüyordu, ama sokağa çıktıklarında planları bir kenara koyup doğal hareketlerine geri dönüyorlardı. Ağlamalar, bağırmalar, etten acılar...

Anneler eyleminin bu denli doğal sürecinde gelişmesine karşın, bir belge bu savların tam karşısındaydı. "Süresiz Açlık Grevi Süresince Ailelerin Yapabileceklerine İlişkin Öneriler" başlığını taşıyan bu eylem listesi, "Öneriler" başlığını taşısa da annelerin günlere göre ne "yapabileceklerini" açıklayan bir metindi. 3 Haziran Pazartesi gününden başlayarak gün gün ilerleyen ve her gün için farklı bir eylem biçimi öneren listeden birkaç alıntı:

"5 Haziran: Cezaevi önünde açıklama yapılması. İlan metni ile birlikte kurumlar dolaşılmaya devam edilecek. Yazarların dolaşılmaya başlanması. Gazete merkezlerine gidilerek buradakilerle görüşülmesi, direnişe yazılarında yer vermeleri sağlanmalı. Mustafa Ekmekçi, Mustafa Balbay, Ali Balkız... yazarlarla konuşulmalı. Duyarlılıkları zorlanmalı. Radyo röportajı ve Adalet Bakanlığı'na telefon."

"12 Haziran Çarşamba: Güven Park'ta çocuklara basın açıklaması

yaptırılması. Çocukların yanında birkaç aile de bulunmalı. Döviz, kokart, önlüklerin yanında üzerinde 'Tabutluklar Kapatılsın', 'Tutsaklara Özgürlük' vb. yazabilirler. Çocukların aynı gün merkezi yerlerde ağabeylerimizin, ablalarımızın ölmesine izin vermeyeceğiz, vb. şeklinde karanfil satmaları sağlanmalı. Röportaj, Adalet Bakanlığı'na telefon."

Öneriler listesinin son cümlesi:

"30'lu günlerden sonra aileler işgal yapabilirler."

Aynı listenin eki ise, eylemin genel ilkelerine dikkat çekiyor. Genel ilkelerden birkaçı şöyle:

"Ankara'da olacak tüm kitle gösterilerine, önceden öğrenip katılmalıyız. Bu gösterilerde görselliği ön plana çıkartmalıyız. Analarımızın ve bacılarımızın başlarında beyaz baş örtüleri ve bu baş örtülere de 'Tutsaklara Özgürlük' yazmalı. Bu baş örtüler direnişimizin simgesi olmalı."

"Adalet Bakanlığı önünde kefenli gösteri yapılabilir, yine bu gösteride bakanlığın önüne kanı simgeleyen şişe içinde kırmızı boya vb. atılabilir. Yine bu gösterilerde görselliğimiz ön planda olmalı."

"Vakıflardan Hayvanseverler derneğine kadar en geniş kesimlere ulaşalım. Kişilere giderken de tanınmış sanatçılara mutlaka gidelim ve ilanlar için imza alabilmeliyiz."

Anneler, günü gününe verilmiş eylem önerilerine en azından belirlenen zamanlar bakımından uymadılar. Benzer eylemler yapıldı, ama bu önerilerin uygulandığı doğrusu söylenemez. Genel ilkelere gelince Arjantin'deki Plaza Del Mayo (Mayıs Meydanı) annelerinden intihal suretiyle edinilmiş "beyaz baş örtüsü" için anneler hiç uğraşmadılar. Çoğu zaman baş örtülerinin rengini düşünecek ne vakitleri, ne de böyle bir simge bulma sorunları vardı. Görsellik bakımından annelerin yeni bir plan kurmaları ise hiç gerekmiyordu. Çünkü annelerin yüzleri, bağırışları, ağlamaları "gereken" görselliği fazlasıyla yaratıyordu. Bayılmaları, yerlere düşmeleriyse herhangi bir eylem önerisiyle ilgisi olmayan, doğal sonuçlardı.

Örgütlü insanların anneler eyleminde aktif olarak yer alma ve yönlendirme çabaları kınanacak bir tavır değil. Ve elbette onları hükümetin yaptığı gibi provokatörlükle suçlamak cahillik olur. Ama yapılması gereken, belki de annelerin doğal eylemliliğine seçenekler sunmaktı yalnızca. Çünkü anneler zaten hareket ediyordu. Önemli olan bu hareketin yönünün acemi çıkmazlara sapmamasını sağlamaktı sadece. Kim bilir?

İçerideki çocuklardan bazılarının annelerine karşı tavırları da, bu çekiştirme içinde değerlendirilebilirdi. Öyle ya, Adalet Bakanı Kazan ve malum yöneticiler, annelerin eylemini, "kökü içeride" marazi bir durum olarak tanımlıyorlardı. Onların net bir yargı olarak dile getirdikleri bu cezaevinden yönetilme meselesi, eylemi dışarıdan izleyen ve üzerine düşünen insanların aklına bir soru olarak geliyordu:

"Eylemin ne kadarı içeriden yönlendiriliyor?"

Bu soruya en iyi yanıtı yine Fatma Özçelik veriyordu. Fatma Özçelik'in oğulları Barış ve Savaş'ın görüş günlerinde söyledikleri, içeriden eyleme nasıl bakıldığını ya da belki de bakılması gerektiğini anlatıyordu. Barış ve Savaş annelerini her gördüklerinde (eğer Fatma bayılmayıp ayakta durabiliyorsa), "Anne, sen nasıl biliyorsan öyle yap. Kendini çok zorlama," diyorlardı. Böylelikle, Fatma Özçelik'in ve çoğu annenin tavrı ve duruşu, kendi kararları, bağımsız iradelerinin göstergesi olabiliyordu. Ancak yine de içeridekilerden, kendilerini özel ilişkilerinde de kamusal bir amaca hizmet eden bir birim olarak tanımlayanlar, annelerini ya da ailelerini yönlendirmek isteyebiliyorlardı. Örneğin MLKP üyeliğinden yargılanan bir tutuklunun eşi şunu anlatıyordu:

"Kardeşi Hüseyin Demircioğlu'nun görüşüne gidiyor. Hüseyin'i sedyeyle getiriyorlar. Kardeşi onu böyle görünce demirlere vuruyor başını. O da 'Kafanı burada demirlere vuracağına git Meclis'in demirlerine vur!' diyor. İçeridekiler dışarıdaki eylemi destekliyorlardı elbette. Çünkü içeride moral çok önemlidir. Ayakta durabilmelerini sağlayan iradeyse, iradeyi ayakta tutan da moraldir. Gelen annelere elbette söylüyorlardı. 'Buralara gelmekle bir şey olmaz. Dışarıdaki insanlara katıl,' diye. Ama söylendiği gibi içeriden yönetilen bir eylem yoktu."

MLKP tutuklusunun eşi, annelerin duygusallığını, eylemin içindeki bir unsur olarak değil de, ciddi bir engel olarak görenlerdendi. Bu yüzden annelerin duygusallığının bastırılması gerekliliğini de savunuyordu.

"Son dönemde annelerin duygusallığı ağır basıyordu. Ama buna karşın, bir ay boyunca çocuğunun görüşüne gitmeyen anneler vardı. 'Benim yerim burası, sorun Ankara'da çözülecek,' diyorlardı. O giderse gidenlerin çoğalacağını, Ankara'da kimsenin kalmayacağını biliyordu. Çocukları için burada kalmaları gerektiğini anladılar. Şevket Kazan operasyon yapılacağını söylediği zaman, bu duygusal tepkiler çok arttı. Ama onlara, hükümet açısından çözümün tıkandığı için son çığlıklarını attıklarını anlattık. Çoğu ikna oldu."

Burada unutulan, anneleri Ankara'ya dışarıdan bir gücün toplamadığı, annelerin Ankara'da kaldıkları, ayrılmadıkları her anın bir kararın sonucu olduğuydu. İkna turları sırasında atlanan en önemli şey de, bu eylemi annelerin başlattığı ve sürdürenlerin de anneler olduğuydu. Buna karşılık bazıları, annelerin duygularını bile düzeltmeye çalıştılar. Eylemler boyunca ortalıkta dolaşan "örnek anne mektubu" bu düzeltme çabalarından en önemlisiydi:

"CANIM OĞLUM,

Seni ne hayallerle büyütmüştüm. Benim oğlum büyüsün, öğretmen olsun, doktor, mühendis olsun diye hep hayal etmiştim. Nihayet çok zor koşullarda olsa seni okutmuş bir üniversiteden mezun etmiştik. Bir anda bencil hayallere kapılıp senin kazanmış olduğun meslekten dolayı kendimize pay biçmeye çalışmıştık. Senden çok mesleğinle övünmeye başlamıştık.

Ama sen bu beklentilerimizin tam tersine mesleğini bir kenara itmiş Devrimciliği seçmiştin. Başlangıçta sana karşı gelmiştik, şimdi bundan dolayı oğlum! senden özür diliyorum, o zamanlar bilmiyordum dünyanın en onurlu mesleğinin Devrimcilik olduğunu. Ama bunu bana sen ve senin gibi devrimci oğullarım öğretti. Şu an senin devrimci olduğuna üzülmüyor onur duyuyorum. Bana bu duyguyu tattırdığınız için sizlere minnettarım.

Bundan yirmi-yirmi beş yıl önce MAHİRLER'İ, DENİZLER'İ, İBOLAR'IN şehit oluşlarını duymuştum. Bana daha sonra mücadelelerini sen anlatmıştın. İşte oğlum şimdi ben sana sesleniyorum. DENİZ, MAHİR, İBRAHİM gibi mücadele et, gerekirse bunları da aş.

Oğlum, fazla değil daha bundan 6 ay önce dört duvar arasında sizin yoldaşlarınız benim oğullarımın vahşice katledilmesine sessiz kalmamış, 1200 evladımla birlikte bedenlerinizi süresiz bir şekilde açlığa yatırdığınızı dünyaya duyurmuştunuz. Ben bir devrimci anası olarak buna duyarsız kalamazdım. En azından sizlere laik bir ana olmalıydım. Size destek olmalıydım sessiz kalmamalıydım ve öyle de yapmıştım, diğer tutsak analarıyla birlikte 46 gün boyunca mücadele ettim. Tüm insanlara şunu göstermiştiniz dört duvar içinde de olsa insanlık için verilecek bir mücadelenin olacağını ve hiçbir zaman devrimcilerin düşmana teslim olmayacağını bizlere ve milyonlara göstermiştiniz. Ve bu olayda zerre kadar da olsa benim payımın olması benim için dünyanın en güzel olayıydı. İşte oğlum aradan 6 ay geçti ama cezaevinde eksik

olmayan baskılar iyice arttı. Eli kanlı katil MEHMET AĞAR Adalet bakanı olduğu köhnemiş düzenin Eskişehir tabutluğu tekrar açıldı. Buna sessiz kalmayacağınızı biliyordum.

OĞLUM sesinizin her yerden yankılanması umut veriyor bize. Umuttan korkanlar sesimizi tabutluklara kapatmaya çalışıyorlar. İnançlıyız oğlum tabutlukları sizinle birlikte yıkacağız. Çünkü sesiniz artık sesime karışmıştır. Bunu hiç kimse engelleyemeyecektir.

TUTSAK ANASI"

Annelerin dilinden iki-üç sözcük alıp gerisini kendi siyasi düşünüşleriyle biçimlendirerek bir mektup yazmak, mücadelecilerin hem "Anaların yüreği çeliktendir" diye övünüp bir yandan da "Anaların durumu çok kötü" diye dövünerek yaptığı politikaya benziyordu.

Oysa anneler, anlatmak istediklerini zaten söylüyorlardı, çaresiz ve öfkeli olduklarını...

Siyasi İktidarın Oyunları

Elbette anneleri asıl çekiştiren siyasi iktidardı. Eylemlere karşı kurulan her türden engeller, yürüyüşe beş metre daha devam etmek için çevik kuvvet amirleriyle yapılan on bin türlü pazarlık. Halkı mı, yoksa anneleri korumak için mi olduğu pek belli olmayan, ama kesinlikle en çok annelerin eylemini halkımızdan gizlemek için oluşturulan beş dizi polis kordonu... Bunlar elbette anneleri çekiştiriyordu. Ama bu çekiştirmelerde, tutuklu ve hükümlü annelerinin ve siyasi iktidarın tarafları belliydi, tarafların birbirlerine tavırlarında netlik vardı. Dolayısıyla yapılanlar anneleri şaşkına çevirmiyor, ya öfkelendiriyor ya da üzüyordu. Ama bazı siyasi oyunlar, annelere ne yapacaklarını şaşırtıyordu. "Düşmanlardan" gelen duygusal öneriler onları yanıtsız bırakabiliyordu. Bunlardan bir tanesi Şevket Kazan'ın açlık grevinin ilk kurban verdiği günden bir gün önce yaptığı basın açıklamasında söylediklerydi. Kazan, basın toplantısında tam bir grev kırıcı gibi, cezaevinden kendisine geldiğini savladığı bir tutuklu mektubunu okuyordu. Kazan, mektubun açlık grevine kendi isteğiyle değil, örgüt baskısıyla katıldığını, yardım istediğini söyleyen bir tutukluya ait olduğunu açıklıyor ve diğer tutukluları ve eylemdeki anneleri de benzer bir pişmanlığı itirafa çağırıyordu. Karşılığında verilecek ödül, elbette özel muameleydi.

Bunlar, anneleri sinirlendiriyor, düşmanın belden aşağı vurmasını öfkeyle karşılıyorlardı.

Ama annelerin siyasi iktidara karşı en büyük güçsüzlüğü, bu noktada ortaya çıkıyordu ve atılan çalım vurulan yumruklardan daha üzücü olabiliyordu. Çünkü anneler, tıpkı Kazan'ın "Cezaevleri arasında faks çekiliyor" dediğinde düştüğü komik durumun anlatılamaması gibi (çünkü cezaevleri arasında yıllardır faks çekiliyordu ve bu faksların altında tıpkı Kazan'ın elinde tuttuğu faks gibi cezaevi müdürünün damgası oluyordu) böyle bir pişmanlık mektubunun da neden gerçek olamayacağını anlatamadılar. Büyük basın içinse böyle haberler iyi ve hareketliydi, üstelik hiçbir zaman annelerin diyecekleri dedirtilmiyordu. Büyük basın, anneleri kendilerini titreten RP hükümetine karşı ortaya çıkan büyük bir toplumsal patlamanın nüveleri gibi göstermeyi yeğliyor, zaten gerisi de onları ilgilendirmiyordu. Basının derdi, örneğin annelerin üzerine su sıkıldığını ya da dövüldüklerini görüntüleyerek RP hükümetine bir darbe daha indirmekti. Herkesin derdi başkayken, bu keşmekeş içinde, annelerin söylemek istediği birçok şeyin söylenememesi ve siyasi iktidarın oyunları, anneleri gerçekten de oradan oraya çekiştiriyordu.

Bu örnek yine de bir mücadele ilişkisi içinde tanımlanabilecek bir durum olmasına karşılık, asıl kabul edilemez ve yanıtının ne olacağı pek belli olmayan oyun, annelere yapılan şu "sevimli" öneriydi:

"Gelin, sizi cuma anneleriyle buluşturalım."

Dönemin Sağlık Bakanı DYP'li Yıldırım Aktuna'nın getirdiği bu öneri, ne olduğu pek tanımlanamayan "toplumsal barış" için (onlara göre) dahiyane bir fikirdi. Kendilerine Cuma Anneleri diyen şehit anneleriyle tutuklu anneleri bir araya gelecek, kadınlar kaynaşacak ve toplumsal barış sağlanacaktı. Oysa, kimin bu anneleri birbirine karşı taraflar olarak belirlediğini kimse sormuyordu. Üstelik RP-DYP koalisyonunda DYP, gelecekteki seçimler için iktidar ortağına fark atacak, Türkiye'ye "insanı" ne kadar önemsediğini gösterebilecekti. Bu önerinin gerisinde, DYP'nin ölüm orucu günahından sıyrılma çabası da vardı. Zaten basın da bu önerinin "icat" edilmesi için elinden geleni yapmıştı. "Sakın solcu olduğumuz sanılmasın" hesabıyla ne zaman tutuklu annelerinin haberini verseler, hakları geçmesin diye cuma annelerinin (yani şehit annelerinin) haberini de arkasına sıkıştırıyorlardı. Çünkü Cuma Anneleri'nin töreninde İstiklal Marşı okunuyor, tutuklu annelerinin eyleminde "Katil devlet" diye bağırılıyordu ve bu iki haber arka

arkaya geldiğinde "içten" bir toplumsal mesaj verilebiliyordu. İşte Sağlık Bakanı Aktuna'nın cin fikri de bu sırada ortaya çıkmıştı. Tarih 3 Ağustos. Kendisiyle telefonla yaptığım görüşmede, kısa soruların ardından Aktuna da önerinin "tehlikeli olabileceğini" kabul ediyordu. Aktuna, görüşmenin başında fikrinin malum alt yapısını anlatıyordu: toplumsal uzlaşma, diyalog sağlama. Bu gerekçelerin ardından, hemen görüşmeyi erteleddiklerini belirtiyordu. Neden, Cuma Anneleri'nin yeterince örgütlenmemiş olmasıydı. Aktuna ile önerisinin tehlikeli olduğunu kabul ettiği ve *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan görüşmemiz tam olarak şöyleydi:

— Tutuklu annelerinin eylemleri sırasında polis memurları da Cuma Anneleri'ni eylem yerine getirmeyi tartışıyorlardı. Bu karşılaşma tehlikeli olmaz mı? Bu tehlikeyi nasıl önleyeceksiniz?

— Bu çok tehlikeli olur. O zaman kutuplaşma bütün topluma yayılır. Sağduyulu olmak gerekiyor. Gerekirse önce medyada anneler bir araya gelirler. Tartışırlar, aralarında diyalog yaratılır.

— "Katil devlet" diye bağıran annelerle, haber bültenlerinde toplu-ca İstiklal Marşı okuyan anneleri bir araya getirmek diyaloğu ne kadar yaratır?

— Ben sadece öneriyorum. Bu buluşma ertelenebilir. Demokratik kitle örgütleri de siyasi görüşleri ne olursa olsun, bu toplumsal uzlaşmayı ve diyaloğu desteklemeli. Örgütler ilgi göstermezse bu Türkiye için zararlı olabilir. Artık biz de Güneydoğu'da canını vatan için vererek çok yüksek bir mertebeye çıkan çocukların yanı sıra terörist dediğimiz kişilerin de bu vatanın çocuğu olduğunu kabul etmeliyiz. Onların anneleri, çocuklarını terörü savunsun diye yetiştirmedi ki. Bunları konuşunca sorun netleşecek, diyalog kurulacak.

— Medyada geniş yer verilen Cuma Anneleri'nin, eylemleri gazetelerde ve televizyonlarda daha az yayınlanan tutuklu anneleriyle bir araya getirilmesi ne kadar eşit bir diyalog yaratır?

— Gerekirse, eğer tehlikeli olacaksa anneleri buluşturmayız. Tehlikeli gelişmeler Türkiye'yi sıkıntıya düşürebilir. Ancak sağduyu ile sorunların aşılacağına inanıyorum. Deneyelim bakalım ve ne olacak görelim.

Aktuna'nın önerisi, gerekliliği ve sonuçları, deneme-yanılma yöntemiyle tartışılabilecek kadar basit değildi. Çünkü birincisi, bu fikri polis savunuyordu. Bu, bazı polislerin eylem sırasında gülerek ve fısıltılarla

dile getirdiği bir karşı güç yaratma önerisiydi. Aktuna, büyük bir olasılıkla bu polislerle aynı gerekçeden yola çıkmıyordu. İstediği annelere gününü göstermek ya da haddini bildirmek değildi. Ama kendisinin de söylediği gibi sağduyulu olmak gerekiyordu ve sağduyu en azından annelere televizyonda hiç değilse bir kez söz hakkı tanınmasıydı. İkincisi, anneleri bir araya getirmek toplumsal uzlaşma denilen şeye neden hizmet etsindi ki? Toplumsal uzlaşma diye bir şey zaten yoktu ve bu annelerin sarılıp öpüşmeleri ile de olmayacaktı. Ama çocuğu Güneydoğu'da öldürülmüş bir anneyle, çocuğu açlık grevinde ölmüş ya da gözaltında kaybolmuş bir başka annenin bir araya gelip dertleşmesi gerçekten de iyi bir toplumsal uzlaşma vitrini oluşturabilirdi. Amaç, toplumsal mesaj vermenin yanı sıra elbette büyülü sözcük "diyaloğu" vücuda getirmekti. Aktuna da diyalogdan yanaydı. Ama bu bir araya gelişte gerçekleşecek konuşmanın diyalog değil, monolog olacağını görmüyordu. Sokakta yürüyen her dört insandan birinin RP'li olduğu ve Türkiye'yi sevmenin ön koşulunun MHP sempatizanlığına dönüştüğü Türkiye'de, tutuklu annelerinin söyleyeceklerini hangi televizyon yayınlamaya cesaret edebilirdi? Hem niye –yani bir cuma annesinin varlığı zorunlu tutulmadan– bir tutuklu annesinin çıkıp ne istediğini ve neden eylem yaptıklarını anlatmasına izin verilmiyordu? Eğer böyle bir olanak var olsaydı, sonrası belki diyalog olabilirdi, ama tutuklu annelerinin ekranda görünmesinin bedelini bir cuma annesiyle öpüşüp koklaşması olarak belirlemek gerçekten de hiçbir biçimde "sağduyu" ile açıklanamazdı. Kaldı ki, toplumsal barışın bozulmasına iki taraftaki anneler değil, onların çocuklarını öldürenler ya da öldürtenler neden olmuştu. Onların öpüşmesi belki de sadece asıl nedenin aranmasını unutturacaktı.

İşte anneler böyle bir noktadan, çok can alıcı, doğru yanıt vermezlerse canavarlıkla ya da teröristlikle suçlanabilecekleri bir noktadan da çekiştirildiler. Ne söylemeleri gerekiyordu? Burada getirilen eleştirileri tekrarlasalar yanlış anlaşılırdı, hiçbir şey söylemeseler maazallah "diyaloğa karşı" oldukları düşünülebilirdi. Anneler, yaptığımız görüşmelerde tam da kendi dillerinde yanıtladılar soruyu:

"Niye onlarla görüşecekmişiz ki? Onlar önce bizim taleplerimize yanıt versinler. Önce bizim konuşmamıza izin versinler. Biz onlarla konuşsak ne olur, konuşmasak ne olur?"

Toplumsal uzlaşma o günlerde annelerin pek de umurlarında değildi, çünkü çocukları ölüyordu.

Eylemdeki Kadınlık Halleri

Tutuklu anneleri eyleminin içinde, yanında yöresinde onlarca kadınlık hali gözlenebilirdi. Örneğin, eylemin angaryalarını üstlenen örgütlü kadınlar. Bütün o kara gözlü kadınlar, eylemin içinde, annelerin içtenlikle yanındaydılar. Onlar, dayak yemeyi de gözaltını da göze almışlardı. Ama kadın kimliği açısından bakıldığında tam da "asimile" edilmiş bir görüntü sergiliyorlardı. Örneğin annelere "ağlamanın gereksizliğini" anlatan en çok onlardı. Ya da "Ana, TC'nin faşist düzeni konusunda ne diyeceksin?" biçimindeki soruların çoğu da onlardan geliyordu. Erkekler dünyasında, hem de bunca engelle karşı karşıyayken şaşkına dönmüş annelerin duygusallıklarını, güzel acemiliklerini tam da erkekçe bir tavırla örten de onlardı. Eşi MLKP davasından yargılanan genç kadının yüzünü buruşturarak söylediği gibi, "Anneler duygusallaşabiliyor," diyenler onlardı. İnsanca duyarlılığı ve naifliği kadınlıkla özdeşleştirmek safdillik olabilir belki, ama yine de eylemin içindeki örgütlü kadınların bu tavrı ve annelerle konuşurken kullandıkları dil, içinde bulundukları siyasetin erkekçe söylemiyle bu kadar aynı olmasa olmaz mıydı? Kadınlar arası dili hiç mi tedavüle sokamazlardı? Bu onların siyasi kimliklerini mi aşındırırdı? Yoksa böyle bir duygusallık yaşadıklarında çok mu "kadınsı" olurlardı? Böyle bir kadınsılıktan bir zarar mı gelirdi? Kadın olarak kadınların bu kadar sert olmasını biraz da oyuna getirilmek gibi algılamak çok mu yanlış?

Bir de "diğer" kadınlar vardı. Mesela Sezen Aksu, mesela başka nam saibi kadınlar. Onlar, "Ben de tutuklu annesiyim", "Ben de Cumartesi Annesiyim" demekten öteye gidemediler. Oysa tutuklu annesi olanlar, Ankara'da sokaktayken, "Ben tutuklu annesiyim," diyen Aksu her odasından müzik yükselen köşkünde oturuyordu. Her olayı protesto etmek için sokaklarda oraya buraya koşturmanın olanağı yok elbette, ancak sanatçı tavrı belki de *Özgür Ülke* kapatıldığında sokakta gazete satan aydınlarınki gibi olabilirdi ve bu hiç de o kadar fazla enerji

gerektirmiyordu. Sonuçlarını göze aldığınız sürece elbette. Ama yine de bu türden bir tavır, "Ne sağcıyım, ne solcu, popçuyum popçu!" diyen "sanatçılar" için hiç de altından kalkılabilecek bir bedel değildi elbette. Sezen Aksu anneler için şarkı bile yaptı. Yaptığı şarkı, *Aktüel* dergisine kapak oldu. Ertesi hafta –ne hikmetse– *Aktüel* dergisi okuyucularına Sezen Aksu kaseti ikram etti. Tutuklu ve Cumartesi Anneleri sokaklarda polisten dayak yerken, çocuklarının ölümünü beklerken, üzerlerinde böyle meşum ilişkiler de dönüyordu. Anneler, gerek Sezen Aksu'nun gerek diğer isim sahibi kadınların bu sözlü desteklerini olumlu karşılıyorlardı. Ama onlar yaşadıkları çaresizlik içinde kötü olmayan her şeyi olumlu karşılamak zorundaydılar ve kendilerine gelen destekte seçici davranmak gibi lüksleri yoktu. Bu bakımdan annelerin "Ben de tutuklu annesiyim," diyen ünlüleri geri çevirmeye ne olanakları, ne de zamanları vardı. "Ben de tutuklu annesiyim," deyip büyük basının haftalık dergilerinde boy göstermek de tutuklu anneleri eylemleri boyunca tanık olunan bir kadın duruşuydu. Belki en zararlısı, belki en zararsızı, ama kesinlikle en medyatik olanı. Merak ediyorum, Sezen Aksu'nun şarkılarını dinleyenlerden kaç kişinin tutuklu anneleri eyleminden haberi vardı? Ya da "Mamak Türküsü" ile oynamayı becerebilen bir milletin çocukları, Sezen Aksu'nun anneler için yaptığını söylediği şarkıyla da oynayabildiler mi?

Tutuklu anneleri hareketi kadınların, kadınlarla yaptığı, kadınsı bir eylemdi. Annelerin kadınlıklarıyla birlikte, kadınlıklarını hiç yanlarından ayırmadan yaptıkları bir eylem. Annelerin duruşu, kadınları daha çok etkileyebilecek, kendisine çekebilecek, kadınların daha kolay özdeşim kurabilecekleri için kendilerini daha yakın hissedebilecekleri bir duruştu. Çünkü yaşadıkları olaylar ve bu olayları yaşama biçimleri, karşı koyuşlardaki tutumları, tam da kadın olmaktan kaynaklanan karakteristikleri bütünüyle yansıtıyordu. Bu yüzden, çocuğu olanlar başta olmak üzere çok sayıda kadın, onları televizyonlarından izlerken "Bu düzene de..." diye başlayan kadınca küfürler ettiler. Kocaları, "Bunların çocukları terörist işte. Bunlar da terörist zaten, bölücü bunlar, bölücü!" derken birçok kadın, tutuklu anneleriyle kendi arasındaki benzerliği hissetti ve bu işte gerçekten de yanlış bir şeyler olduğunu en azından sezdi. Çünkü başta anneler olmak üzere kadınlar, anneliğin siyasetle ilgisi olmayan farklı ve benzersiz bir ilişki olduğunu çoktan biliyordu. Eylemle ilgisi olmayan, Ankara'da bile olmayan birçok kadının sırf insanca duygulardan dolayı televizyonda verilen dayaklı, ıslat-

malı görüntüleri izleyemeyerek mutfağa kaçtığı o günlerde anlatıldı. Yani kadınlar, o her zamanki yerlerine, mutfaktaki küçük, gizli kurtarılmış bölgelerine kaçtıklarında kendilerini, annelerin yerine koydular ve çocuğunun ölmesini izleyemeyeceğini bir an olsun düşündüler. Bu, ne olursa olsun önemli bir şeydir, geri dönülemez bir düşünce, vazgeçilemeyecek bir duruş. Kadınların, herkese karşı koruyacakları paylaşımları... bütün iktidarlara karşı.

Kadınca, Kadın Gibi, Kadınlarla Bir Eylem: Doktor Gülsüm'ün Yorgunluğu

Tutuklu anneleri eyleminde birçok kadın duruşu vardı gerçekten. Bu kadınsı, kadınca, kadınlarla bir eylemdi ve belki de kadınları tanımak için en iyi yerlerden ve zamanlardan biriydi. Çeşit çeşit tepki, çeşit çeşit duruş ve yığınla kadınlık halleri. Ağlamalar belki en alışık olduğumuz görüntüydü, ama acıyla dalga geçmek... işte bu en az tahmin edilebilecek kadın hallerinden biriydi. Açlıkla, tükenmişlikle hatta bazen ölümle bile dalga geçmek, en çok kadınlara mahsustu. Kadınların zorluklara nasıl ve hangi yollardan karşı durduklarını görmek, kadınlara ilişkin yargıların çoğunu değiştirebilirdi. Hiç konuşmayan, sesini çıkarmaya cesaret edemeyen kadınların, son günlerde Şevket Kazan'ın açıklamalarını dinlerken nasıl yakası açılmadık küfürleri en yakışan haliyle ettiğini görmek... Olsa olsa kadınlara hayran bırakabilirdi sizi. Sinir savaşında gösterdikleri insanüstü sabır, ama bir yandan da kabına sığmayan bir öfke, bu ikisi nasıl olur da bir arada bulunur bunu görebilirdiniz. Bütün bu halleri kadınlara yakıştırmak... Yakışır ama.

Tutuklu anneleri eyleminde, kadın duruşları bakımından en az anneler kadar anlatılmaya değer olan bir başka kadın daha vardı: Doktor Gülsüm. Narin bir genç kadın. Polislere toplumsal tahliller yaptırabilecek kadar da hoş bir hanımefendi. Gülsüm'ü gören polislerin, "Eskiden çirkin kızlar olurdu. Şimdi özellikle güzellerini seçiyorlar ki, önce göze giriyorlar sonra da beyne," demeleri hiç akıldan çıkmayacak bir anekdot. Gülsüm, eylemin ilk günlerinde, "On beş güne kalmaz bayılmaya başlar," denilecek kadar da naif görünüyor. Duygusal olduğu da her halinden belli. Yumuşacık bir ses tonu var. Orada bulunan diğer örgütlü kadınlardan bir çırpıda ayrılabiliyor. Boynundan eksik olmayan stetoskopuyla, eline bir alıp bir bıraktığı tansiyon aletiyle apart-

man dairesinin doktoru. O, apartman dairesinin eylem sonrası kahramanı. Elinde tansiyon aletiyle apartman dairesinin kapısında eylemden dönen anneleri beklediği günler şimdi çok gerilerde kaldı, ama bu eylem ona da çok şey öğretti. Gülsüm'ün eylemdeki kadınca ve insanca duruşu, kesinlikle eylemin önemli unsurlarından biri. O, en az anneler kadar eylemin parçası olması bir yana, anne olmadan bu eylemde nasıl var olunabileceğinin bir göstergesi.

Gülsüm de "mücadelecileri" buradaki kadar olmasa da, buradaki gibi eleştiriyordu. Söylediği kadarıyla, "Gerisine siyasi ahlakı izin vermiyordu". Ama yine de yaptıklarını, onlarla aynı yerde durmayı sorguluyordu:

"Acındırma üzerine bir gösteri planlanırken, bir yandan da örgütlü insanlar 'Biz bunu da yapan, şunu da yapan insanlarız,' diyorlardı. 'Bu nasıl bir siyaset tarzı, biz ne yapıyoruz?' diye çok düşündüm. ÖDP'li olarak kendimi gerçekleştirememe sıkıntısı çektim. Bir tarafta kötü bir siyaset var, ama diğer tarafta hiçbir şey yok. Ama yapılan tutarsızlıktı. Birbiriyle bağdaşmayan iki şeyin bir arada olması. En basitinden, 'Ben güçlü bir siyasi iradeyim, istediğimi şöyle yaparım,' diyen, güç üzerinden, ölebilme, öldürebilme üzerinden siyaset yapan bir öznenin, kendini dışavurumu da buna uygun olmalı. Ama bunu diyenler, 'Aman biz ölüyoruz, böyle acınacak hallerdeyiz,' gibi bir eylem biçimine, böyle bir tutarsızlık içine düşmüştü. Ölüm orucundaki anneleri ve babayı, Adalet Bakanlığı önüne taşıma ve onlar için acındırma yaratma noktasında politika yapılıyordu. Böyle bir siyasetle iç içe olunmasına karşın, doktorluğumu gönlümce gerçekleştirebildiğim bir süreç oldu. Kadın olarak da bir hayreti, hayranlığı yaşamadım diyen varsa yalan söylüyordur. Ben hep bir tür soğukkanlılıkla davranmaya çalıştım. Ama yabancılaştığım zamanlar da oldu. Çünkü bu analar, gerçekten bir fenomendi."

Gülsüm, bu kadar yoğun duygusallıklar ve öfke arasında yaşanan, hayata dair basit şeylerden bahsediyor. Dışardan izleyince çok da bilinemeyecek ayrıntılardan. Örneğin ölümü beklerken, hem de kendine ağlamayı yasaklamış örgütlü insanların arasındayken kadınlığa dair, o an komik olabilecek şeylerden konuşabilmekten.

"Ağlamayan örgütlerden birinin kadın elemanıyla, sadece kadın olmak üzerinden bir ilişki kurulabiliyordu. Kocasının ölüm haberini beklerken genç kadın, "Senin pantolonun ne güzel," diyebiliyordu bana. Çünkü bir yandan hayat –aslında hepimizin o günlerde tanık oldu-

ğu gibi– sürüyordu, espriye de gülüyorsun, sevgilini de seviyorsun, bir sürü şey bir arada yürüyor. Ama o kadınlık hiç tükenmiyor. Ve biraz daha gevşek bir anda neşelenebiliyor, kıyafetlerden konuşabiliyorduk. Bir gün içinde en az on kez böyle vaka oluyordu."

Eylemin, anneleri çok iyi anlatan, sonradan düşündüğünüzde sizi güldürebilecek yanları da vardı. Yani anneler bütün gün oturup ağlaşmıyorlardı. Aralarında geçen konuşmalar, birbirleriyle şakalaşmaları... Tarih, ölümler kadar bunları da yazmalı, çünkü bu da hayatın ta kendisi. Gülsüm, Güzel Şahin, Nadire Çelik ve Ali Rıza Eroğlu'nun ölüm orucuna yattıkları odanın içini anlatırken bile böyle komik olaylardan söz ediyor. Ölüme doğru yürüyebilmek için gerekli gücü nasıl gülmekten aldıklarını...

"Her gün mutlaka hoşbeş ediyorduk, geyik muhabbeti yapıyorduk. Nadire Ana'nın bir ikiz kardeşi vardı. Ben de ona, 'Sen şimdi burada acı çekiyorsun, o duyuyor mu acaba?' diye gülüp soruyordum. Onun konuşacağı şeyleri de Güzel Ana söylediği için çoğu kez, 'İkizin üzülür,' deyince, Güzel Ana atlar, 'Ne üzülecek, o oportunist zaten,' derdi. Kendi akrabalarına atıp tutardı. Hiçbiri gelmiyor diye kızardı. Nadire çok konuşmazdı, ama çok gülerdi yapılan esprilere. Hiç şikâyeti olmazdı, ama eşi geldiği zaman o sınırlı şikâyetler çıkardı ortaya. 'Kocan geldi, şikâyete, naza başladın, di mi?' diye güldürürdüm. Kıkır kıkır gülerdi. Gülme ve bizi de güldürme hallerini hiç eksiltmediler. En son günlerde bile, çok zayıf biçimde de olsa yaşandı bunlar. Çok dramatik anlar yaşanabiliyordu. Ölüm orucu bittiği gece, herkes halay çekerken, Güzel Ana çok buruktu. 'Söyleyin halay çekmesinler, ölenlerin analarını ne kadar üzgün şimdi,' diyor ve üzülüyordu. İlmek ilmek analar arası bir kardeşlik ilişkisi dokunmuştu. Anneler beni her zaman, ama her zaman şaşırttılar."

Gülsüm'ün şaşırdığı şeyler, birçok insanın eylemi izlemeye başladığında, "bakmaya" başladığında şaşıracağı türden şeylerdi. Gülsüm de bu ilk kez karşılaştığı türden davranış biçimlerini gördüğünde, "Bu analar nerede yetişmiş, nasıl analar bunlar?" diye soruyordu. Bu şaşırtıcı hallerden biri de, Adliye'ye su ve şeker taşımaktı.

"Toplu gözaltı olduğunda anneler, hiç üşenmeden, çocuklarının duruşmaya çıkartılmayacakları ortadayken, pazartesi, salı, çarşamba günleri Adliye yoluna düştüler. Ellerinde bir sürü torba var. 'Bunlar ne?' dedim. Su ve şeker. Aramışlar taramışlar, bayağı bir dolanmışlar ve bayram şekeri bulmuşlar. Gençlere verecekler mahkemede, kaç

gündür perişanlar diye. Böyle bir su ve bayram şekeri taşıma kültürünü nerede ve nasıl oluşturduklarını merak ediyordum. Gençlere yönelik bu sahiplenme her düzeyde vardı. Gençler dayak yemesin, polisle karşılaşmasınlar, biz çekelim her şeyi diyorlardı. Herkesin anası olabilme halini çok hoş oluşturmuşlardı. Örneğin bu noktada sadece analıkla ilgili bir şey diye göremiyorum bu hali. Kişisel bilgim, bunun saf analıkla ilgili bir şey olmadığını, burada biraz politik bir belirlenim olduğunu söylüyor. Horlanmanın, ezilmenin, çaresizliğinin ortaklaşalığı, bunun insanları bir araya getirmesi gibi düşünüyorum bunu. Bu insanlar, kent yoksulları. Bu yüzden varoşlarda yaşayanların ezilmişliğinin ortaklaşması olabilir bu. Aynı evlerden, aynı eşitlikteki mutfaklardan çıkıp gelmişlerdi bu anneler. Ve bu hareket içinde bu ortaklaşalık çok önemliydi. Bir de çoğu anne evladını koruma noktasında davransa da, dışsal bir bilinçle belirlenmiş anneler için eylem yalnız evladını gözetmek değildi. Yaşadıkları mücadeleydi. Mesela öyle analar vardı ki, İstanbul'da bir eylem olduğunda oğlu eyleme katılmasa kızacak, oğlu dayak yemiş, gözaltında olsa gurur duyacaklardı. Öyle bir siyasi bilinçten gelenler vardı. Bunların arasında çocuklarını anlayanlar vardı. Çocuğundan etkilenmiş anneler vardı. Güzel Ana kadar bildiri düzeyinde olmasa bile, eylemi politik bir bilinçle sürdüren anneler de eylemdeydiler."

Gülsüm'ün izlediği anneler, hemen hemen aynı tarihleri yaşamışlardı gerçekten de ve tutuklu anneleri eyleminde olan biten şeyler, bu tarihin sonuçlarıydı biraz da. Bu saptamayı her gün söylenen sözlerde, hareketlerde, konuşma arasına sıkıştırılan cümlelerde izleyebilirdiniz. Tıpkı kadınlık hallerini izleyebileceğiniz gibi. Gülsüm bir kadın olarak nasıl yaşadı eylemi? Bu önemli, çünkü Gülsüm, anne olmadan anneler eyleminde en uzun süre kalan çok az sayıda kadından bir tanesiydi. Ve örgütlü insanların annelerle ilişkisine tanık oldu. Annelere, "Görüşe gitmemelisiniz" ya da "Ağlamamalısınız" dendiğinde o ne düşündü?

"Annelerin böyle çıkışlara karşı itiraz yükselttiklerini hemen hiç görmedim. Çünkü daha çok yine birbirleriyle dertleşerek ya da o odadan başka odalara giderek konuşuyorlardı. Kadınca yöntemlerle itiraz ediyorlardı yani. Zaten ölümlerden sonra, her şey sallanmaya başladığında, 'Ölüme gülerek gidilir,' diyenler de annelere böyle şeyleri söylemez oldular. Ya da söyleseler bile annelere bu laflar işlemez oldu."

Ölüm haberleri, örgütlü insanlarla annelerin tutumlarının kesin bir biçimde ayrıldığı anlardı. Ölümler, eylem için en büyük sınavların ya-

şandığı zamanlardı. Gülsüm, her ölüm haberinde eksiksiz oradaydı. Ölüm haberlerinde Gülsüm neler gördü?

"Ölüm haberleri çok yabancılaştığım zamanlardı. İnsanların geldiği siyaseti gösteren şeyler o anda çok yaşanıyordu. Birileri buz gibi bir suratla karşılaşırken, –bu burjuva basının yaptığı gibi 'Ne acımasız adamlar' demek değil, zaten onlar öyle bir tercih üzere öyle davranıyorlardı– birileri çığlık atıyordu. Belki, onlar da kendilerini rahat bıraksalar böyle davranmayacaklardı. Ben, kendimi doğal dengeme bırakma şeklinde davranıyordum, bu siyasi tercihimin de sonucuydu. Ama biraz daha yasakçı bir tercihle davranan siyasetlerden bir sürü kişinin yüz ifadesi donuktu. Öyle bir iradeden etkilenen analarda da böyle bir netlik vardı. Duvar gibi yani. Onlar, 'çelik yürekli' denerek yüceltilenlerdi. Birkaçı gerçekten böyleydi. Ama diğerleri daha bir anaydı. Örneğin, Güzel Ana'nın ölüm haberleri sonrasında kendi çocuklarıyla konuştuğu bir an vardı. Telefonda o kadar net, o kadar söz ettiğim siyasetin adamları gibi bir tonla konuştu ki... 'TC,' diyerek, 'bunun intikamı alınacak," diyerek... Bundan ben hiç etkilenmiyor muydum? Bazen de böyle davranmak gerekir belki. Ama ölümün yüzü soğuktur, herkes için soğuktur."

Anneler bir yana, ölüm orucuna yatan Ali Rıza Eroğlu, Gülsüm'ün en çok birlikte olduğu kişilerden biriydi. Eylemin yalnız babalarından Ali Rıza Eroğlu, iki anneyle birlikte ölüm yatağına yattığında neler yaptı? Annelerin tavrı bir yana, bir baba nasıl davranıyordu?

"Çok gülen, güldüren bir ilişkimiz vardı. Babanın çok duygusallaştığı zamanlar oldu. Zaten hepsinin kendilerine has özellikleri vardı. Güzel Ana politik öncü, Nadire sakin, baba da daha isyankâr ruhlu bir insandı. Çok çabuk küsme eğiliminde. Onun taktığı şey şuydu... Odaya gir, hemen onu sorar: 'Bu halkım ne biçim halk?'

"Bu soruyu nasıl yanıtlarsın? 'Hani böyle olmayacaktı'yı da takıyordu kafasına. Algılamıyordu gerçekten, 'İnsanlar yollara dökülecek sanmıştık,' diye başlıyordu konuşmaya. Çok üzüyordu bu onu. Ama en çok gülünesi, insanlık hallerini yaşatan da babaydı. Yanlışlıkla kafasını kapıya çarpar. Önce kendisi güler, sonra biz güleriz. Analar ona bağırır, 'Sen kör müsün adam?' diye. Açlık grevi boyunca onlarla hep yemeklerden konuştuk. 'Eylem bir bitsin, şunları yiyeceğiz, şöyle yiyeceğiz,' diye konuşup duruyorduk. Yemeklerden en çok söz eden de babaydı. 'Babuka' diye onların yöresel bir yemeği var, günde üç öğün babuka dinlenir. Bitince hep birlikte babuka yiyecektik. Babanın en üzül-

düğü şey, dışarıda kalan çocuklarının da İstanbul'daki eylemlerde içeri alınmasından sonra eşinin, evde yalnız kalmasıydı. Eşi gelemiyordu, çünkü çok ciddi bir maddi yoklukları vardı. Evinin direği misyonuyla Ankara'dan en çabuk ayrılan da o oldu."

Gülsüm, eylem boyunca ayakta kalmaya çalıştı. Son günlerden birinde birden ağlamaya başladı ve bütün bir gün hem gündelik işlerini yaptı, toplantılara katıldı ve mantıklı konuşmalar yaptı, hem de durmadan ağladı. O güne kadar bastırdığı her şey, birden dışarı çıkıvermişti. Gülsüm, kendini bastırırken, kendi deyişiyle "birçok insanın yaptığı gibi eylemi duygusal bir oyuncak" gibi görmekten kaçınıyordu. Çünkü Gülsüm, "Çocuk kalmak, çocuk saflığı gibi şeyler iyi hoş da, bazen de yetişkin olmak gerekiyor," diyordu. Gençlik hareketinin içinden gelmişti ve tutuklu anneleri eylemi onun ilk kez yetişkin gibi davrandığı, doktorluk yaptığı, slogan atmaktan başka gerçek işlere bulaştığı ilk eylemdi. Ama yine de gençliğini ve naif kadınlığını eyleme taşıdı. Ölüm odasında iki ana ve bir babayla hayaller kurdu. Gülsüm, son günlerde durmadan, "Eylem bir bitsin, onlara bebekler gibi bakacağız," diyordu...

"Hayalimiz, tam tedavi olmadan kimseyi göndermemekti. 'Bebekler gibi bakacağız,' diyorduk. Tabii hiç öyle olmadı. 'Analar, bu yaşama koşullarında, bu dönem bitsin, hepsi hastalanacaklar,' diye düşünüyordum. Şimdi telefonlaşıyoruz, böbrekleri hastaymış Güzel Ana'nın. Eminim hepsinde de şikâyetler vardır. Bir kere o merdivenleri, tansiyonlarına, yaşlarına ve kilolarına karşın her gün kaç kere inip çıkan kadınlardı bunlar. Her eylem dönüşünde, hepsinin birden yükseliyordu zaten tansiyonları. Eylem dönüşü bir anne kolunu açtı mı, hepsi birden tansiyon diye başlıyorlardı. Salon dolusu ana, hepsi kollarını açıyorlardı. Bu zamanlarda işte hayal kurmuştuk. Hiç de planladığımız gibi olmadı. Şimdi, kim bilir ne hastalıkları vardır hepsinin."

Zafer ya da İhanet: Eylem Sonrası Anneler

Anneler, gürültünün ortasından açılan uzun ve ince yoldan, sessizce geri döndüler. Yaralarını alıp evlerine gittiler. Tedirgin umutlarını alıp... gittiler. Yüksek tansiyonlarını, sık sık gelen ve dinmeyen baş ağrılarını, ağlamalarını, "Her şeyin başı sağlık"larını alıp evlerine döndüler. Çoğunda böbrek ve kalp rahatsızlıkları ortaya çıktı. Yaşadıkları yoğun eylem günlerinin ardından biraz daha durulan yaşamlarında vücutlarındaki sorunlar bir bir yaşanmaya başladı. Artık televizyon ekranlarında, gazetelerin sayfalarında yüzleri yok; ağır yüzlerini alıp bütün çözümsüzlüklerin yumak olduğu evlerine gittiler. "Hayat sürüyor" cümlesinin anlamsızlığı ve gerçekliği gibi gündelik işlere daldılar. Fatma Özçelik, bir yerden ucuz çamaşır bulmuş, kocaman bir çantayla kadın çamaşırı satıyor, ucuza. Yolda gördüğü zaman, "içeriden" haberler veriyor. Kazandıkları zafer ya da uğradıkları ihanetten bahsediyor.

Sedyeler hızla cezaevlerinden hastanelere taşınmaya başladı. Sedyelerin cezaevlerinin meşum koğuşlarından çıkışıyla Türkiye uzun süredir ilk kez "içeride" olup bitenleri gördü. Sapsarı, bir deri bir kemik yüzler, koma haline karşın zafer işareti yapan genç insanlar... Her şey bir yana ülkede ne olup bittiğini televizyonu başında izlemeyi yeğleyenler ya da buna zorunlu olduğunu düşünenler, uzun bir süreden beri ilk kez inandığı değerler için ölümü göze alan "solcuları" seyretti. Televizyon ekranlarından bağırış çağırış sunulan haberler, izleyenleri dehşet ve şaşkınlık içinde bıraktı. Ölüm orucu eylemleri biter bitmez, "Bu ölümlere gerek var mıydı?" konusu tartışmaya açıldı, çoğunlukla "teröristlerle" yapılan "pazarlık" kınandı. Bayrampaşa Cezaevi'ne Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli, Eşber Yağmurdereli, Oral Çalışlar, CHP İstanbul Milletvekili Ercan Karakaş ve İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Ferzan Çitici ile birlikte girip "pazarlığa" oturan RP Milletvekili Mukadder Başeğmez, basın ve partisi tarafından sorgu sandalyesine otur-

tuldu. Başeğmez, partisinin bu işle ilgisi olmadığını, bunun bireysel bir seçim ve girişim olduğunu sürekli yinelemek zorunda kaldı. Ölüm orucu eyleminden çıkan siyasi tutuklu ve hükümlülerin tedavileriyle birlikte, tedavi sürecindeki şaibeler de başladı. Ankara'da ve Anadolu cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlüler, hastanelerdeki yataklara kelepçeyle bağlanıyordu. Üstelik hâlâ ölümle pençeleşen insanların ne avukatlarıyla ne de aileleriyle görüşmelerine izin veriliyordu. Yozgat, Çankırı, İzmir-Buca ve Bursa Cezaevlerinden çıkarılan tutuklu ve hükümlülerin tedavilerinin tam yapılmadığına ilişkin açıklamalar başlamıştı. Bazı eylemcilere fazladan serum verilerek bünye dengeleri altüst ediliyor, bazıları hekimlerin ilgilenmek istememesinden yakınıyordu. Ankara'da bulunanlar mahkûm koğuşuna kapatılmış, üzerlerine kilitlenen kapı açılmak bilmiyor, hekim yüzü göremiyorlardı. Özellikle İzmir-Buca cezaevi için yoğunlaşan savlar, emniyet gücü mensuplarının hastaneye götürülme ve tedavi sırasında sorgu yaptıkları ve saldırılarda bulundukları yönündeydi. Üstelik, "pazarlıkta" üzerinde anlaşmaya varılan istemlerin yerine getirilmeyeceği daha ilk günden belli olmuştu. Adalet Bakanı Şevket Kazan, "Biz kimseyle pazarlık yapmadık. İkna yolunu seçtik, onlar da ikna oldular," açıklamasını yaptı. Sonraki günlerde, gazetelerde tutuklu ve hükümlü annelerinin fotoğrafları yeniden yer almaya başladı. Elleri kucaklarına düşmüş anneler ve yakınlar, değişen pek bir şey olmadığını söylüyor, çocukların boşuboşuna mı öldüğünü soruyordu. Radikal sol kesim tarafından "zafer" olarak adlandırılan ölüm orucu eylemi, bir bakıma ihanetle sonuçlanmıştı. Kimi hekimlerin özverili çabaları tedavilerinin başarılı olmasına yetmemiş, dahası cezaevi koşulları yapılan anlaşmaya rağmen düzelmemişti. Anneler yeniden Adalet Bakanlığı'na gidip gelmeye, gazetelere açıklama yapmaya başladılar.

Savaş ne bitmişti, ne de yeni başlıyordu. Anneler, eylemle birlikte içine düştükleri açmazlar yumağında bir uç bulmaya çalışıyorlardı, görünüşe bakılırsa çok az şeyi değiştirebiliyorlardı. Bu çalışma sona ererken, ölüm orucuna katılan tutuklu ve hükümlülerin çoğu sakat kalmış, yanlış ve eksik tedavi suçlamaları dinmemişti. Anneler ve çocuklar, televizyonların ve gazetelerin objektifleri başka yerlere çevrilmiş olsa bile, aynı hayatı, aynı mücadele ve acıyı yaşıyorlardı.

Fatma Özçelik'in Oğlunun Düğünü

Anneler, çocuklarına sahip çıkarak bundan sonraki yaşam biçimlerini belirlemişlerdi. Görüş günlerinde hüzünlü sevinçler için kesintiye uğrayan, ama bitmeyen bir dövüş... Bu sürekli bir acı, kesintisiz bir çaresizlik değil; bu, hayat. Tıpkı eylem öncesinde olduğu gibi, her şeyin üzerine güzel dantellerini örtüp hayatın sürdüğünü söylemek, onların yaptığı yine bu. Acının bir araya getirdiği bu insanlar, artık hayatın geri kalanında da birlikte olmaya çalışıyorlar. Çünkü hepsi için aynı tehlike pusuda; çocukların ölümü, işkence, kanlı çamaşırlar. Ama "mutlu günlerin" fotoğrafları da olabiliyor hâlâ. İşte ölüm orucuna katılan Barış ve Savaş'ın annesi Fatma Özçelik'in serbest olan oğlunun düğünü de bu günlerden biri...

Ankara Şoförler Odası'nın Dışkapı semtindeki lokali. Fatma hanım, üç yılda bembeyaz olan saçlarını, bir yandan utangaç bir yandan da her şeyle dalga geçebilen bir kadın gibi arada bir arkaya atıyor. Kapıda misafirleri karşılıyor. Salonun dışında çelenkler sıralanmış. Sendikalar, TİYAD, CHP... Siyasi kimliği olan bir düğün olduğu her halinden belli. İçeride türküler çalıyor. Gelinle damat içeriye giriyor. Nikâh kıyılıyor. Tutuklu babası Abdullah Soner çıkıp cezaevlerinden gelen mesajları okuyor. Çankırı, Çanakkale, Ankara Merkez Kapalı, Bayrampaşa, Ümraniye... Çocuklar, "Güzel günler bizim olacak. Halayda beraberiz. Tutun halayın ucundan, biz de varız," diyorlar. Fatma hanım:

"Kaynana o sırada ağlıyor," diye anlatıyor.

Oğlu elden gitti diye mi? Elbette değil, kaynana, cezaevindeki oğulları Barış ve Savaş için ağlıyor. Ağlamaları Fatma hanımın cezaevi eylemleri ve tutuklu anneliğiyle birlikte tanıştığı Grup Ekin'in türküleri eziyor. Türkü söylenip halay çekiliyor. Ve geceye en azından otuz tutuklu ailesi katılıyor.

Mürüvvetten dünya düşlerine doğru değişen yaşamlar, düğünlerde bile gelip annelerin boğazına takılıyor. Fatma hanım, düğün sonrası yine haftada bir gün temiz çamaşır, bir mektup ve biraz parayla oğullarına gidiyor. Hayat devam ediyor...

Bir Cinayetin Üzerine Kapanan Sayfalar

Ölüm orucu çoktan bitmiş, tedaviler üzerine gazetelerde çıkan haberler de artık görülmez olmuş. Türkiye'nin gündemi değişmiş, cezaevleri sorunu unutulmuş. Gazetelerin üçüncü sayfasındaki adli haberler arasında kibrit kutusu kadar bir ajans haberi:

"Cezaevinde DHKP-C infazı..."

DHKP-C davasından yargılanan Fatma Özyurt, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi Kadınlar Koğuşu'nda boğularak öldürüldü. Tarih 22 Ekim 1996. Kadınlar koğuşunda bir gece telle boğulan Fatma Özyurt'un bedeni, ertesi sabah hapishane gardiyanlarına teslim edildi. Cinayetin gerekçesi, "işbirlikçilik" diye açıklandı. Olay üzerine pek bir şey konuşulmadı. Kısa haberlerde olayın örgüt hesaplaşması olduğu söylendi. Davalar açıldı. Cinayet zanlıları, itiraf ettiler. Cinayeti itiraf edenler, Fatma'nın koğuş arkadaşları ve aynı örgüt davasından yargılanan üç kadındı. "Biz yaptık," dediler. Diğer kadın hükümlü ve tutuklular, mahkemede olaydan habersiz olduklarını, cinayeti görmediklerini söylediler. Fatma Özyurt, öldürüldükten iki gün sonra, ailesi telefonları açmadı, açsalar bile Fatma'nın kardeşleri ve annesi konuşmak istemiyorlar, içeriden çığlıklar geliyordu. Fatma'nın annesi Nazife Özyurt'la aylar sonra görüşme olanağı bulunabildi. Nazife Özyurt, telefonu eline alır almaz, "Kızım işbirlikçi olamaz, imkânsız," diye başladı konuşmaya.

Kızı açlık grevine katılmış, 48. gününde eylemden çekilmişti. İçeriden gelen haberlere göre, ölüm orucu eylemlerinin ardından örgüt içi hesaplaşmaların başladığı, kurulan mahkemede Fatma'nın suçlu ilan edildiği ileri sürüldü. Annesi Nazife Özyurt olaylardan habersiz, hatta "kalbi dayanmadığı için" kızının öldürülmesiyle ilgili duruşmalara bile katılmıyor. Nazife Özyurt şöyle konuşuyor:

"Fatma işbirlikçi olamaz, imkânsız. Devlet, cezaevinde öldürüldüğü için, kendi kafasına göre mahkemeye verdi. Bugün hâlâ önümüzde gibi yüzü. Her gün anıyoruz, sıkılıyoruz. Daha da üç yıldır tutukluydu. Ceza almayacağını bekliyorduk. Avukatı, 'Fatma kurtulur, hiçbir şeyi yok,' demişti."

Nazife hanım, kızını uzun süredir göremediğini, öldürüldüğü gün görüşe gidemediğini anlatıyor.

Fatma, üç yıl önce DHKP-C'ye üye olduğu savıyla tutuklanmış. Ön-

ce Sivas'ta, sonra Nevşehir'de en son Kayseri'de cezaevinde kalmış. Kayseri Cezaevi'nden tahliyesine karar verildiğinde, bundan yaklaşık bir yıl önce annesine telefon etmiş. Otobüsün plakasını verip, "Beni Ankara'da karşılayın," demiş annesine. Beş dakika sonra yeni bir telefon. Fatma Ankara'dan gönderilen bir faksla yeniden gözaltına alınmış ve o günden öldürüldüğü güne dek Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde tutuklu kalmış. DHKP-C davasından yargılanan Fatma Özyurt, son dört duruşmaya çıkmamış. Annesi, "Çok dedim, 'Kızım çık duruşmalara, açlık grevine katılma. Seni tahliye edecekler,' diye. Ama dinlemedi. Zaten bize bir şey söylemezdi," diyor. Fatma Özyurt, eyleme gelmeyen annelerden. Artık kızını kimin öldürdüğünü de çok önemsemiyor gibi, sonuç aynı çünkü. Diğer çocuklarının böyle işlere bulaşmadığını söylüyor. "Böyle işte," diyor, "Bizim hiçbir ilgimiz yoktur."

"Şimdi Neredeler? Biz Neredeyiz?"

Fatma Özçelik'i Yüksel Caddesi'nde son gördüğümde içine ucuz iççamaşırları doldurduğu büyük çantasını sürükleye sürükleye gidiyordu. İlk sloganlarını attığı, yeni kimliğini edindiği Yüksel Caddesi'ni çamaşırlarla geziyordu bu kez. Yılbaşı yaklaşmıştı. Ve elbette Ankara'nın namussuz kışlarından biri yaşanıyordu. Cezaevlerindeki adli hükümlülere açık görüş verilmişti. Televizyonlar, fonda "duygusal" bir melodiyle alışılmış haberlerini yapıyorlardı. Açık görüş masalarının bir tarafında hükümlüler ve tutuklular, diğer tarafından görüşe gelen, yüzü karmaşık akrabalar. Sarılanlar, öpüşenler... Hemen bütün bu haberler, hükümlü babasını öpen çocuğun dolu dolu gözlerine "zoom" yapılarak sona eriyordu. İnsanlığın en kötü icadı hapishane düzeninin içeri kapatılanlara çektiği bu mutad kıyak, izleyenlerde hüzünlü bir şefkat duygusu yaratıyordu. Elbette birçok insanın aklına, açık görüş verilmeyen, azılı katillerden bile daha tehlikeli bulunan siyasi tutuklu ve hükümlüler gelmiyordu. Yüksel Caddesi'nde Fatma Özçelik ile karşılaştığımda bile bile sordum. "Açık görüş yok mu bizimkilere?"

Şöyle bir baktı, şaka yapıyorum sandı. Artık hayata dövünmekten başka çareler bulmuş bu kadın, kahkahayla gülmeye başladı:

"Deli misin sen? Ne açık görüşü?"

Gülüyordu. Hepimizin bıktığımız hayatlarıyla dalga geçmesi gibi, artık acı üzerinden gülüyordu. İşkence görenlerin, işkence üzerine şa-

ka yapabildiği bir ülkede, her şeye alışmanın o tuhaf ermişliğiyle... Bu ülkede anne olmak böyle şeyleri de kapsıyor. Bunu, bir tek tutuklu anneleri ve "hatalı", güzel çocukların aileleri biliyor.

Şimdi onlar evlerinde, ölüme herkesten fazla yaklaşmış, onu çok iyi tanımış, hatta ona ısınmış olmanın verdiği olgunlukla yaşamın üstesinden gelmeye çalışıyorlar. Çalınmış gençlikleri, annelikleri ve bütün savunmasız güzellikleriyle bıçağın yeniden kemiğe dayanacağı günlere kendilerini hazırlamaya çalışıyorlar.

Bizler de evlerimizdeyiz. Onları izlerken, bir futbol maçında kazanan tarafı, bir kavgada haklı tarafı tutuyor olmanın iç huzuru ve garip coşkusuyla yaşadığımız duygulu saatleri hatırlıyoruz. Biz onların cesaretlerine hayret etmeyi, "esasen" onların tarafında olmanın sessiz gururunu seviyoruz. Bu ülkede birazcık soru sormaya başlandığında karartılan gelecek, birçoğumuzu onlardan uzak tutuyor. Bu kararlılık, onlardan uzaklaştırmak için bizi, onları uzaklaştırmak için herkesten, bir araç olarak beceriyle kullanılıyor. Bazı beş odalı, geniş evlerde daracık dünyalar kuran insanlar, onları yalancılıkla suçluyor. Onları yalancılıkla, gariplikle, kendini bilmezlikle, teröristlikle suçlayanlar, dünyalarına herhangi bir sarsıntıyla küçük şüpheler sızmasın diye kıpırdamadan evlerinde oturuyorlar.

Ama garip olan bu değil. Garip olan, onlara yalancı diyen insanların da, biz zamanı olmayan ve onları "tutan" insanların da eviçinde oturması. Biliyor musunuz, dışarıdan bakınca o evlerin hiçbir farkı kalmıyor. Sizce de komik değil mi? Özellikle de yaşlı anneler saçlarından sürüklenirken, kısılmış sesleriyle, "Susma, sustukça sıra sana gelecek" diye bağırırken... O evler gerçekten de birbirinden farklı görünmüyor...

Dilekçeden İşgale Annelerin Tarihi

Türkiye, tutuklu annelerine hiç de yabancı değil. Biz onları 1980'de tanımaya başladık. Darbenin ardından ülkenin büyük bir hapishaneye dönüştüğü günlerde, insanlar gölgelerinden korkarken, demokratik örgütler darmadağın edilmişken, onlar "vardı". İşkencenin varlığını, büyük insan kıyımını, izleyenlerin beyinlerine kazıyan görüntüler çoğu kez onların yüzleri ve sesleriydi. Bu yüzden, bugün artık ne zaman bir hapishaneyi canlandırsanız kafanızda gözünüzün önüne gelen fotoğrafta demirkapının önünde bir de anne görürsünüz, baş örtüsü, eli alnında, yere çökmüş, ağır ağır sallanan. Bu fotoğrafın düşünüze kazınmış olması, tutuklu annelerinin de bir tarihi olduğunu belgeler.

Tarih 12 Eylül 1980. Türkiye sabaha karşı radyo haberleriyle uyanıyor. Kimilerine göre "huzur ve güvenlik", kimilerine göre "yas" dönemi başlıyor. İnsanlar apar topar hapishanelere tıkıştırılıyor. Metris, Selimiye Kışlası, Mamak cezaevleri tıka basa insan doluyor. Türkiye henüz sistemli işkence ve yargısız infazla bu denli yüz göz olmamış, herkes şaşkın, ne olacağını bilmiyor. Apar topar sıkıyönetim mahkemeleri kuruluyor. Mahkemeler kurulana, hükümler verilene kadar, içeri alınanların aileleri başta olmak üzere birçok insan, olan biteni çok da anlayamıyor, belki de inanamıyor. Ama hükümler, kimsenin beklemediği bir acımasızlıkla sıralandığında artık olan biteni herkes kavrıyor. Annelerin hareketi işte bu hükümlerin verilmesiyle başlıyor. Onları dışarı çıkaran ise, görüş günlerinde içeriden gelen torbalardan çıkan kanlı çamaşırlar oluyor. Kanlı çamaşırlar ki, Türkiye'deki binlerce annenin yaşamını değiştirirken, bu ülkenin tarihine de utanç belgeleri olarak geçiyor. Kanlı çamaşırlar, 12 Eylül rejiminin acımasızlığını insanların kafasına kazıyan fotoğraflardan birine dönüşürken, anneler birer ikişer sokağa çıkıyor. Bütün ülke, herkes susmuş ve yok edilmişken, bir tek anneler konuşuyor. Türkiye'de artık her şeyin "kötü" olduğunu kesinleştiren şey de bu oluyor. Kadınların, so-

kaklara dökülmesi. Tıpkı bugünkü gibi. Nasıl bugün sözün tam karşılığıyla "herkes kendi dalgasındayken" en gerçek ve en içten başkaldırıyı anneler yaptıysa, o gün de anneler geri döndürülemez biçimde çocuklarının peşine düşüyor.

1980'lerden başlayarak anneler, bu ülkenin "öteki" siyasi tarihinin en canlı fotoğrafını biçimlendiriyor. Bu yüzden onların tarihi, buradakinden çok daha ayrıntılı bir biçimde yazılmalı. Belki bu ülkenin yakın siyasi tarihi, annelere göre yeni baştan anlatılmalı...

Çünkü o zaman da evlerinin duvarları arasına sıkışmış kadınlar, kendilerine göre daha çok görmüş geçirmiş olabilecek erkeklerini bir kenara koyup çocuklarının peşine düştüler. Eylem yapmayı, slogan atmayı, karşı çıkmayı ve bağırmayı öğrendiler. Şimdi yeniden öğreniyorlar. Tutuklu annelerini izlerken insanın aklına en çok bu takılıyor. İnsan öğrendiklerini unutabilir mi? Ya da bilmiyormuş gibi yapabilir mi? Bugün neden eylemlerde sadece çocukları içeride olan anneler var? 1980'den beri bu işlerin içine girmiş anneler nerede? Gerçekten ateş düştüğü yeri mi yakıyor? Anneler eskiden de böyle miydi? Yoksa bu seferki eylem farklı mıydı? Bütün bu ve benzeri soruların yanıtları ne gazete arşivlerinde var, ne de annelere ilişkin yazılmış bir kitap bulunabiliyor. Açlık grevlerine, cezaevlerindeki olaylara ilişkin kitaplar yazılmış ve kitaplarda annelere bir yer veriliyor mutlaka, ama anneler üzerine yapılmış bir araştırma yok. Bir kadın hareketi ya da bir hak arama eylemi olarak anneler daha önce hiç mercek altına alınmamış. Oysa Türkiye için Arjantin'de ya da Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi anneler, önemli bir hareketin adı. Kendi özgün eylem biçimleri, söylem ve istemleri olan bir hareket. Annelerin eylemi, insanın bütün saflığıyla otoritenin karşısına dikildiği "durum". Dışarıdan yapılan bir bilinçlendirme programına değil, duygusal çıkışlara dayalı bir ayaklanma. En güçlü "Yeter" deyiş. Onların da kendilerine göre bir tarihi var Türkiye'de. Kapı önlerinde beklemeyle, ricalar ve yalvarmalarla başlayan ve sonrasında sokak eylemlerine dönüşen bir tarih. Ve bu tarihi, yazılı arşivlerde çok yeri olmadığı için anlamanın belki de en geçerli yöntemi o dönemde olayların ve örgütlenmelerin içinde bulunan insanlarla konuşmak. Tutuklu annelerinin kısa ve özlü tarihini aktarmak için bu kitapta dört kişi seçildi. Birincisi Yalçın Savcı. Annelerin ilk kez sokağa çıktıkları zamanlardan kalma bir "siyasi". İlk tutuklu anneleri örgütü olan Tutuklu Aileleriyle Yardımlaşma Derneği'nin (TAYAD) de kurucularından olan Savcı, 1980-85 yılları arasın-

daki anneleri anlatıyor. İkincisi Ayşe Bakkalcı. 1985-90 arasını aktarıyor. Ayşe Bakkalcı, tutuklu anneleri İDD'yi kurarken yanlarındaydı, kendisi de derneğin kurucusu ve eski yöneticisi. Şimdi eskisi kadar olayların içinde değil. Üçüncü tanık Hüsnü Öndül. İHD Genel Sekreteri. İHD'nin kuruluşunda annelerle birlikteydi. Birçok tutuklu annesinin geçmişte avukatlığını yaptı. Hâlâ olayların içinde. Annelerin bugünü ile dününü karşılaştırabiliyor. En önemlisi de 1980'deki anneler hareketinin önde gelen ismi, eski tutuklu annesi Leman Fırtına. Leman Fırtına, acıyı ve bugün kimlerin neden, nerelerde olduklarını anlatıyor.

Anneler İlk Kez Sokağa Çıkıyor (1980-85): Yalçın Savcı Anlatıyor

Yalçın Savcı, 1980'de tutuklu annelerinin eyleminin içindeydi. Siyasi geçmişi ise 1950'lere dayanıyor. 1960 ihtilalini gözleri dolarak anlatıyor. O dönemde Diyarbakır'da CHP Gençlik Kolları Başkanı'ydı. "İhtilal" olduğunda hep birlikte şehir meydanına doğru bir yürüyüş başlattılar. Diyarbakır'da sokağa çıkma yasağı. Komutan onları görünce, "Atarım hepinizi cemselere, girin evlerinize!" diye bağırdı, o da hayatındaki en sevimli politik "numaralarından" birini yapıp...

"Arkadaşlar, komutanı omuzlarınıza alın!"

Komutan gevşedi. "Yapmayın çocuklar," falan derken yürüyüşün en önünde omuzlarda koşmaya başladı. Bunları anlatıp güldüğü bahçede Yalçın Savcı, darbeden sonraki ilk tutuklu annelerini de anlattı. Yalçın Savcı, Dev-Sol'a yakın kesimi temsil eden ve İHD'nin ardından tutuklu annelerinin oluşturduğu ilk örgütlenme olan Tutuklu Aileleriyle Yardımlaşma Derneği'nin (TAYAD) kurucularından. Dernekte yöneticilik de yaptı. Savcı, annelerin ilk kez nasıl ve neden sokağa çıktıklarını, darbe yıllarının ilk eylemlerini anlattı.

"Tutuklu ve hükümlü annelerinin ilk kez ortaya çıkmaları çocuklarının duruşmalarıyla oluyor ve tutuklu anneleri hareketi ilk kez 12 Eylül sonrası siyasi hükümlerin verilmesiyle başlıyor. Annelerin katıldığı duruşmaları anlatır mısınız?"

"Aileler duruşmalara tabii ki geliyordu, ama bilinçli bir aile yapısı yoktu. Hatta çocuğunun neden içeri girdiğini bilmeyen aileler vardı. Sadece çocuğu kurtulacak mı, ceza mı alacak, bunu merak ediyorlar-

dı. Onu izlemek için gelirlerdi. O çocuğun oraya neden girdiğinin tahlilini yapmazlardı. Onların gerçekten tutuklu ve hükümlü annesi olması, çocuklar hakkında verilen hükümlerin kesinleşmesine rastlar."

"Anneler neden hükümleri beklediler?"

"Anneler politize olmaya başladılar. Bu daha ziyade çocukları ceza alıp hüküm giydiği zaman oldu. Çünkü onlar cuntanın bu kadar gaddar davranacağını hiç tahmin etmiyorlardı. İşkenceler, dışarıya yansıyınca herkeste kin oluştu. Ailelerin beyninde ufacık da olsa politikalar oluşmaya başladı. Anneler bilinçlenmeye başladı. Annelerin bilinçlenmesi, cuntanın ardından geldi. Ailelerin politize olması, tohumların atılması 1981-83 arasıdır, ondan önce aileler politikayla ilgili değildi. Hatta çocuklarına karşı tavırları vardı. 'Neden böyle yaptın? Hayatını yaktın, bizi de yaktın,' diyebiliyorlardı. Anneler, böyle düşünceler içerisindeyken çocuğuna olan tepkisini bu sefer cuntaya yöneltmeye başladı. 1981'de duruşmalar devam ediyordu. Cunta o zaman daha ürkekti. Yumuşak görünmeye çalıştı. 1982'deki kıyımlar ve yargısız infazlar başlayınca, cuntanın bu tavrına karşı tepkiler oluştu. Mesela, benim kardeşimi aldılar. Kırk yedi gün bulamadık ve sonra sadece bir kemikle karşılaştık. O güne kadar kardeşlerimde ve annemde cuntaya karşı kin oluşmamıştı. Kin bireysel olarak başladı. O bireysellik giderek yayıldı. Bu, kitlelere yansıyınca insanlar dernekler, sendikalar kurdular. Ama bu kısır bir mücadeleydi. Fakat tohumlar atılmıştı. Basın ise çok geriydi, açlık grevleri bile bir satır çıkıyordu gazetelerde."

"İlk eylemler nasıldı?"

"Meclise, emniyete, valiliğe topluca gitmeler. Azınlıkta bir gruptu. O günkü anaların telaşı doğrudan doğruya çocuklarını kurtarmaktı. En önemli eylem biçimi de, topluca telgraf çekmekti. Yetkililerle bire bir iletişim kurulmaya da çalışılırdı. Eylemler yavaş yavaş kitleselleşti. Anneler ilk önceleri parlamentoya, basına olayları taşımaya çalıştılar, bire bir konuşmalarla. Parlamentodan vaatlerle geri dönüyorlardı. Yine partilere gidiyorlardı, ama işgal etmiyorlardı, sessiz sedasız sorunlarını anlatıp geliyorlardı. Sonra vaatlerin oyalama taktiği olduğunu anlayınca, demokratik ve sakin tavırlarını bir yana bırakıp eylemlere geçtiler."

"Annelerin eylemlerinin cezaeviyle ilişkisi neydi?"

"İlk cezaevi örgütlenmesi Metris'te başladı. Cezaevi içindeki örgütlenme dışarıya yansıdı, aileler örgütlendi. Anneler nasıl mücadele

vereceklerini de bilmiyorlardı. İçeriden analara, 'Bu mücadeleleri vermezseniz, biz işkencelerde kalırız,' demişlerdi. İlk uyarı Metris'tekilerden geldi. Eylemlerin biçimi, doğrudan doğruya hükümlülerle anneler arasında belirlendi. Anneler arasında biraz siyasi bilinci olanlar, mücadeleyi biçimlendirmek gerektiğini söylediler, toplu mücadele etmek zorunluluğunu duydular ve aileler birleşmek zorunda kaldı. Mücadele içine kanalize edildiler."

"TAYAD'ın kuruluş aşamasında ve sonrasında neler yaşandı?"

"Ektiğimiz fidanlar çiçek açtı. TAYAD İstanbul'da 1987 yılında kuruldu. Çok dar bir kadro içerisinde kuruldu. Hem ekonomik açıdan sıkıntı vardı hem de insanların sayısı azdı. Fakat 1988'de örgütlenme hızlanmaya başladı. TAYAD, İstanbul'a hitap ediyordu. Ankara'da da 1988 sonunda açıldı, 1991'de kapatıldı. 1991'den sonra Özgür-Der kuruldu. Adana'da, İzmir ve Eskişehir'de kapatıldı. İstanbul ve Ankara'da 1992 başında Özgür-Der açıldı. Özgür-Der burada da bazı uydurma gerekçelerle kapatıldı. Bir süre demokratik kurumların kapısı kilitli kaldı. TİYAD İstanbul'da 1993'ün sonlarında kuruldu. Ankara'da da 9.12.1995'te kuruldu.

"O zamanki anneler bugünkü eylemlere katıldılar mı?"

"Hayır, hemen hemen hiçbiri yok artık. Çünkü çocukları tahliye oldu. Tahliye olunca... Bizim işçi kesimi gibi. Toplu sözleşme yapılıncaya kadar Kızılay meydanında devrimcidir, hıyarla domatesi alıp piknik yapar gibi eylem yapar. Toplu sözleşme yapıldıktan sonra Kızılay'da bir tek işçi göremezsin. Bugünkü annelerin eylemlerini gördükleri zaman bir coşku yaşadıklarını biliyorum, kendilerini hatırlıyorlar. Yalnız geçmiş dönemde olsun, bu dönemde olsun, bence tutuklu anneleri tamamen bilinçlenmiş değiller. Bilinçlendirme üzerine çalışmalar yapılıyor gerçi, ama çok zayıf kalıyor. Biz derneği kurduk, faaliyete geçirdik, tutuklu anneleri toplantılara zorla, ricayla geliyorlar. TMMOB'de basın toplantısı düzenledik, tutuklu annelerinden bir tanesi yoktu. Biz TAYAD'ı kurduğumuzda çok büyük bir kitle vardı. Daha aktif eylemler yapıyorduk. Eylemler şimdi size daha aktif görünüyor. Ama son eylemde çok sayıda kitle örgütünün desteği vardı, o dönemde bu kitleyi tek başına TAYAD oluşturmuştu. O zamanki kadrolar farklıydı. İnsanların militan gibi çarpışmaları..."

"Eylemlerde o zaman da anneler mi baskındı? Babaların sayısı yine bu kadar az mıydı?"

"TAYAD döneminde TAYAD'ın bir gençlik kanadı vardı. Gençlik

kanadı çok aktifti, anneleri etkileyip toplantılara getirebiliyordu, orada kitlesel bir yoğunlaşma yaratabiliyordu. Şimdi düzenden yenilen darbeler sonucu... Gençler itici güçtü, hareketin motoruydu. Şimdi anneler mücadelenin motoru oldular ve Türkiye'yi utandırdılar. Son eylemler ondan önceki eylemlerin çok önüne geçti. Türkiye böyle bir eylem yaşamamıştı. Bakanların dahi yüzü kızardı. Basın bu mücadelenin ne kadar gerisinde kaldığını gördü, birtakım siyasi partiler gördü. Anneler Türkiye'yi utandırdılar.

"Anneler geçmişte de olduğu gibi toplumsal muhalefetin en zayıf olduğu anda toplumsal mücadelenin motoru oldular. Anneler, o zaman da toplumun motoru olmuştu."

"Son eylemlere katılmayan annelerle görüşüyorsunuz. Son eylemler için ne diyorlar?"

"Evlerinde alkış tutuyorlar."

Yalçın Savcı, siyasi tercihi gereği, annelerin çıkışlarının duygusal bir düzleme oturtulmaması gerektiğini sert bir biçimde savunuyor. O daha çok "mücadele bilincinden" söz ediyor, buna karşılık eski annelerin sadece evlerinden alkış tuttuklarını da kabul ediyor. Acaba bu, annelerin gerçekten de kendi çocukları içeri alındığında "bilinçlendiğini" mi gösteriyor? O zamanki annelerin de bugünkiler gibi "benim çocuğum değil, bizim çocuklarımız" duyarlılığını yaşadıkları düşünülürse, tutuklu annelerin eyleminin Türkiye'de henüz örneğin Arjantin'deki kayıp anneleri hareketi kadar kurumlaşmadığı söylenebilir. Ama evlerinde alkış tutanların evlerinde oturmalarının binbir türlü nedeni düşünülürse, anneler hakkında "duyarsızlaşma" suçlaması yapılması da engellenir. Onlar, o zaman aldıkları yaraları sarıyor olmalılar hâlâ.

Türkiye'de İnsan Haklarının Motoru Anneler: Ayşe Bakkalcı Anlatıyor

Olaylı yıllardaki birçok insan onu hâlâ Ayşe Pekdemir diye tanıyor. Melih Pekdemir'in eski eşi. 1980 yılında tutuklu annelerinin sokağa çıkmasında, sokakta kalmasındaki en etkin isimlerden biri. Kot pantolonunu çekip, o dönemdeki eşi Melih Pekdemir'in peşine düştüğünde ardından anneleri de sürükledi. O zamanki eylem merkezi Güvenpark'ta, Adalet Bakanlığı'nın önünde, olaylı görüş günlerinde aylarca,

yıllarca onlarla birlikte oldu. İnsan Hakları Derneği'nin kuruluşuna öncülük etti, anneleri bu yönde örgütleyenlerdendi. Şimdi o hareketli yıllar geride kaldı. Huzurlu bir evi ve Deniz adında üç yaşında bir kızı var. Ayşe Bakkalcı, soruları yanıtlarken o da ötede beride ses kayıt cihazıyla, kalemlerle oynuyor. Ayşe Bakkalcı, Deniz'e bakıp "Anne olmanın ne demek olduğunu, o zamanki anneleri, daha yeni anlıyorum," diyor. "Sokağa çıkanların neden anneler olduğunu da." Ayşe Bakkalcı ile karşılaştırmalı tutuklu anneleri tarihini konuşuyoruz. Ben dünün annelerini tanımıyorum, yanıtlayan Ayşe de bugünün anneleri arasında değil.

"Son ölüm orucunda annelerin sayısı, ÖDP'de sürekli beklemeyenlerle birlikte yüz elliyi biraz aşıyordu. 1980'de kaç kişilik bir topluluk vardı?"

"Yüz kişiyi aşıyordu. Mamak'taki kırk iki günlük açlık grevinde yüz kişi çok aşılmıştı."

"Anneler şimdi çok çeşitli eylemler yapıyorlar. Parti işgali, görsel yanı ağır basan gösteriler... 1980 ve 1987 arası gazete arşivlerinde çok fazla bilgiye rastlanmıyor, o zaman neler yeğleniyordu?"

"Şimdi izlediğim kadarıyla eylemler daha örgütlü. Daha yoğun bir kamuoyu oluşturdular. Özel kanallar var. Bizim zamanımızda bir tek TRT vardı. O da vermiyordu haberleri. Mamak olaylarını da bizim yarattığımız eylemler nedeniyle vermek zorunda kalmıştı. Açlık grevi ya da Adalet Bakanlığı'na gitmek gibi eylemler yapılıyordu. Ama en önemlisi, annelerin çocuklarının hapishaneden gelen kanlı çamaşırlarını çıkararak Güvenpark'ta yaptıkları gösterilerdi. 12 Eylül karanlığı içinde, tırnak içinde bile demokrasinin olmadığı dönemler olmasına karşın, katılım çok genişti. İnsanlar her şeyi çok doğrudan yaşıyorlardı.

"Anneler şimdi kapalı mekânları yeğliyorlar. Dışarıda kalınca dayak yiyorlar."

"Biz de çok yoğun baskılar yaşıyorduk. Dövülüyorduk, gözaltı... Ama yine gidiyorduk. Genel af kampanyamız oldu örneğin, 1987 yazıydı, 150 bin imza toplamıştık. Eylem 3-4 ay sürmüştü."

"Anneler o zaman da bugün olduğu gibi öfkenin pervasızlığıyla mı davranıyorlardı? Onlar için patlama noktası ne olmuştu?"

"Öylelerdi. Örneğin Didar Şensoy vardı. İnatçıydı. Sonra Adalet Bakanlığı önünde öldü. Şeker hastasıydı, ilaçlarını almamıştı, 1987 yazı, polis tartaklıyor. Gerilim ve üzüntü de eklenince kaybettik. Da-

ğılmazlardı, hiç geri çekilme olmadı. Ama o zamanki annelerin halini unutamam. Görüşlerde çocuklarını görüyor ve öfkeleniyorlardı. Korkunun ecele fayda vermediği, gerçek korkusuzluğun başladığı anlarda, eylem patlıyordu. Onlar bıçağın kemiğe dayandığını anlardı. Şimdi insan ölümü daha az etkiliyor diğerlerini. Zamanla her şey unutuluyor. Bunu çok yoğun biçimde yaşayan analar için bile kendi çocukları içeriden çıktığı anda birçok şey bitiyor. Belki de yoruldular. Çoğuyla görüşüyorum. Eylemler öncesinde ne yapıyorlardıysa, şimdi de aynı. Oysa biz her gün birlikteydik. Bu eylemlerde de hemen empati kuruyorlar. 'Allah kahretsin, yine böyle oldu!' diye bağırıyorlar, ama 'Gidelim,' dediğim zaman sağlığını öne sürüyor örneğin. Ben bu yüzden İHD'yi otobüs durağına benzetiyorum. Otobüsü gelen binip gidiyor. Onlar binip gidenlerdi."

"İHD'ye gelmişken... Annelerin İHD'nin kuruluşu sırasında yaptıklarını anlatır mısınız?"

"İHD'yi anneler kurdu. Halit Çelenk'ten tutun Nevzat Helvacı, Aziz Nesin, Yalçın Küçük'e kadar bütün aydınları dolaştık... Önce, kamuoyunda goşist bilinen bir kesim olduğumuz için soğuk baktılar, sonra bizi tanıdıkça bu tavırlarından vazgeçtiler.*

* "İnsan Hakları Derneği, 98 insan hakları savunucusu tarafından 17 Temmuz 1986 tarihinde kuruldu. Kurucular, derneğin kuruluş amacını, 'Derneğin tek ve belirli amacı, "insan hak ve özgürlükleri" konusunda çalışmalar yapmaktır' şeklinde Tüzük'te açıkladılar.

"Dernek amacını gerçekleştirmek için insan hakları ile ilgili uygulamaları araştıracak, saptayacak, kişilere, kamuoyuna ve ilgili mercilere duyuracaktı; insan hakları konusunda bilimsel inceleme ve araştırmalar yapacak, yaptıracak ve bu alandaki gelişmeleri izleyecek ve kamuoyuna duyuracaktı; açık oturumlar, konferanslar, seminerler, paneller, sempozyumlar, her türlü toplantı ve gösteriler yapacak, sergiler açacak, yayınlar yapacak, yarışmalar düzenleyecek, ödüller koyacak, hükümlü, tutuklu ve gözetim altında bulunanların, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal görüş ve inanç ayrımı gözetmeksizin, yaşamlarının insan onuruna yaraşır koşullar içinde geçmesi doğrultusunda araştırmalar ve saptamalar yapacak ve bu konularda kamuoyunu aydınlatacaktı.

"12 Eylül 1980 darbesinin ağır tahribatının giderilmesi gerekiyordu. 12 Eylül ile başlayan süreç, gözaltında ve cezaevlerinde işkenceyi yoğunlaştırmıştı, ölümler yaşanmıştı, siyasal partiler, dernekler, sendikalar kapatılmış, yöneticileri cezaevlerine konulmuştu. Başta Anayasa olmak üzere tüm temel hak ve özgürlüklerle ilgili yasalar değiştirilmişti. Türkiye'nin Anayasal ve yasal çerçevesi 12 Eylül yönetimince çizilmişti ve anti demokratik bir çerçeve idi.

"Yaklaşık bir yıl tartışmaları süren, tutuklu ve hükümlü yakınlarının başlattığı

"İHD 17 Temmuz 1986'da kuruldu. Tutuklu Aileleriyle Yardımlaşma Derneği, yani TAYAD 1987'de kuruldu. TAYAD'lılar her zamanki sivrilikleriyle bu süreçte de 'Sadece bizim çocuklarımız direndi, sizinkiler teslim oldu' diye ayrıldılar.

"Aileler arasında fraksiyon ayrımı yoktu, ama çocuklarının fraksiyon ayrımı vardı. Onlar Dev-Sol'u, biz Dev-Yol'u temsil ediyorduk. Örneğin ilk yasal mitingi İHD olarak biz 1987'de yaparken, onlar aynı gün, ayrı bir yerde miting düzenlediler. Daha sonra mekân olarak açlık grevlerinde bütün aileler İHD'yi kullandılar."

"İHD tutuklu ailelerinin derneği olmayı ne zaman aştı?"

"Başından beri tek bir taleple kurulmuş bir yer değildi. Ama o dö-

süreç 17 Temmuz 1986 tarihinde noktalandı. Yazarlar, gazeteciler, doktorlar, avukatlar, mimar ve mühendisler ve tutuklu ve hükümlü yakınlarından oluşan 98 kişi İnsan Hakları Derneği'nin kuruluşuna imza attılar. Pek çok aydın, Dernekler Yasası'nın getirdiği engel nedeniyle kurucu olamadı.

"98 kurucu üyemiz şu adlardan oluşuyordu: Leman Fırtına, Şaziment Şulekoğlu, Melahat Sarptunalı, Ali Aydemir, İ. Emil Çelik Sandalcı, Arslan Başer Kafaoğlu, M. Murat Kadri Belge, F. Adalet Sümer, Şükran Ketenci, Gencay Gürsoy, M. Nuri Karacan, Adnan Çelik, Sennur F. Çelik, S. Özcan Öktem, Yücel Sayman, Ragıp Zarakolu, H. Alpay Kabacalı, O. Merih Sezen, Z. Ayla Akbal, Bekir Doğanay, Nebi Barlas, Ahmet H. Kırım, M. Ali Özpolat, Kemal İ. Keleşoğlu, Handan Koç, Gülizar Çağlayan, Didar Şensoy, Tahsin Şulekoğlu, Filiz Karakuş, M. İzzet Eray, Serap Yakut, Sacide Çekmeci, Recep Cüre, M. Oktay Akıncı, Mihriban Kırdök, Şükran Akın, Zarif Sel, Hüseyin Ekinci, Neriman Eniz, İbrahim Saydan, Rona Aybay, Aydın Aybay, Sadık Gürbüz, Osman Ergin, Vahide Açan, Işıl Özgentürk, Müşerref Toper, Mahmut Tali Öngören, Fatma Ümit Sezer, Ali Sirmen, Osman Öge, Mehmet Ali Aybar, Ercüment Tahiroğlu, Aykut Başçıl, Şirin Tekeli, N. Ağırnaslı, Haldun Özen, Yavuz Önen, Cahit Talas, Hıdır Göktaş, Güngör Aydın, Aydın Erdoğan, Jülide Gülizar, Ayşe Simen, Cevat Geray, M. Yücel Akıncı, Kâzım Bayraktar, Vecihi Timuroğlu, Hüsnü Öndül, İbrahim Tezan, Zeki Tavşancıl, Ahmet Bozkurt Çağlar, Mehdi Bektaş, Fevzi Bahattin Argun, Ahmet Abakay, Nusret Fişek, İbrahim Açan, Ahmet Tahtakılıç, Veli Devecioğlu, Nevzat Helvacı, Akın Birdal, Fatma Çakır, İsmet Özdal Demirdöğen, M. Emin Değer, Halit Çelenk, Gülten Cankoçak (Akın), Erbil Tuşalp, İsmail Sami Çakmak, Ali Bozkurt, M. Suphi Gürsoytrak, Aziz Nesin, Haluk Bahri Gerger, Hamdi Konur, Hikmet Koçak, İbrahim Yetkin, Nurkut İnan, İsmet Pekdemir, Perihan Akçam." (İHD 10. Yıl Broşürü)

Bu 98 kurucudan Emil Galip Sandalcı, Didar Şensoy, Aziz Nesin, Mehmet Ali Aybar, Niyazi Ağırnaslı ve Nusret Fişek artık aramızda değiller. Bu kurucuların tümünü, ama özellikle de "kurucu anne"lerin en has örneklerinden biri olan Didar Şensoy'u ("Didar Abla") ve tüm yaşamını, varlığını ve sağlığını insan hakları mücadelesine adayan Emil Galip Sandalcı'yı saygı ve sevgiyle anmanın yeri burasıdır diye düşünüyorum. *-E.T.*

nem insan haklarının en çok ihlal edildiği yer cezaevleri olduğu için orada yoğunlaşılmıştı. Bu işin, yani insan haklarının motorunu tutuklu anneleri oluşturdu. Başlangıçta tutuklu anneleri İHD içinde daha çoktular, ama zamanla sayıları azaldı."

"Sizce sokağa çıkanlar neden annelerdi? Babalar o dönemde de sayıca az mıydı?"

"Bunu kendi çocuğum olduktan sonra anladım. Anneler hep 'Bir gün anlarsın,' derlerdi, şimdi ben de anlıyorum. İnsan emek verdiği şeyi seviyor. İğneyle kuyu kazıyorsun. Babalık ise hariçten bir duygu. Annelik de çok anlatılabilecek bir şey değil. Bir gün sen de anlarsın."

"Son eylemlerde genç insanlar vardı ve birçoğu örgütlü insanlardı. Bunlar eylemi yönlendirmek istediler. Hükümet ise annelerin cezaevi içinden yönlendirildiğini savundu. Aynı savlar ve aynı kafada gençler o zaman da eylemde miydiler?"

"Birileri gerekiyor. Örneğin cezaevi önünde bir şey olsa, ben isyan ediyordum, anneler beni görünce cesaretleniyorlardı. Zaten bir süre sonra aile gibi oluyorsun. Beni aldılar gözaltına, onlar da geldiler emniyete. Yapışıyorlar birbirlerine. Bazıları hâlâ görüyorlar birbirlerini. Pınar Akçam, Gülten Akın... Çocukları da söylüyorlardı dışarı çıkmalarını. Onların söylemeleri de o kadar zordu ki. Görüşten sonra dayak yiyeceğini, işkence göreceğini bile bile. Görüşler üç dakikaydı, onların bile yarıda kesileceğini bilerek."

"Son eylemleri izlerken neler düşündünüz?"

"Tüm bunları yaşadıktan sonra şimdi kurbanların mezarında halay çekenleri görmek içimi yakıyor. Herhalde 'Devrimciler ölmez' demek istiyorlar. İnanamıyorum. Bu, ölümü sıradanlaştıran bir şey. Türk insanı halayı ne zaman çeker? Düğünlerde. İnsan ölmüş, bunun hiçbir biçimde düğünü olmaz. Gençliklerine veriyorum. O zaman da vardı böyle insanlar. Oysa biz bu insanları yaşatmak istiyoruz, daha güzel bir hayat istiyoruz. Ölenin üzerine halay çekerek olmaz bu, biz insanların ölmesini istemiyoruz ki."

"Bir Tarafta Devlet Varsa, Diğer Tarafta Anneler" Hüsnü Öndül Anlatıyor

Hüsnü Öndül, tutuklu anneleri örgütlenmesinde iki ayrı duruşu tanımlayan İHD ve TAYAD'ın kurucularından. 1980'lerde genç bir avukatken, tutuklu annelerinin dilekçelerini yazdı, annelerin yaptığı ilk açlık grevine çok yakından tanıklık etti. Şimdi de onlarla birlikte. Öndül, annelerin çocuklarıyla ilişkilerini, neden sokağa çıktıklarını, geçmişteki eylemlerini ve annelerin o en güzel sözlerini anlatıyor.

"Neden annelerdi?"

"Geçmişe de bugüne de bakıldığında, bir işin bir tarafında devlet varsa diğer taraf kadınlarındır. Gecekondu yıkımlarındaki gibi. 1980'lerde de daha çok anneler vardı. Devrimcilerle anneler arasında bir özel ilişki kurulmuştu. Mamak, İstanbul, Selimiye, Adana ve Diyarbakır'da devrimcileri savundum, tümünün ilişkileri babalarından çok anneleriyle sıcaktı. Gerçekte 12 Eylül yazılırken annelerin de tarihi on yıl sonra yazılacak. Uç örnekler olmakla birlikte şunları biliyorum örneğin, çocuğu açlık grevinde diye yatağının şiltesini kaldırıp kendisi de onun koşullarını yaşamak isteyen anneler vardı. Okuma yazma bilmeyip de başkalarına sürekli mektup yazdıran anneleri biliyorum. 1984'e atlayalım. Şubat ya da mart ayında sekiz Kürt kadını geldi Ankara'ya. İçlerinden biri Türkçe biliyor; Cemal Anat'ın annesi. Diyarbakır'da açlık grevindeki bir çocuğun annesi. Diğerlerine o tercümanlık yapıyor. Benim büroma geldiler. Açlık grevini anlatıyorlar. Cemal Anat'ın annesi çarşaflı bir Kürt kadını ve çok güzel Türkçe konuşuyor. Diyor ki, 'Oğlum ya öldü, ya ölecek.' Kendilerine sekiz ayrı dilekçe yazmamı istediler. Sekiz daktilo ayarladım. Daktilo yazmayı bilen, kocaları tutuklu olan kadınlar geldiler. Sabaha kadar onların dilinden dilekçeleri yazdık. Bunlar Genelkurmay Başkanlığı, Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na gönderildi. Cemal Anat ertesi gün öldü. Mehmet Şener'in annesi sürekli bana kendisini yakacağını söylüyordu. Küçük bir bidon taşırdı elinde, sürekli kendini yakacağını söylüyordu. 'Ben buraya gelmeden önce gittim görüşe, dediler ki Kürtçe konuşmayacaksın. Ben Türkçe bilmiyorum, oğlum bana bakıyor ben ona bakıyorum,' diyordu. Bu olay 1984'te oluyor. Biz de o dilekçeleri yazdık. Götürüldükleri yerde, Kara Kuvvetleri'nde ve MGK'de 'Hangi avukata yazdırdınız?' diye sıkış-

tırmışlar, söylememişler. Biri Hatice Altun'dur. Ankara'dan çok yaşlı bir anneydi. Rıza Altun'un (şu anda PKK'nin karargâh komutanı) annesi. Bu insanlar geliyorlardı. İstanbul'dan geliyorlardı. Diyarbakır'dan kopup gelen annelerin bu çığlıklarına tercüman olacak kurum yoktu. Neydi? Tanıdıkları avukatların yanlarına gidiyorlardı. O dönemin siyasi davalarına giren avukatların. İstanbul'dan da her açlık grevinde nihayet Ankara'ya geliyordu anneler. Biz basına haber vermeye çalışıyorduk."

"Annelerle çok yakınlaştınız o dönemlerde. Ölümlere tepkileri nasıldı?"

"1984'te, İstanbul'da Devrimci Sol ve TİKP'in yaptığı ölüm orucu sırasında benim müvekkilim Mehmet Fatih Öktülmüş'tü ve bir pazar, 17 Haziran 1984'te Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin önüne gittim. Her zamanki gibi hastanenin önünde kadınlar vardı. Onlarla büyük çınar ağaçlarının altında sohbet ediyorduk. 'Ne var ne yok?' dedim. Dediler ki, 'İki kişi öldü'. Biri Fatih, biri de Haydar Başbağ. 'Fatih benim müvekkilim,' deyince 'Aa!' deyip ağızlarını kapattılar. Çünkü kara haberi vermişlerdi. Böyle bir aile ilişkisi oluşmuştu annelerle aramızda."

"O dönemde öne çıkan anneler kimlerdi?"

"Şimdi de aile dostuyuz, Fatma Zehir. O dönemde bilincini yitiren ve hâlâ ölüm orucu izlerini taşıyan Aysel Zehir'in annesi, 12 Eylül döneminin öne çıkan annelerinden biriydi. Yıllarca cezaevi önündeydi. Fatma Teyze, Metris, Sağmalcılar cezaevlerinde Selimiye Kışlası'nın önünde zamanını geçiren bir kadındı. Aysel'in babası Tahsin Amca, Kaptan Tahsin, hem 12 Eylül döneminde, hem de daha sonra yöneticilere çektikleri telgrafları biriktiriyordu. Bir gün bana gösterdiler, tomarla dilekçe. Bir de Leman Fırtına. Bunlar öncüydü. Hem 12 Eylül'ün ilk günlerinde hem de İHD'nin kuruluşunda etkili olan, sonra da dernekte çalışan bir anne. Doğan Fırtına'nın annesiydi. Ve Didar Şensoy. Hem derneğin kuruluşuna, hem de annelerin direnişine öncülük eden bir kadındı, zaten o yolda öldü, 1987'de. Kardeşi Hasan Şensoy, MLSBP'den tutukluydu. Bu uğurda yaşamını yitirdi. Bunların dışında bir de genç kesimden kadınlar vardı. Bu kadınlar içerideki tutuklunun ya sevgilisi, ya nişanlısı ya da eşiydi. Filiz Karakuş ve Ayşe Bakkalcı (Pekdemir) bunlardandır. Hareketin başlaması ve ivme kazanmasında öncülük eden arkadaşlardı.

"*Halkın Kurtuluşu* dergisi yazı işleri müdürlerinden, 142. madde-

den çok uzun süreli ceza alan Nevzat Açan, Türkiye'de en çok ceza alanfardan bir tanesiydi, onun annesi. *Halkın Kurtuluşu* Yazı İşleri Müdürü (*Evrensel* veya *Gerçek*'i çıkaranlardandı) Hasan ve Valide Açan, Şaziment Sülekoğlu, Nimet Tanrıkulu, şu anda da Cumartesi Annelerine destek veriyor. O her hafta oraya gider. Bizim de kurucularımızdandır. Değerli bir insan hakları eylemcisidir. Cahit ve Taner Akçam'ın annesi Perihan Akçam. Melih Pekdemir'in annesi İsmet Pekdemir... Bu insanlar her cezaevi sorununda avukatları harekete geçiren, basını sürekli bilgilendiren, eylemler koyan, tepkiler veren kadınlardı. Yıllarca çocuklarının peşinden koşmuşlardı ve yine bu insanlardan kaynaklı olarak İHD türünden bir girişim oluştu.

"İHD'nin kuruluşunda annelerin nasıl bir katkısı oldu?"

"'Tutukluların sorunlarıyla ilgilenecek bir duruma gereksinim var,' diyorlardı. Aileler tartışmayı başlattılar. İstanbul'da ve Ankara'da çok sayıda toplantı yapıldı, yalnız benim büromda iki kez toplantı yapıldı. Çeşitli aydınlara önerileri götürenler, toplantılara çağıranlar tutuklu anneleriydi. İlk genel başkan yardımcısı ve yönetim kurulu üyesi de zaten Leman Fırtına'dır. Geçen döneme kadar yönetimdeydi. Son iki yıldır yönetimde değil. O dönemde, TAYAD kuruluşuna öncülük eden kadınlar da Dev-Sol'dan çocukları yargılanan annelerdi. Bir tutuklu eşi olarak Sevgi Erdoğan, Ayten Hanım, Fatma Hanım, bu kadınlardı hep. Bütün cezaevleri olaylarında anneler öne çıktılar. Örneğin 1987 yılında üç gün süren İstanbul'dan başlayan, Bursa, Çanakkale, Eskişehir ve Ankara'da noktalanan bir yürüyüş vardı. Başta Didar Şensoy ve Leman Fırtına idi. O uzun yürüyüşün sonu Meclisin önünde bitti ve Didar Şensoy öldü. Annelere Didar Şensoy'un ölüm haberini ben vermek zorunda kaldım. Metin Bakkalcı tıp öğrencisiydi. Beraber girdik acil servise. O Didar ablayı götürdü. Didar ablayı kaybettik, geri dönüp annelere haber vermek gerekiyor. Metin, 'Nasıl haber vereceğiz Hüsnü abi?' diyor. Beraber meclisin önüne gittik. Leman Teyze hemen bana koştu. Dedim ki, 'Leman Teyze, sen sakinleştireceksin insanları. Didar ablayı kaybettik.' Çığlık, çığlık. Kadınlar saçlarını başlarını yoluyorlar, sloganlar atıyorlar. Cenazeyi kaldırdık. Didar ablanın tabutunu arabaya yerleştirdik. Leman Teyze en öndeydi. Üç günün sonunda İstanbul'a dönecekler. Leman Teyze'ye dedim, 'Sizi böyle bir eksikle göndermek istemezdik' ve başladım ben ağlamaya. Leman Teyze sarıldı bana, 'Gösterme gözyaşlarını,' dedi. Ertesi gün cenaze töreni vardı İstanbul'da, oraya gittiler."

"Annelerin eylem biçimleri nasıldı?"

"O zamanlar eylemler daha çok Güvenpark'ta oturma şeklinde oluyordu, açık havada yapılıyordu. Çünkü annelerin gidecekleri bir yer yoktu. Bugünkü gibi açlık grevi de yapılmıyordu. Açık hava olduğu için sürekli gözaltı tehdidi vardı. Anneler, ilk açlık grevini 1988 yılında, İHD Ankara Şubesi'nde yaptılar. Aydın-Nazilli ve birkaç yerde birden açlık grevleri vardı ve anneler açlık grevi yapmak istiyorlardı sürekli. Güvenpark'ın önüne gittiler. O dönemdeki Ankara Emniyet Müdürlüğü Şube Müdürü, Nevzat Helvacı'ya telefon etmiş, demiş ki, 'Aileleri oradan kaldırın, yoksa gözaltına alacağız'. Bana telefon etti Nevzat ağabey, 'Hüsnü, sen bunların dilinden anlarsın, bunları al gel'. Ben dedim ki, 'Ailelere bir şey söylemek zorundayım, nasıl getireceğim?' 'Sen al gel buraya,' dediler. O zaman da genel merkezle şube bir arada. 'Gidelim,' dedim annelere, 'genel merkeze'. Anneleri getirdim. Ankara Şubeye. Haziran ayında oluyor olay. Yirmi kadın. Aileler açlık grevi yaptılar dernekte. Nevzat ağabey, 'Yahu Hüsnü bu nasıl olacak?' dedi. Ben, 'Yönetim olarak nöbet tutarız,' dedim. İlk öyle başladı açlık grevleri. Yirmi kadın açlık grevi yapıyor. Ben nöbetçiyim. Masanın önünde bir sehpa var, oraya kıvrılmışım. Sabah 7 gibi bir sıcaklık hissettim. 13 Haziran 1988. Kifayet, iki çocuğu idamla yargılanan anne. Üzerime bir battaniye sermiş. Kalktım, 'Kifayet Ana, benim duruşmam var, öğlende buluşuruz,' dedim. O gün beni gözaltına aldılar, *Toplumsal Kurtuluş* dergisinde yayınlanan bir yazı nedeniyle."

"Siyasilerin annelere karşı tavırları nasıldı?"

"Açlık grevinden bir yıl önce, yani 1 Eylül 1987'de, Didar Şensoy'u kaybettiğimiz günlerde, anneler Adalet Bakanlığı önünde oturma eylemi yapmaya karar verdiler. O zaman SHP'nin Genel Sekreteri Fikri Sağlar. Bakanlığın önünde aileler oturuyor. Leman Teyze'yle birlikte onlara kumanya hazırladık. Oturma eylemi yapıyoruz. Oltan Sungurlu Adalet Bakanı. Fikri Sağlar oradan geçiyormuş, ceketi falan çıkarıp ailelerle birlikte oturdu. Oltan Sungurlu geldi, binaya girecek, Fikri Sağlar bastırdı arkasından, 'Bakan bey, bakan bey!' diye, duymadı. Böyle işte, bazıları duymuyor, bazıları aralarına oturuyordu.

"Bu arada polis müdahale edecek. Bana diyorlar ki, 'Ne yaparsan yap, bunları buradan götür'. Ne yapalım? Hadi SHP'ye. Ben önlerine düştüm, SHP'nin Necatibey'deki eski binasına gittik. Fikri Sağlar'la telefon bağlantısı kuruldu. 'Misafirimizsiniz,' dendi."

"İHD'nin ilk dönemlerdeki tutuklu annesi yoğun üye yapısında değişiklik var mı?"

"Kadınların dernek içindeki yeri değişmedi. Oranı yüzde 40'tır. Bunların da büyük bir kısmı tutuklu, hükümlü eşi veya annesidir. Kadınların katılımı dernek üyeliği anlamında tatmin edicidir, ama yönetimde kadınların yer alışı açısından yeterli değildir."

"Son eylemde bazı örgütler eylemleri biçimlendirmek istedi. O zaman da var mıydı böyle çekişme?"

"Başından beri her zaman vardı. TAYAD'ın da Ankara Şube kurucularındanım ve ilk yönetimdeyim. Böyle bir zaaf bütün siyasetlerde vardır. Bunun aşılması gerekiyor. Ama örneğin İHD'de bütün eğilimler var aşağı yukarı. Ancak aileler bununla yetinmeyip TAYAD örgütlenmesine gitmiştir. Son derece doğal bir haklarıdır. Saygı göstermek lazım. Ben saygı göstermek zorundayım."

"Bu yaklaşım eylemi hırpalamıyor mu?"

"Bunu rekabete dönüştürmemek lazım. Herkesin projeleri, programları var, ondan hareketle eylemleri de biçimlendirmek ve yönlendirmek isterler. Ama ben tahakküm meselesine karşı çıkarım. İHD'de böyle bir dayatma yoktur. Aileleri Dev-Sol'cu, PKK'li diye ayırmak ve çocuklarının kimlikleriyle onları örtüştürmek doğru değil. Ama içerdekilerinin siyasal kimlikleri nettir, saklamıyorlar zaten. Ölümü de göze almışlardır. Anneleri ve kamuoyunu ilgilendiren boyutu, hangi siyasal anlayışta olursa olsun, bunun bir hak arama eylemi oluşudur. İHD ailelere hiç eylem önermez. İçerdekiler bu sürece elbette müdahale eder. Bu da doğaldır. Ama ailelerin eylemleri, bu önerilerle ne kadar örtüşür onu bilemem. İçerdekiler şunları yapın diyor, aileler de bunu yapıyor yargısına katılmıyorum. Türkiye'de yapılmış ve Ankara'ya intikal etmiş bütün açlık grevlerini bilirim, içinde yer aldım. Aileler gelirler, DKÖ'lere ne düşündüklerini söylerler. Tartışırlar. Her zaman böyle olmuştur. Bunlardan bazılarını gerçekleştirirler, bazılarını gerçekleştiremezler."

"Son eylem neden İHD'de yapılmadı?"

"Yirmi sekiz Demokratik Kitle Örgütü (DKÖ) toplanıp, ailelerin İHD'de açlık grevi yapmasını kararlaştırmışlar. Birçok etkinlikler yapıldı, biz onlara katıldık, ama bizden habersiz, bizim için karar almaları büyük saygısızlıktı. Buna karşın biz kararı tartışmadık. Beş kişilik merkez komite oluşturmuşlar. 'Açlık grevi olmayacak, ama size bir telefon bir faks veriyorum,' dedim. Bir gün önce de Kürt anneleri aç-

lık grevi için gelmişlerdi, onlara da hayır demiştik. Onlar kalkıp HADEP'e gitmişler. Kalktılar geldiler beş kişi, İHD'de açlık grevi başladı. Ertesi gün HADEP İl Başkanı Kemal Okutan'a gittim, Kürt annelerine hayır demiştik çünkü. 'Kürt diye size hayır dedik sanmayın,' diye görüşme yaptım. Ertesi gün onlar da geldiler. İHD'nin içi ana baba günü. 15 gün kadar burada kaldılar. Daha sonra yer olarak ÖDP daha uygun diye oraya gittiler. Kürt anneleri zaten geri döndüler, PKK'liler grevi bırakmıştı çünkü."

1980 Döneminden Lider Bir Tutuklu Annesi: Leman Fırtına Anlatıyor

Leman Fırtına, Ayşe Bakkalcı ve Hüsnü Öndül'ün 1980'li yılları anlatırken hep sözünü ettikleri tutuklu annesi. O dönemde lider konumundaki bir anne Leman Fırtına. Çeşitli acılardan geçtiğini anlatıyor, eylemleri ne tür acılara karşın gerçekleştirdiklerini. Bugün televizyondan izlediği tutuklu anneleri eylemlerini eleştiriyor ve "Şimdiki anneler çok pasif," diyor. Ama onun anlattıkları da, annelerin 1980'lerde de bugünkü gibi eylem içinde dönüştüklerini gösteriyor.

"Hiçbir toplumsal çıkış yokken siz ortaya çıkmışsınız. Eylemlerin nasıl başladığını anlatır mısınız?"

"Darbenin hemen sonrasında binlerce çocuk tutuklandığı zaman, askeri kışlalara yerleştirildiğinde, ailelerin bir araya gelmemesi için çocukları dağıttılar. Toplu halde bir şey yapılmasın diye. Biz yine de birbirimizi buluyorduk. Her şeye, bütün acılara rağmen mücadele veriyorduk."

"Nasıl acılardı bunlar?"

"Oğlum Doğan'ı, darbe sonrasında aramaya başladılar. Havaalanlarına, duraklara, duvarlara resimleri asılmaya başlandı. O günden sonra dört yıl Doğan'dan hiç haber alamadım. 1984'te İstanbul'da yakalandı. Bu arada tutuklu anneleriyle ilişki içindeydim. Başka annelerin de başına aynı şey gelmişti, yıllarca çocuklarının nerede olduğunu, yaşayıp yaşamadığını bilmeyen anneler vardı. Kurtuluş davasında idamla yargılanmaya başladı. Önüne konan iddianamede yalnızca kâğıtlar üzerine aldığı bazı notlar vardı, soygunlar planlamakla suçlanıyordu. Böyle bir şey olmadığı için kanıtlanamadı tabii.

"İlk görüş izni –görüş dediğim de beş dakika sadece– bir yıl sonra

verildi. Kurban bayramının ikinci günü görüş var. Bayramın birinci günü eşimi kaybettim. Bir anne olarak ertesi sabah görüşe gittim. Oğlumu gördüm. Öğleden sonra gelip eşimin cenazesini kaldırdım. Eşim, çocuğumuzu beş yıl sonra görmenin heyecanından öldü. O beş dakikalık görüş için Türkiye'nin her yerinden insanlar akın etmişti Sağmalcılar'a. Yani biz böyle acılı günler yaşadık yavrum. Ama hiçbir zaman mücadelemizden vazgeçmedik. Her zaman eylemimizi, yürüyüşümüzü yaptık."

"Siz 1968'den beri politik olayların içindesiniz. Ama siyasi olayları bu eylemlerle tanımaya başlayan çok anne tanımış olmalısınız."

"Biz Ankara'ya haftada üç kere geldiğimiz zamanlarda, Ankara'daki arkadaşlarımızı bile bu eylemlere katamıyorduk. Ama yavaş yavaş gelmeye başladılar. Çok çekingen anneler vardı, gene de onları mücadelenin içine katabildik. Dışarıya çıkıp ekmek almasını bilmeyen arkadaşlarımız vardı. Onlar sonra nasıl militan oldular, hayret edersiniz. Bu kadınlar çocukları için militan oldular."

"Bu annelerden ne kadarı hâlâ olayların içinde? Çocukları içerden çıkan anneler artık evlerine mi çekildiler?"

"Hepsinin ilişkisi kesilmedi. İstanbul'daki Cumartesi Anneleri eylemine destek veren bazı arkadaşlar bizim dönemde bu işlere başlayan insanlar. Bazı arkadaşlarımız ilişkilerini kesmiş olabilirler. Ama aynı şeylerin bir gün torunlarının da başına gelebileceğinin bilincine varmış anneler, hâlâ eylemlere destek veriyorlar. Onlar hâlâ militan gibi çalışıyorlar. Bu sefer torunları için çalışıyorlar."

"Siz 1980 sonrası ilk mitingi düzenleyenler içindesiniz. Bu mitingde daha çok tutuklu ve hükümlü anneleri öne çıktı. Neler yaşandı mitingde?"

"Miting çok güzel geçti, çok ilgi olmuştu. İstanbul'da Yoğurtçu Meydanı'nda yapmıştık. Mitingden birkaç gece önce afişlemeye çıktık. Bayağı tenekeler, fırçalar elimizde, afişleme yapacağız. Ekip arabası geldi. 'Ne yapıyorsunuz? Yasak!' dediler. Ben, 'Yasal mitingin, yasal afişleri,' dedim. Dinlemediler, bindirdiler bizi ekip arabasına. Gidiyoruz. Yanımızda da bize yardımcı olan genç bir çocuk var. Önde oturan polis, çocuğa soruyor, 'Sen nerede oturuyorsun bakayım?' diye. Çocuk Ümraniye'de oturduğunu söyleyince, 'Oo, sen Ümraniye'de otur, Aksaray'a bu işleri yapmak için gel,' dedi. Ben, 'Ümraniye'den Aksaray'a gelinmeyecek diye emir mi var?' dedim. Bana döndü bu sefer. 'Senin çocuğun içeride mi?' diye sordu. 'Evet,' dedim. 'Pe-

ki kaç adam öldürdü?' diye sordu bu sefer. Ben de, 'Vallahi bilmiyorum ama bir 10-15 kişi var herhalde,' dedim. 'Ne biçim cevap öyle?' dedi. Ben de bağırdım bu sefer, 'Seninki nasıl soru?' diye. Götürdüler bizi karakola, sordular soruşturdular, yasal miting olduğunu anlayınca bıraktılar. Biz böyle istediğimizi yapıyorduk işte. Şimdikiler bu kadar bilinçli ve aktif değiller."

"O dönemde etkin olmuş anneler, son anneler eylemleri için neler söylüyorlar?"

"Çok pasif kaldıklarını söylüyorlar. Yalnız cumartesi günleri oturma eylemi yapmakla olmaz mesela. Biz haftanın üç günü bakanlıkta, Genelkurmay Başkanlığı'ndaydık. Zorlamak lazım Ankara'yı. Bizim zamanımızda cezaevine hiçbir şey sokulamıyordu. Bunlar hep mücadeleyle oldu. Biz zorla kabul ettiriyorduk. Dayaklar yiyorduk, yerlerde sürükleniyorduk. Didar Şensoy bu tartaklanmalar sırasında güneşin altında, gerilimden öldü örneğin. Ama amacımıza ulaşmak için eylem yapmak zorundaydık."

Sonsöz

Bu çalışmanın son hazırlık günlerinde yılbaşı yaklaşıyordu. Bütün özel televizyon kanalları, yılbaşı günlerinin demirbaş haberini hazırlıyordu. Cezaevlerindeki adli suçlular, açık görüş masasının bir kenarında diğer kenarında kadınlar, masaların üzerinde çocuklar, cezaevindeki insanların yılbaşı hüznü haber yapılıyordu. Mikrofonlar mahkûmlara uzatılıyor, "Tabii böyle olsun istemezdik, ailemizle geçirmek isterdik yılbaşını, ama gelmelerine sevindik," sözleri seçiliyordu aralardan. Haber, çocuğuyla öpüşen mahkûm babaya "zoom" yaparak sona eriyordu. Tutuklu annelerinin ya da yakınlarının dışında hiç kimsenin de o anda aklından siyasi tutuklu ve hükümlülere açık görüş verilmediği geçmiyordu. Fatma Özçelik, o sırada yaptığımız bir konuşmada bu çarpıklığa dövünmekten çoktan vazgeçmişti:

"Ne açık görüşü? Deli misin sen!"

Gülüyordu. Tabii ki, siyasi tutuklu ve hükümlülere açık görüş verilmeyecekti. Bu cümle, en çok siyasi tutuklu ve hükümlü annelerinin çocuklarıyla aynı kaderi paylaştığını ve bir annenin dediği gibi, "Allah ömür verdikçe tutuklu annesi" kalacaklarını anlatıyordu.

Annelerin Eylem Günlüğü

Her şey Refahyol hükümetinin pazarlıkları sırasında başladı. Mehmet Ağar Adalet Bakanı olarak kabinede yerini alır almaz, cezaevlerinde beklenen kıpırtılar da boy gösterdi. Şikâyetler çoğalıyordu, siyasi tutuklu ve hükümlülerin aileleri, çocuklarına yönelik saldırıları, görüşe giden siyasi tutuklu ve hükümlü yakınlarının gözaltında sorguya alındığını, görüşmecilerin içerideki yakınlarına iletmek istedikleri yiyeceklerin yenmez duruma getirildiğini, süreli yayın ve kitapların hükümlü ve tutuklulara iletilmediğini, görüşmeci ailelere karşı aramalarda onur kırıcı tutumlar benimsendiğini anlatıyorlardı. Nisan ayı ortalarına doğru cezaevlerinde teker teker eylemler patlak verdi. Açlık grevleri günden güne Türkiye çapında cezaevlerine yayılıyordu. İlk eylem 29 Mart'ta Diyarbakır'da başladı. Daha sonra eylemler; 12 Nisan Urfa, 16 Nisan Batman, 18 Nisan Ceyhan ve İskenderun, 19 Nisan Gaziantep, 20 Nisan Kahramanmaraş ve Bismil, 21 Nisan Elbistan ve Malatya, 22 Nisan Adıyaman ve Siirt olmak üzere neredeyse bütün Türkiye'deki cezaevlerine yayıldı. Günler birbirini izledi... O günlerin, ayrıntılarından arındırılmış ve acımasız çelişkilerle dolu öyküsü şöyle:

26 Nisan 1996: Çanakkale Cezaevi'ndeki tutuklu ve hükümlülerin aileleri bir açıklama yaparak, "Katil Mehmet Ağar" sloganını attılar.

3 Mayıs: Aileler, Çanakkale Cezaevi önünde eylemlerini yineledi.

6 Mayıs: Dönemin Adalet Bakanı Mehmet Ağar, cezaevi eylemleri boyunca "6 Mayıs Genelgesi" olarak anılacak ünlü genelgeyi yayınladı. Genelgeye göre, yıllardır "tabutluk" olarak bilinen Eskişehir E Tipi Cezaevi yeniden siyasilere açılacaktı. Eskişehir Cezaevi, DYP-SHP koalisyonu döneminde Adalet Bakanı Seyfi Oktay tarafından kapatılmıştı. Bu cezaevinin "tabutluk" olarak anılmasının nedeni, cezaevindeki hücre sistemiydi. Genelgeyle birlikte Eskişehir Cezaevi'nde hazırlıklar yapılmaya başlandı, o günlerdeki gazete haberlerine göre, Eskişehir'de kollar sıvanmış, kapasi-

tenin üzerinde nakil için hazırlıklar tamamlanmıştı.

7 Mayıs: İnsan Hakları Derneği (İHD) Eskişehir Cezaevi'nin açılışını protesto etti. Aynı gün İstanbul'dan Eskişehir'e siyasi tutuklu ve hükümlülerden bazılarının naklinin yapılması kararlaştırıldı.

8 Mayıs: Adalet Bakanı Ağar yeni bir genelge yayınladı. Genelgede şöyle deniyordu: "Terör suçu ve terör amacıyla işlenen suçlardan tutuklu olarak İstanbul DGM'lerde yargılanan sanıklar için Kırklareli E Tipi Kapalı Cezaevi 50 kişiyle, Kütahya E Tipi Cezaevi 50 kişiyle, Sakarya E Tipi Cezaevi 50 kişiyle, Kastamonu Kapalı Cezaevi 50 kişiyle ve Eskişehir Özel Tip 150 kişiyle sınırlı olmak üzere tutukevi olarak tahsis edilmiş olup bu yer cezaevlerine nakillerin İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı koordinatörlüğünde yapılması uygun görülmüştür."

Bu, İstanbul'da tutuklanan bir kişinin yargı çevresi dışına çıkarılması demekti. Hükümlü ve tutukluların avukatları ve aileler genelgeye karşı çıkıyordu. Çünkü yeni düzenleme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "adil yargılama"yı düzenleyen 6. maddesine aykırıydı. Tutuklu ve hükümlüler kendilerini savunacakları duruşmalara rahatlıkla gidip gelemeyecek, gelse geç kalacak ya da savunma yapamayacak denli yorgun olacaktı. Mardin'de siyasi tutuklu ve hükümlüler genelgelere ve uygulamalara karşı açlık grevine başladı.

9 Mayıs: Adana'daki tutuklu ve hükümlülerin aileleri bir açıklama yaparak Mehmet Ağar'ın Adalet Bakanı yapılması ve beraberinde getirdiği sert tutumu protesto ettiler.

10 Mayıs: Ağar'ın üçüncü genelgesiyle cezaevlerinde eylem tartışmaları başlıyor. Eskişehir Cezaevi'nin açılması ve yedi tutuklunun sevk edilmesi nedeniyle Devrimci Tutsaklarla Dayanışma ve Mücadele Platformu'na (DETUDAP) bağlı siyasi tutuklu ve hükümlü aileleri Sağmalcılar Cezaevi önünde bir basın açıklaması yaptılar. Basın açıklamasında son sözler, "Baskılar bizi yıldıramaz. Zindanlar boşalsın, tutsaklara özgürlük" oldu.

19 Mayıs: Çoğunluğunu annelerin oluşturduğu tutuklu ve hükümlü aileleri Halkın Demokrasi Partisi'nde açlık grevine başladı.Toplam 50 kişinin başladığı grevin dönüşümlü süresiz olarak sürdürülmesine karar verildi.

20 Mayıs: Tutuklu Aileleriyle Yardımlaşma Derneği'ne (TAYAD) bağlı siyasi tutuklu anneleri, İzmir'de bir gösteri düzenleyerek cezaevlerindeki baskıları kınadılar.

22 Mayıs: İzmir Buca Cezaevi'nde başlayan açlık grevi basına yansımaya başladı. Gerekçe; Ağar'ın göreve gelişiyle başladığı savunulan tutuklu ve hükümlülere yönelik saldırılar.

23 Mayıs: Cezaevlerinde sesler yükseldikçe, gönüllü kuruluşlar da protestolarını açıklıyorlar. Çağdaş Hukukçular Derneği'ne bağlı Stajyer Avukatlar Komisyonu Ağar'ı protesto açıklaması yapıyor: "Artık emniyet müdürü değilsiniz."

24 Mayıs: DETUDAP'lı aileler Bayrampaşa Cezaevi önünde 40 siyasi tutuklu ve hükümlünün Eskişehir ve diğer cezaevlerine naklini protesto ettiler. Açıklamalarında, görüşe gelen ailelerin gözaltına alındığını, hasta olan tutuklu ve hükümlülerin tedavi edilmediğini dile getirdiler.

25 Mayıs: DETUDAP'lı aileler, Sağmalcılar Cezaevi önünde bir açıklama yaptılar. Talepleri, cezaevlerindeki baskılara son verilmesi, ailelerin gözaltına alınmaması, Eskişehir Cezaevi'nin kapatılmasıydı.

27 Mayıs: Ankara'daki TAYAD'lı anneler, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi önünde bir açıklama yaparak 6 Mayıs genelgesinin geri alınmasını istediler. Anneler, içerdeki çocuklarının eylemleri boyunca onları destekleyeceklerini söylediler.

29 Mayıs: İHD, 6, 8, 10 Mayıs genelgelerinin iptali için Danıştay'a başvurulacağını açıkladı.

30 Mayıs: İstanbul'da DETUDAP'lı anneler Ümraniye Cezaevi önünde ellerinde dövizlerle eylem yaptılar. Eskişehir Cezaevi kapatılmadığı sürece eylemlerinin süreceğini açıkladılar. Malatya'da, Sosyalist Basın Platformu ve tutuklu anneleri, HADEP binasında üçer günlük dönüşümlü açlık grevine başladılar. İzmir'deki TAYAD'lı aileler ve İHD Cezaevi Komisyonu tarafından Devlet Güvenlik Mahkemesi önünde bir açıklama yapıldı. Açıklamayı mum yakma eylemi izledi. Eylemi İHD düzenledi ve çok sayıda kitle örgütü eyleme destek verdi. Tutuklu yakınları Ağar'ı istifaya çağırdılar. Edirne'de aileler, bir basın açıklaması yaptılar.

31 Mayıs: Genelgeyi protesto için başlatılan açlık grevleri 30'a yakın cezaevine yayıldı. Diyarbakır E Tipi Cezaevi'nde açlık grevi yapan 16 kişi, sağlık durumları kötüleştiği için Devlet Hastanesi Mahkumlar Koğuşu'na yatırıldı. Sağmalcılar Cezaevi önünde olaya ilişkin protesto gösterisi yapan tutuklu annelerinden bazıları gözaltına alındı. Bayrampaşa Cezaevi önünde açıklama yapmak isteyen anneler engellendi ve beş kişi gözaltına alındı. Ankara'da annelerin öncülüğünde bir araya gelen Demokratik Kitle Örgütleri Platformu, Yüksel Caddesi'nde bir açıklama yaptı. Çağdaş Hukukçular Derneği Genel Başkanı Şenal Saruhan, açıklama sırasında Diyarbakır Cezaevi'nde yaptığı gözlemleri anlattı. Aileler, İHD'nin Konya Şubesi'nde yaptıkları basın açıklamasıyla Ağar'ın görevden alınmasını istediler.

Adalet Bakanlığı genelgesiyle Buca Cezaevi'ne siyasi tutukluların konulmasının kademeli olarak kaldırılacağına ilişkin haberler, basında yer almaya başladı. Buna göre, İzmir DGM'de yargılanan erkek tutuklular Bergama ve Nazilli Cezaevleri'ne, kadın tutuklular da Uşak Cezaevi'ne gönderilecekti. 24 gönüllü kuruluş, cezaevlerindeki açlık grevlerine destek açıklaması yaptılar.

Aynı gün, Ankara'da tutuklu annelerinin açıklamasından yarım saat önce, Zehra ve Ali Rençber çocuklarıyla birlikte açıklama yaptılar. Zehra ve Ali Rençber'in on sekiz yaşındaki oğulları Akın Rençber'in 1 Mayıs'ta eylemlere katılmamasına karşın, İstanbul'da gözaltına alındığını ve daha sonra raporlarla kanıtlandığı gibi gördüğü işkenceler nedeniyle salıverildikten bir ay sonra yaşamını yitirdiğini açıkladılar. Zehra Rençber, Yüksel Caddesi'ndeki İnsan Hakları Anıtı'nın ayaklarının dibinde şöyle bağırıyordu: "Benim çocuğum bu. On sekiz yaşında. On sekiz yaşında çocuğa ölüm mü yakışır? Buna kimin yüreği dayanır? Kimin yüreği dayanıyorsa çıksın ortaya, bütün anneler yerine ben öleceğim." Tutuklu anneleri kendi eylemlerini bir kenara koyup, Zehra Rençber'le birlikte bağırdılar:

"Anaların öfkesi katilleri boğacak!"

O gün çok yağmur yağdı...

1 Haziran: Tutuklu ve hükümlü anneleri, her cumartesi günü Galatasaray'da oturma eylemi yapan ve kayıpların bulunmasını isteyen Gözaltında Kaybedilenlerin yakınlarının eylemine destek verdiler, kendi açıklamalarını yaptılar.

3 Haziran: 200'ün üzerinde tutuklu ve hükümlü annesi, Adalet Bakanlığı'nın önüne siyah çelenk koydular.

Cezaevindeki eski DEP milletvekilleri Leyla Zana, Hatip Dicle, Selim Sadak, Orhan Doğan, eski Cizre Belediye Başkanı Sabri Vesek, eski Demokrasi ve Değişim Partisi Genel Başkanı İbrahim Aksoy, cezaevlerindeki eylemleri desteklemek amacıyla beş günlük açlık grevine başladılar. Tutuklu anneleri, HADEP Gaziantep İl Merkezi binasında açlık grevine başladılar. Çanakkale'deki aileler, ikişer günlük dönüşümlü açlık grevi yapmaya karar verdiler.

4 Haziran: İstanbul'da yargılanan 80 siyasi tutuklu Eskişehir Cezaevi'ne götürüldü. Süresiz açlık grevine başlayan tutuklular, cezaevi kapatılıncaya kadar eylemlerini sürdüreceklerini açıkladılar. Anneler, açlık grevindekilere destek vermek için Ankara'dan Eskişehir'e gittiler. Yirmişer kişilik gruplar halinde görüş yapıldı. İzmir'de siyasi tutuklu ve hükümlülerin çocukları Saat Kulesi önünde eylem yaptılar "Babalarımızı, annelerimizi istiyoruz!" diye bağıran çocuklar, "Mehmet Ağar istifa!" sloganını attılar..

Anneler, Sağmalcılar Cezaevi'ne görüşe geldiler. Görüşün yapılmayacağı açıklandığında anneler, kapıları yumruklamaya başladılar. Kapılar açıldı ve aileler ile tutuklular arasından seçilen temsilciler bir görüşme yaptılar. Aynı gün Mehmet Ağar cezaevlerine ilişkin ünlü açıklamasını yaptı: "Cezaevlerinde gerginlik yok."

Oysa artık DHKP/C, MLKP, TKP(ML), TİKB, THKP/C, HDÖ, TKP/ML, TKEP-Leninist, Ekim ve Direniş Hareketi davaları nedeniyle tutuklu bulunanlar, Cezaevleri Merkezi Koordinasyonu kararıyla toplam 23 cezaevinde süresiz açlık grevine başlamıştı. Ayrıca PKK, TDKP, DHB, Dev-Yol, TDP, TKEP, HKG, PSYK, PRK-Rızgari davalarından tutuklu ve hükümlü olanlar da beşer günlük dönüşümlü açlık grevi yapıyorlardı.

5 Haziran: Tutuklu babası Abdullah Soner, ÖDP'de açlık grevine başladı. Eylemin amacı, Soner'in deyişiyle, "uyuyan demokratik kitle örgütlerini uyandırmaktı". Soner'in başladığı açlık greviyle birlikte bünyesinde çok sayıda demokratik kitle örgütünü barındıran Ankara Demokrasi Platformu, eylemi sahiplendi.

6 Haziran: DETUDAP'lı aileler ve İHD Cezaevi Komisyonu üyeleri, İstanbul'da üçer günlük dönüşümlü açlık grevine başladıklarını açıkladılar.

7 Haziran: Cezaevi eylemleri ilk kez renkli basının birinci sayfa haberleri arasına girdi. Çünkü cezaevi eylemleri ilk kez kitlesel anlamda sokağa taştı. İstanbul'da Sirkeci Postanesi'nde açılmak istenen toplu telgraf çekme eylemine polis müdahale etti. Emekçi Kadınlar Birliği'nin açıklamasına katılanlardan Taksim'de 25, Bayrampaşa Cezaevi önünde açıklama yapmak isteyen ailelerden 60 kişi gözaltına alındı. Gözaltına alınanlar arasında İHD İstanbul Şubesi Başkanı Ercan Kanar da vardı. Eskişehir Cezaevi'nde cezaevindeki yaşam koşullarının düzeltilmesi için 20 adli tutuklu açlık grevine başladı. Talepler şöyle sıralanıyordu:

1. Cezaevine yiyecek sokulması,
2. Aileler ve avukatlarla rahat görüşme olanağı,
3. Cezaevindeki şiddet olaylarının sona ermesi,
4. Koşulların düzeltilmesi.

Diyarbakır Cezaevi'nde 22 tutuklu ve hükümlü, cezaevine yapılan saldırıda yaralanan 19 kişinin Gaziantep'e gönderilmesinin ardından, ar-

kadaşlarının yerine açlık grevine başladıklarını açıkladı. Diyarbakır Cezaevi'nde eylemcilerin sayısı 106'ya çıktı. Çağdaş Hukukçular Derneği, Ankara'da 6, 8, 10 Mayıs genelgelerinin iptali için Danıştay'a başvurdu. Dilekçede, "Terör Suçu veya Terör Amacıyla İşlenen Suçlardan Tutuklanan Sanıkların Sevkine Dair Genelge" başlığı altında toplanabilecek genelgelerin anayasadaki eşitlik ilkesine ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesine aykırı olduğu belirtildi. Denizli'de aileler ÖDP binasında iki günlük açlık grevine başladılar.

8 Haziran: KESK ve DİSK'in yanı sıra İzmir'de ÖDP, SİP, HADEP, EP, DBP ortak bir açıklama yaparak, açlık grevlerine destek verdi. Açıklamada şöyle deniyordu: "Tutuklular ölmek ya da yaşamak tercihine zorlanıyorlar."

Denizli'de tutuklu aileleri bir basın açıklaması yaptılar.

Aynı gün Türkiye, "Büyük Gözaltı"nı yaşadı. Bir günde 1 500 kişi gözaltına alındı. Memurların hak arama eylemleri sırasında yaşanan sert polis müdahalesinde gazetecilerin de tartaklanması basında geniş yer aldı. Aynı anda süren HABITAT 2 için Türkiye'ye gelen yabancı gönüllü kuruluşların temsilcileri de gözaltına alınanlar arasındaydı. İstanbul'da yaşanan olayların yanı sıra Ankara'da DİSK ve KESK'in Yüksel Caddesi'nde yaptığı gösteride bir grup eylemci sivil polislerce gözaltına alındı. Diyarbakır ve Urfa cezaevindeki eylemcilerin sağlık durumları ölüm sınırına yaklaşırken, Buca, Aydın E Tipi ve Bergama Özel Tip cezaevlerinde doktor sayısı artırıldı.

Diyarbakır RP İl binasında yirmi tutuklu yakını açlık grevine başladı.

9 Haziran: Cezaevi için tabutlu eylem. Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nin önünde, yaklaşık 50 tutuklu yakını, tabut yakarak gösteri yaptılar. ÖDP Ankara İl Başkanı Haydar İlker, cezaevlerindeki açlık grevine destek için imza kampanyası başlattıklarını, 17 Haziran'da Mehmet Ağar'a imzaların teslim edileceğini açıkladı.

10 Haziran: Anneler, İHD'nin Ankara'daki genel merkezinde dönüşümlü açlık grevine başladılar.

11 Haziran: ÖDP, HADEP, SİP, EP, DBP Buca Cezaevi önünde oturma eylemi düzenlediler. Türk Tabipler Birliği (TTB), yaptığı açıklamada açlık grevlerinin bazı cezaevlerinde 50. gününe vardığını ve 50. günün ölüm sınırı demek olduğunu anımsattılar. Cezaevlerinden gelen haberler, eylemdeki tutuklu ve hükümlülerden bazılarının eylemi bırakması durumunda bile yaşama dönemeyeceği yönünde. TTB yaptığı açıklamayla, 1988'de yayınlanan ve geçerliliğini koruyan genelgeye dikkat çekti. Genelgeye göre cezaevi hekimlerinin açlık grevini uzatıcı, şeker, bal, tuz ve benzeri maddeleri eylemcilere vermeleri yasak.

13 Haziran: Diyarbakır Cezaevi'nden Gaziantep Cezaevi'ne gönderilen 19 PKK davası tutuklusunun açlık grevi 50. gününe girdi. TTB'nin yeni açıklamasıyla hekimler arasında basına yansıyan bir tartışma başladı: Hekim eyleme müdahale etmeli mi, etmemeli mi?

İHD ve 17 kitle örgütü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e dilekçe verip, açlık grevindeki eylemcilerin istemlerinin yerine getirilmesini istediler.

14 Haziran: Fidel Castro İstanbul'da. Renkli basın ve bütün televizyonlar Fidel Castro'nun peşinde. Ertesi gün Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i ziya-

ret edecek. Gazetelerin çoğu yolsuzluk haberleri ve kurulma çalışmaları süren hükümet haberleriyle dolu. Kimsenin cezaevleriyle ilgilendiği yok. Açlık grevi haberleri hâlâ adli haber sayfalarında...

Adalet Bakanı Mehmet Ağar açıklama yaptı: "Cezaevlerinde devlet hâkimdir ve hâkim olacaktır. Ondan da taviz verilmeyecektir. Devlette pazarlık usulü yoktur."

Aynı gece Eskişehir Cezaevi'nde adli tutuklular eylem başlattılar. Gerekçe, can güvenliğinin olmaması. Eylem, güvenlik güçlerince bastırıldı.

15 Haziran: Gaziantep'te açlık grevi 52. gününe girdi. Tutuklularda görme ve işitme bozuklukları başladı. Adalet Bakanı Ağar, randevu vermesine karşın ÇHD ve İHD temsilcilerini kabul etmedi.

İstanbul'da Kayıp Yakınları'nın ve yabancı gazetecilerin de içinde bulunduğu 200 kişi gözaltına alındı.

HABITAT 2 sona erdi.

Malatya E Tipi Cezaevi'nde PKK hükümlüsü Erol Coşkun, eylemlere duyarsız kalınması nedeniyle kendisini yakmaya kalkıştı. Diyarbakır Barosu ve HADEP, Gaziantep Cezaevi'ne "Eylemi gözden geçirin" çağrısı yaptı. Gaziantep Cezaevi'ndekiler çağrı üzerine açlık grevini beşer günlük dönüşümlüye çevirdiler. Açlık grevi Buca Cezaevi'nde yirmi dördüncü, Aydın E Tipi Cezaevi'nde yirmi ikinci gününe girdi. ÇHD avukatları yirmi dört saatlik açlık grevi kararı aldılar.

Mecidiyeköy Genel-İş binasında tutuklu anneleri açlık grevine başladı. Eylem, cezaevleri olaylarında uzlaşma sağlanıncaya dek sürecekti.

Tutuklu anneleri eylemlerini Ankara'ya taşıdılar. Çeşitli illerden gelip İHD Genel Merkezi önünde buluşan anneler, Yüksel Caddesi'nde açıklama yaptılar. İHD, ÖDP, HADEP, EP'lilerden bir heyet toplanan imzaları TBMM'ye götürdü.

16 Haziran: İstanbul'da, cezaevlerindeki eylemlere destek vermek isteyen 44 sanatçı ve aydın gözaltına alındı. 8 Haziran'da Diyarbakır RP İl binasında tutuklu yakınlarının başlattığı açlık grevi sona erdi.

17 Haziran: Eylem 55. gününde. Batman'da bayılan eylemciler, hekim müdahalesini reddettiler. Malatya'daki eylemcilerin durumlarının çok kötü olduğu bildiriliyor. 1 000 kişilik eylemci kitlesi, Ankara Yüksel Caddesi'nde Ağar'a "İstifa et!" dediler. ÖDP'nin düzenlediği imza kampanyası sona erdi. Toplanan imzalar Adalet Bakanlığı Özel Kalem Müdürü'ne teslim edildi.

18 Haziran: RP tarafından düzenlenen on beş günlük kermesin gelirinin tutuklu ve hükümlülere gönderileceği açıklandı.

Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Yönetim Kurulu üyeleri, bir günlük açlık grevi yaptılar. İstanbul'da Başbakanlığa telgraf çekmek isteyen İHD, ÇHD, ÖDP, KESK ve Mezopotamya Kültür Merkezi üyeleri, polis tarafından sürüklenerek gözaltına alındı. İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Ali Köse'nin ertesi gün *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan sözleri şöyleydi: "Burayı hemen terk edeceksiniz. Yoksa hepinizi gözaltına alırım. Ben öyle telgraf hakkıymış, iletişim özgürlüğüymüş, anlamam. Kim olursanız olun, size telgraf çektirmem, bu benim kişisel tasarrufumdur."

İHD İstanbul Şube Başkanı Ercan Kanar'ın, "Vatandaşlık hakkımızı kullanıyoruz," demesi üzerine Ali Köse şöyle dedi:

"Kullanmayın kardeşim!"

Hemen ardından polise müdahale emri verildi.

19 Haziran: ANAP'lılarla görüşen tutuklu anneleri, DYP lideri Tansu Çiller'le görüşemedi. Görüşme talebi sırasında 40 anne gözaltına alındı. Ağar açıklama yaptı:

"Savaş tutsağı muamelesi görmek ve PKK'nın ilan ettiği tek taraflı ateşkese uymamızı istiyorlar. Biz bunu kabul etmiyoruz. Bunu kabul edecek bir adalet bakanı varsa gelsin, ben bu makamı ona vereceğim."

20 Haziran: DYP lideri Tansu Çiller'le görüşmek istedikleri için gözaltına alınan tutuklu ve hükümlü annelerinden oluşan 76 kişilik grup çıkarıldıkları mahkemede tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldılar. İşgal yaptıkları gerekçesiyle nöbetçi mahkemeye çıkarılan 11 anneden biri şöyle konuşuyordu:

"Tansu her konuşmasında 'Ben sizin ananızım, bacınızım,' diye konuşuyor. Biz de bacımıza çocuklarımızın durumunu anlatmaya gittik. Ama gözaltına alındık."

21 Haziran: Adalet Bakanı Mehmet Ağar, "Tutuklu yakınlarıyla talep gelmesi durumunda görüşebilirim. Buradaki varlığımızın nedeni ne?" dedi. Ağar bu açıklamayı yaptığı sırada açıklamanın yapıldığı bakanlığa 50 metre uzaklıktaki Güvenpark'ta eylem yapan tutuklu anneleri, yerlerde sürüklenerek gözaltına alındı. Anneler birçok kez Ağar'la görüşme talebinde bulunmuş ancak geri çevrilmişlerdi. Adalet Bakanlığı önünde açıklama yapmak isteyen CHP'liler tartaklanırken, CHP Kadın Kolları üyesi Göknur Özkaya polis tarafından saçları yolunarak dövüldü. Anneler gözaltına alınırken hâlâ bağırıyorlardı:

"Biz doğurduk, öldürtmeyeceğiz."

22 Haziran: 68 haftadır süren Kayıp Yakınları eylemi, İstanbul'da ikinci kez engellendi. Polis müdahalesinde gözaltına alınan yaklaşık 100 kişi içinde şair Ataol Behramoğlu, besteci ve insan hakları eylemcisi Şanar Yurdatapan, şair Nevzat Çelik ve kayıplardan Hasan Gülünay'ın on yaşındaki kızı da vardı. Gözaltına alınanların amacı, Kayıp Yakınları'nın eylem yaptığı alana karanfil bırakıp geçmekti. ÇHD avukatlarından da gözaltına alınanlar oldu.

İzmir'de yapılan cezaevlerine destek eyleminde 265 kişi gözaltına alındı.

23 Haziran: HADEP kongresinde Türk bayrağı indirildi. Bugünden sonra bütün basının ilgi odağı, HADEP'liler tarafından provokasyon olduğu savunulan bayrak indirme konusu olacaktı. Cezaevleri sorunu yavaş yavaş gazetelerin birinci sayfasında yerini kalıcılaştırmaya başlarken gündem bütünüyle değişmiş, bütün ülkede yapılan bayrağa sevgi gösterileri birinci haber olarak verilmeye başlanmıştı.

24 Haziran: Ağar'a molotoflu protesto. Cezaevlerindeki eylemleri desteklemek amacıyla İstanbul Bahçelievler, Şişli ve Beyoğlu'nda eylemler yapıldı. Yollarda lastik yakılıp, molotof kokteyli atılırken, gece saatlerinde bir araba ateşe verildi. Polis gösterilere müdahale etmedi. Olaylardan sonra 25 kişi gözaltına alındı.

26 Haziran: Buca, Bergama ve Aydın cezaevlerinde açlık grevi 35. gününü doldurdu. 380 eylemciden 30'u ağır hasta. Bunlardan 6'sının durumu ciddi. Durumu ciddi olan eylemcilerden Kemal Denli, Özgür Çavuşoğlu, Alican Saday'ın kalp hastası, Haydar Karataş'ın gırtlak kanseri, Metin ve Selahattin Hıra'nın astım bronşit olduğu açıklandı. Buca Cezaevi birinci müdürü sürgün edildi.

27 Haziran: Cezaevi olaylarının başlangıcından bugüne dek süren hükümet pazarlıkları sonuçlandı: DYP ve RP anlaşarak, Refahyol hükümetini kurmaya karar verdiler. Adalet Bakanı Ağar, tutuklu annelerini ilk kez kabul etti.

Ağar: "Cezaevleri sorunu tutuklu anneleriyle çözülebilir."

Ağar aynı gün cezaevlerine bir genelge gönderdi. Cezaevleri sorununu yumuşatmayı amaçlayan genelgede, hükümlülerin saç tıraşının normal yapılması, makineye vurulmaması ve görüşmeci ailelere onur kırıcı davranışlarda bulunulmaması emri yer aldı. Ağar'ın bu açıklamayı yapmasına karşın, Buca Cezaevi'ndeki eylemci tutuklu ve hükümlülerin, avukatları ve aileleriyle görüşmeleri yasaklandı.

Ağar, görüştüğü ailelere, Bayrampaşa Cezaevi'ne bakanlık ve ailelerin temsilcilerinden oluşturulacak bir heyetle ertesi gün gitme sözü verdi.

28 Haziran: Ağar sözünü tutmadı. Bayrampaşa'ya giden aileler cezaevine sokulmadı. Cezaevi savcısı böyle bir emir almadıklarını söyleyip aileleri geri çevirdi.

29 Haziran: Refahyol kuruldu. İlk icraat tutuklu ailelerinin gözaltına alınması oldu. Hükümete gelmeden önce parti kermesinin gelirlerinin tutuklu ve hükümlülere gönderilmesine karar veren yeni Başbakan Necmettin Erbakan'la görüşmek isteyen 31 tutuklu yakını gözaltına alındı.

2 Temmuz: Bayrampaşa'da DHKP-C, MLKP, TKP (ML), TKEP/Leninist, TKP/ML, TDP, Direniş Hareketi; Ümraniye'de DHKP-C, TKP(ML), TKP/ML; Sakarya'da DHKP-C, TKP(ML), TKP/ML davalarından hükümlü ve tutuklu bulunan eylemciler, açlık grevini ölüm orucuna çevirdiler. Yeni Adalet Bakanı Şevket Kazan, ÇHD ve İHD temsilcileriyle cezaevlerindeki eylem konusunda bir görüşme yaptı. Kazan'ın aynı gün yaptığı açıklama:

"Bana bir-iki gün müsaade edin. Bu sorunu mutlaka çözeceğim."

İHD Genel Sekreteri Hüsnü Öndül de, "Ağar'dan 40 gündür alamadığımız randevuyu Kazan'dan bir günde aldık," diye konuştu.

Bayrampaşa Cezaevi savcısıyla görüşmek isteyen 8 CHP'li yönetici gözaltına alındı. Gözaltına alınanlar arasında Yunan ve Alman gazeteciler ile yabancı insan hakları savunucuları da vardı. CHP İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu, "Bu emri verenleri dava edeceğiz" açıklamasını yaptı. Kurulan yeni hükümetin güven oyu süreci sürüyor.

3 Temmuz: Tutuklu ve hükümlüler açlık grevlerini ölüm orucuna çevirdiler. Başbakan Necmettin Erbakan Adalet Bakanı Kazan'dan cezaevleri sorununun çözülmesini istedi. Başbakan Erbakan eylemler için, "İstemler makul" açıklamasını yaptı ve konuya ilişkin bir rapor hazırlaması için RP Bingöl Milletvekili Hüsamettin Korkutata'yı görevlendirdi. Raporda cezaevleri eylemindeki istemler şöyle sıralandı:

1. Sevklerde insanca muamele yapılsın.
2. Cezaevlerine yiyecek ve yasaklanmayan yayınlar alınsın.
3. İaşe bedelleri artırılsın.
4. Daktilo ve kâğıtların cezaevine sokulmasına izin verilsin.
5. Tecrit uygulanmasın. Mahkûmlar istediği koğuşta kalsın.
6. Sevkler sırasında mahkûmların ayaklarına ve ellerine kelepçe vurulmasın.

İHD temsilcileri ve Belçika Barosu'ndan iki avukat Galatasaray postanesinden Başbakan ve diğer hükümet üyelerine 21 cezaevi dosyası postaladılar.

4 Temmuz: Tutuklu yakınları "Eylemcilerin istemleri makul" açıklamasını yapan Başbakan Erbakan ve Adalet Bakanı Kazan'la görüşmek istediler ve reddedildiler. Ailelerden sinir krizi geçirenler Güvenpark'ta dinlenmek isteyince polis müdahale etti. Atatürk Bulvarı'ndan hastaneye gitmek için karşıya geçmeye çalışan anneler, polis tarafından coplandı.

Batman E Tipi Cezaevi'nde 180, Malatya E Tipi Cezaevi'nde 150 tutuklu ve hükümlü, dönüşümlü süresiz açlık grevine devam ediyor. Buca, Bergama özel tip cezaevleri ve Aydın E Tipi Cezaevi'nde 180 tutuklu ve hükümlünün süresiz, 200 tutuklu ve hükümlünün dönüşümlü açlık grevleri 43. gününü doldurdu.

Adalet Bakanı Kazan başkanlığında bir araya gelen beş ilin savcısı, açlık grevini nasıl sona erdireceklerini tartışıyorlar.

İzmir Buca Cezaevi'nde durumu kötüleşenlerin adları şöyle: 14 yaşındaki M. G., 16 yaşındaki V. G., Dinçer Ergün, Selahattin Hıra, Kemal Denli, Rıza Doğru.

5 Temmuz: Kazan tavır değiştiriyor: "Cezaevlerinde fiziki yetersizlik var, ama eylem yapılan cezaevlerinde yok. Eylem dışarıdaki örgütsel faaliyetlerin devamıdır."

Buca Cezaevi'nde 30 tutuklu ve hükümlü, açlık grevini ölüm orucuna dönüştürdü. Sanatçı ve aydınlar, açlık grevinin 48. gününe giren ve 45. gününden itibaren eylemi ölüm orucuna çeviren Bayrampaşa'daki tutuklu ve hükümlüleri ziyaret ettiler. Cezaevi önünde basın açıklaması yapmalarına izin verilmedi.

6 Temmuz: İHD, acil eylem çağrısı yaptı. Erbakan'la görüşmek isteyen tutuklu ve hükümlü yakınlarına izin verilmedi.

İYÖ-DER'li öğrenciler Ümraniye SİP ilçe binasında destek açlık grevine başladılar.

8 Temmuz: Adalet Bakanı Kazan, eski bakan Ağar'ın çıkardığı 6, 8, 10 Mayıs genelgelerini iptal eden bir genelge düzenledi. Genelge faksla bütün savcılıklara gönderildi. Genelge şöyleydi:

"Cezaevleri içinde ve dışında tutuklu ve hükümlülere hiçbir kötü muamele ve onur kırıcı davranışta bulunulmayacak. Aksine davrananlar hakkında yasal işlem yapılacak." Kazan genelgeyle ilgili yaptığı basın toplantısında tutuklu yakınlarına şöyle seslendi: "Ben kendimi bütün hükümlü ve tutukluların babası kabul ediyorum. Yeni bir dönem başlamıştır. Artık bu eylemlerinize son vermenizi rica ediyorum."

10 Temmuz: Kazan'ın Ağar genelgelerini tek bir genelgede toplamakla yetinip Eskişehir Cezaevi'ni kapatmaması ailelerin yeni genelgeyi "aldatmaca" diye nitelemesine neden oldu. Kazan, "Açlık Grevlerini İzleme Masası" kurdu. Beyazıt Kulesi, TİKB-GK'liler tarafından bir buçuk saat boyunca işgal edildi. Amaç, cezaevlerindeki eylemlere destek vermekti. Cezaevlerindeki eylem 52. gününde.

11 Temmuz: Torun Kaya, Çankırı Cezaevi'ndeki oğluna kefen yolladı. Kaya, "Bir babanın yaşayan oğluna kefen göndermesi ne demektir bilir misiniz?" diye sordu. Eylem 53. gününde. 1 500 kişi açlık grevi yaparken, 15 cezaevinde de 161 kişi ölüm orucunda.

12 Temmuz: Kazan cezaevlerini dinle ıslah etmeye karar verdi. Yapılan açıklamaya göre cezaevleri için 1 000 din ve ahlak öğretmeni tahsis edilecek, mahkûmlar dinle ıslah edilecekti. Kazan şöyle diyordu:

"Bu protestoları, aynı PKK terörü gibi ses getirsin diye yapıyorlar, mesaj veriyorlar. Bu mesajlar mutlaka susturulacaktır."

Kazan'ın genelgeleri cezaevlerindeki koşullara hiçbir iyileşme getirmezken, Kazan, "Daha fazla taviz veremem," diye konuştu.

13 Temmuz: Eylem 55. gününde. Tutuklu ve hükümlülerin büyük bir bölümü ölüme yaklaştı.

İstanbul'da Güneşli TEM karayolunu tutuklu ve hükümlü aileleri trafiğe kapattılar. Aileler Ankara'da RP il merkezini işgal ettiler. Hepsi gözaltına alındı.

Açlık grevini ölüm orucuna çevirenlerin sayısı 190'a yükseldi. Bayrampaşa ve Ümraniye cezaevlerindeki eylemciler de açlık grevini ölüm orucuna çevirdiler.

İP, HADEP ve sendikalar eylemcilere, "Ölüm orucuna ara verin" çağrısı yaptılar. DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak, Erbakan ve Kazan'a bir mektup yazdı.

Galatasaray'daki eylemleri sırasında tutuklu annelerine destek veren Kayıp Yakınları'nın üzerine polis köpek saldı.

Altan Berdan Kerimgiller'in durumu kötü.

Tutuklu ve hükümlü ailelerinin destek amacıyla başlattıkları dönüşümlü süresiz açlık grevi 49. gününü doldurdu.

14 Temmuz: Halkın Hukuk Bürosu ile tutuklu ve hükümlü avukatlarının yaptığı basın toplantısında Kazan'ın genelgesi "takiye" olarak nitelendi. Bugünlerde cezaevlerindeki eylemin talepleri dört maddeye indi. Eylemcilerin istemleri şöyleydi:

1. Tabutluk genelgeleri iptal edilsin. İtirafçılaşma dayatmalarına ve sürgünlere son verilsin. Başta Eskişehir olmak üzere bütün tabutluklar kapatılsın.

2. Tutuklu yakınlarına yönelik saldırılara son verilsin.

3. Savunma hakkımız ve tutukluların tedavileri önündeki engeller kaldırılsın.

4. Kayıplara, infazlara, katliamlara ve işkenceye son verilsin.

15 Temmuz: 57. gün. Tutuklu yakınlarının İstanbul Valiliği önündeki eylemine müdahale eden polis önce kadınları ve çocukları dövdü. Gazetecileri de coplayan polis, çok sayıda muhabiri gözaltına aldı. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'ni basan polis, buraya sığınan muhabirleri tartaklayarak gözaltına aldı.

Ölüm orucuna katılanların sayısı 204'e ulaştı. Kazan, "Esir statüsü istiyorlar" açıklamasını yapmasına karşın, açlık grevinden PKK sanıklarının ayrılmasının ardından bu istemden çok önce vazgeçilmişti. Aynı zamanda, Kazan'ın daha önce kurdurduğu eylem izleme masası, eylemin taleplerini izliyordu.

İzmir'de hastaneye kaldırılan dört eylemciden üçü tedaviyi kabul etmedikleri için cezaevine gönderildiler. Eylemcilerde kan kusma, bilinç ve görme kaybı, şiddetli ağrılar başladı.

16 Temmuz: Açlık grevini ölüm orucuna çevirenlerin sayısı 217'ye yükseldi. Buca Cezaevi'nde tutuklu ve hükümlülerin avukat ve aileleriyle görüşmeleri yasaklandı. Eylemin 58. günü. Ölüm sınırı geçiliyor.

17 Temmuz: Kazan, cezaevleri konusunda kimseyle görüşmeyeceğini açıkladı. Adalet Bakanlığı'nda Eskişehir Cezaevi'ndeki eylemcilerin Sakarya Ce-

zaevi'ne gönderilerek eylemin sona erdirilmesi planlandığı ortaya çıktı. Kazan'ın tutuklu ve hükümlü avukatlarına yaptığı açıklamalar, artık bakanın da bu konuda şaşkınlık içinde olduğunu gösteriyordu:

"Ölüm orucu yapanlar, kendi iradeleriyle yapmıyorlar. Onlara baskı yapanlar var. Bir kişi bile ölürse dava açarım. Bir insan nasıl ölüm orucu yaparmış; askeri var, doktoru var, bu nasıl iş? Vallahi açarım."

Avukatlar, Kazan'a kime dava açacağını sordular. Yanıt yok. Ölenlere niye öldünüz diye açması mümkün değil, çünkü Ceza Hukuku ilkelerine göre ölü birine dava açılamaz.

Altan Berdan Kerimgiller, Aygün Uğur ve Birol Abatay'ın durumları çok ağır.

18 Temmuz: Eylemin 60. gününe girildi. Doktorlar, "Her an ölüm olabilir" açıklamaları yapıyorlar. Ölüm saniyelerle beklenirken Gazi Mahallesi'nde cezaevlerindeki eyleme destek vermek amacıyla olaylar başladı. Gazetelerdeki haberlerin başlıkları "Gazi Mahallesi Beyrut gibi" ve benzeri. Barikatlar kuruldu, gençler yüzlerine bezler bağlayıp lastik yaktılar.

19 Temmuz: Kazan, açlık grevi boyunca en çok öfke ve şaşkınlık yaratan basın toplantısını yaptı. Adalet Bakanı cezaevleri arasında açlık grevine ilişkin haberleşmeyi "belgelemek" amacıyla fakslar okudu. Eylemci hükümlü ve tutuklular arasında açlık grevine ilişkin haberleşmeleri içeren fakslar, Kazan'a göre, "örgütlü faaliyetin" belgesiydi. Kazan'ın gizli bir olayı ortaya çıkarmış gibi davranmasına ve bütün basın mensuplarına faksların örneklerini dağıtmasına karşın, faks metinlerinin altında cezaevi müdürlerinin "görülmüştür" mühürlerinin olduğunu bir türlü görememişti. Yıllardır cezaevleri arasında süren faksla iletişim Kazan için "yasadışı faaliyet"ti. Kazan açıklamasında şöyle diyordu:

"Cezaevlerindeki eylemler Bayrampaşa'dan yönetiliyor. Bayrampaşa'dan Eskişehir'e gönderilen bir mesajla bu cezaevinden yapılacak sevklerin kabul edilmemesi isteniyor. Hani Eskişehir tabutluktu? Benim üzüldüğüm nokta ölüm orucu eyleminin hiçbiri iradi değil. Ben cezaevinde ölüm orucu yüzünden hiçbir tutuklunun hayatını kaybedeceğine ihtimal vermiyorum."

Kazan bu açıklamanın sonuna da ekliyordu:

"Bu sorunu kimsenin burnu kanamadan çözeceğim; sabredin."

20 Temmuz: Adalet Bakanı Kazan'ın "kimsenin burnu kanamadan halledeceği" sorun için anneler sokağa çıkınca güvenlik güçlerinden dayak yeyip yerlerde sürüklendiler. Hepsi birlikte gözaltına alınan ve polis otobüslerine istiflenen annelerin arkasından Yüksel Caddesi'ndeki DYP Genel Merkezi önünde biriken ülkücü gençler bağırıyordu: "Orospular!"

İstanbul'daki Kayıp Yakınları aynı gün yaptıkları eylemle tutuklu annelerine destek verdiler.

21 Temmuz: İlk kurban verildi. 25 yaşındaki TKP(ML) sanığı Aygün Uğur, Ümraniye Cezaevi'nde yaşamını yitirdi.

Olay üzerine Ümraniye Cezaevi'ne gelen aile ve diğer tutuklu yakınları gözaltına alındı. İstanbul Maltepe'de korsan gösteri düzenlendi. 20 kişi bir belediye otobüsünü yaktı. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Başkanı Yavuz Önen, "Ölümden hükümet sorumludur" açıklamasını yaptı. Kazan hiçbir açıklama yapmadı.

22 Temmuz: Kazan susuyor.

23 Temmuz: 2. ölüm. 28 yaşındaki Altan Berdan Kerimgiller, Bayrampaşa Cezaevi'nde yaşamını yitirdi. Kerimgiller DHKP-C davasından tutukluydu.

Aygün Uğur için Sarıgazi'de düzenlenen törende 80 kişi gözaltına alındı. Uğur'un babası Gülabi Uğur Mersin'de, cenaze mezara yerleştirilirken, "Bu, devletin ayıbıdır!" dedi.

65. gününe giren eylemde açlık grevini ölüm orucuna çevirenlerin sayısı 276'ya yükseldi. 31 direnişçi ölümle pençeleşiyor.

24 Temmuz: 3. ölüm. 35 yaşındaki İlginç Özkeskin, Bayrampaşa Cezaevi'nde yaşamını yitirdi. DHKP-C militanı olmaktan yargılanıyordu.

Ve Kazan açıklamasını yaptı: "Uzlaşmak istemiyoruz."

Bayrampaşa Cezaevi önünde açıklama yapmak isteyen tutuklu ve hükümlü aileleri coplanarak gözaltına alındı.

25 Temmuz: Bir günde üç ölüm birden. TKP(ML) davasından yargılanan otuz bir yaşındaki Ali Ayata Bursa Özel Tip Cezaevi'nde, MLKP davasından tutuklu otuz altı yaşındaki Hüseyin Demircioğlu Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde, DHKP-C davası hükümlüsü otuz yedi yaşındaki Müjdat Yanat Aydın E Tipi Cezaevi'nde... öldüler.

Kabine üyeleri çözümsüzlükten Kazan'ı sorumlu tuttu. Kazan eski Adalet Bakanı Ağar'ı suçladı. Ağar ise Kazan'ın suçlu olduğunu savundu. Eylemin üç kurbanının verildiği 67. gününde DSP lideri Bülent Ecevit, konuyu incelemek için bir komisyon oluşturacaklarını açıkladı.

Hüseyin Demircioğlu'nun cenazesini almak için cezaevine gelen kalabalık dayak yedi. Polis telsizlerinden geçen "Yerden taş topluyorlar" anonsunun ardından panzerlerden su sıkılmaya, topluluk coplanmaya başladı.

Uluslararası Af Örgütü, Başbakan Necmettin Erbakan ve Adalet Bakanı Şevket Kazan'a birer mektup göndererek, "Ölümleri durdurun" çağrısı yaptı.

35 ildeki 41 cezaevinde 272 tutuklu ve hükümlü, ölüm orucu eylemini sürdürüyor.

26 Temmuz: Eylemde yedinci kurban verildi. TİKB davasından tutuklu Tahsin Yılmaz Bayrampaşa Cezaevi'nde öldü.

Kazan aynı gün öğle saatlerinde, "Taviz vermeyeceğiz. Cezaevlerine hâkimiz, ama koğuşlara değil" açıklaması yaparken eylemci Ayçe İdil Erkmen de yaşamını yitirdi. Erkmen, DHKP-C davasından tutukluydu.

ÇHD, Adalet Bakanlığı'nın önüne üzerinde "Ölümlere doymadınız mı?" yazılı siyah bir çelenk bıraktı. Başbakanlık binasının önüne yürümek isteyen tutuklu ve hükümlü yakınları, polis tarafından coplandı. Gazeteler ertesi gün, polisin "insan avına" çıktığını yazacaktı. Çok sayıda eylemci yakını gözaltına alındı.

Cumhuriyet gazetesi İzmir bürosu muhabiri Necati Aygın'ın Müjdat Yanat'ın annesiyle yaptığı röportajda Cevriye Aygın şöyle diyordu: "Yanar yüreğim yanar. Bu yangına su serpen yok mu? Daha kaç kurban istiyorsun Kazan?"

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Milli Güvenlik Kurulu toplantısında açıklama yaptı: "Müdahale edin de adam ölmesin!"

Kazan aynı toplantıda bilgi verirken şöyle konuştu: "Çete başları müdahale etmemizi istemiyor."

Almanya ve Avrupa Parlamentosu'nun bazı üyeleri, hükümeti tavrın-

dan ötürü kınadı. Başta Kazan olmak üzere bazı hükümet üyelerinin eylemin taleplerini çarpıtması üzerine (Cenevre Sözleşmesi gereği savaş esiri statüsü tanınması istenmesi, vb.) aileler bir açıklama yaparak eylemin taleplerini yinelediler:

1. Siyasi tutuklular, tutuklandıkları ilde en yakın cezaevine konulsun. İstanbul ve İzmir'deki tutukluların duruşmaları kaçırmalarına neden olan ve adil savunma ilkesini ihlal eden sevk genelgeleri iptal edilsin. Eskişehir Özel Tip Cezaevi'ne siyasi tutuklular konulmasın.

2. Tutuklular hastaneye ve duruşmaya götürülürken dayağa hedef olmasın.

3. Tutuklu yakınlarına kötü muamele ve keyfi gözaltı durdurulsun.

4. Cezaevi koşulları insani düzeye getirilsin.

ÇHD, Şevket Kazan hakkında suç duyurusunda bulundu. Dernek, Kazan'ın yayımladığı genelgelerin hukuka aykırı olduğunu ve insan ölümlerine yol açtığını savundu. Aydınlar uzlaşma sağlamak için harekete geçti.

27 Temmuz: Uzlaşma sağlandı. Ölü sayısı 12'yi buldu. TKP(ML) davasından Bursa Cezaevi'nde bulunan Hayati Can uzlaşma sonrası hastaneye kaldırılırken yaşamını yitirdi. TİKB hükümlüsü Ulaş Hicabi Küçük Bayrampaşa Cezaevi'nde, DHKP-C tutuklusu Yemliha Kaya ve TİKB hükümlüsü Osman Akgün Ümraniye Cezaevi'nde yaşamlarını yitirdiler.

Uzlaşmada Eskişehir Cezaevi'ndeki siyasi tutukluların, Gebze Cezaevi'ne nakledilmesi kabul edildi. Diğer taleplerin yerine getirilmesi için aydınlardan bir gözlemci heyet oluşturuldu.

Bayrampaşa Cezaevi'nde uzlaşmanın sağlandığı gece, yazar Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli, Eşber Yağmurdereli, RP İstanbul Milletvekili Mukadder Başeğmez, CHP İstanbul Milletvekili Ercan Karakaş, *Cumhuriyet* yazarı Oral Çalışlar, eylemcilerle konuştular. Bir yazılı belgenin de imzalandığı uzlaşma sonrasında, eylemcilerin diğer insani taleplerinin yerine getirilip getirilmediğini izleme görevi aydınlara verildi. Adalet Bakanı Kazan, aynı gün *Cumhuriyet*'in sorularını yanıtlarken şöyle diyordu: "Orada bulunanların şu ana kadar sergiledikleri çabaları nedeniyle kendilerine minnettarım. İstanbul milletvekilimiz Mukadder Başeğmez büyük bir çaba sergiledi. Aydınlar da daveti kabul etti, onlara da çok müteşekkirim. Eskişehir'de bulunan 102 tutuklunun Sakarya Kapalı Cezaevi'ne nakledilmesini daha önce önermiştim. Son olarak Gebze'yi önerdik. Onlar Eskişehir'den 20 tutuklunun Ümraniye'ye nakledilmesini istediler. Biliyorsunuz bu gece Mevlid Kandili. Kandilde kimseyi üzmek istemedik. 20 tutuklunun Ümraniye'ye, 82'sinin Gebze'ye nakledilmesi konusunda anlaşmaya vardık."

Türk Tabipler Birliği bir açıklama yaparak, eylemcilerin çoğunda kalıcı sağlık sorunları yaşanacağını açıkladı.

Bayrampaşa Cezaevi önünde uzlaşmanın sağlanmasını bekleyen aileler, polis tarafından coplandı. 26 Temmuz'da ölen Tahsin Yılmaz'ın ailesi Bayrampaşa Cezaevi önünde oturma eylemi yapmak isteyince Yılmaz'ın yakınları ve göstericilerden 10 kişi gözaltına alındı.

Kayıp Yakınları'nın aynı gün yaptığı eyleme 1 000 kişi destek verdi.

Adalet Bakanı Kazan'ın daha önce siyasi tutuklu ve hükümlülerin avukatları için ortaya attığı "Avukatlar örgütle cezaevi arasında kuryelik

yapıyor" savı yeniden gündeme geldi. Türkiye Barolar Birliği Başkanı Burhan Çelik, Kazan'a yönelik bir açıklama yaparak, "İddianızı ispatlayamazsınız müfteri olursunuz," dedi.

28 Temmuz: Hastaneye kaldırılan eylemcilerden 18'inin durumu ağır. Eyleme katılan 175 tutuklu ve hükümlü 11 ildeki 15 hastaneye taşındı. Sağlık Bakanlığı, eylemcilerin tedavileri için kriz masası oluşturdu. Uzlaşma sürecinde etkin rol oynayan Eşber Yağmurdereli *Cumhuriyet* gazetesinde Berat Günçıkan'la yaptığı söyleşide eylemi değerlendirdi. Yağmurdereli, "Şiddete zemin yaratıldı," dedi. Yazar Yaşar Kemal ise, uzlaşma gecesinin ağırlığını hâlâ üzerinde taşıyor ve "Cezaevinde geçirdiğim saatler yaşadığım en büyük acıydı," diyordu.

29 Temmuz: Eylemcilerden durumu ağırlaşanların sayısı 23'e çıktı. Gebze Cezaevi yeni nakiller için hazırlanmaya başladı.

Mecliste konuya ilişkin bir tartışma yaşandı. Sağlık Bakanı DYP'li Yıldırım Aktuna Kazan'ı suçlarken, "Acemilik 12 can aldı," dedi.

Ve Kazan iki gün önce söylediklerinden tam geri dönerek bir açıklama yaptı. Kazan şöyle konuştu: "Ben teröristlerle pazarlık filan yapmış değilim. Adalet Bakanlığı olarak cezaevlerinde yanlış davranışlar içinde bulunanları ikna edebilmek, onları yanlışlarından vazgeçirebilmek için bir insanın yapması gereken çalışmayı yaptık. Ortada imzalı metin falan yok."

Eşber Yağmurdereli, Oral Çalışlar, sinema sanatçısı Halil Ergün, ÇHD İstanbul Şube Başkanı Mustafa Üçdere, Avukat Mihriban Kırdök, İHD Beyoğlu şubesinde Kazan'ın sözlerine karşın bir basın açıklaması yaptılar: "İmzalı metin var. Metinde RP Milletvekili Başeğmez, CHP Milletvekili Karakaş ve İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Ferzan Çiftçi'nin imzaları var. Zalim bakan istifa etsin!"

CHP'liler Kazan'ın "inadını" Meclis'e getirecek.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in hükümet üyelerine uyarıda bulunduğu bildirildi. "Eylemler bitti. Sağduyu zamanı. Bu konuda verdiğiniz demeçlere dikkat edin."

Türk hükümeti eylemin sona ermesinden yararlanarak Avrupa'dan gelen tepkiler karşısında aklanma çabasına girişti. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ömer Akbel, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'e açlık grevleri ile ilgili mektup gönderen Fransa, Almanya, İngiltere Dışişleri Bakanları, Avrupa Birliği Türkiye Komiseri Hans Van Den Broek ve Avrupa Parlamentosu Sosyalist Grup Başkanı Pauline Green'e cevabi mektup gönderdi ve uzlaşma hakkında bilgi verdi.

30 Temmuz: Ölüm sınırındaki eylemcilerin sayısı 15.

Adalet Bakanı Kazan savcılara, cezaevlerindeki koğuş temsilcileri hakkında ölüme sebebiyet verme suçlamasıyla dava açma emri verdi.

Tedavi edilen hükümlü ve tutukluların hastanelerde kelepçelendiği savları dile getirildi. Ölüm orucunda yaşamını yitiren Ayçe İdil Erkmen'in cenaze töreni için çağrı yapan belediye memuru hakkında belediye ve Cumhuriyet Savcılığı soruşturma açtı.

Haydarpaşa, Numune ve Çapa Tıp Fakültesi hastanelerinde eylemcileri ziyaret etmek isteyen sanatçılara izin verilmedi.

31 Temmuz: 15 tutuklu ve hükümlünün durumu hâlâ kritik. 94 kişinin tedavisi tamamlandı. Eylemcilerde görme ve işitme bozuklukları kaldığı açıklandı. TTB, Adalet Bakanlığı'na başvurdu: "Açlık grevine katılan herkesi mua-

yene edelim."

Avrupalı izleme komitesi, Adalet Bakanı Kazan ve eski Adalet Bakanı Mehmet Ağar'ın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde yargılanması gerektiğini açıkladı.

1 Ağustos: Yaşamını yitiren eylemciler için hesap sorulmaya, hesap çıkarılmaya başlandı. ÖDP Genel Başkan Yardımcısı Erdal Kara, "Adalet Bakanı Şevket Kazan cinayetlerin sorumluluğundan kaçamaz," dedi.

2 Ağustos: Adalet Bakanı Kazan ailelerin, çocuklarının örgüt baskısıyla açlık grevine katıldıklarını kabul etmeleri durumunda mağdur tazminatı alabileceklerini açıkladı. Tutuklu ve hükümlü aileleri bu açıklamaya sert tepki gösterdiler. Anneler, "Böyle oyunları, kendi çocuğunun başına aynı şey geldiği zaman görüşürüz. Çocuklarımız devletin parası için yatmadı ölüme. Biz devletin parasını değil, çocuklarımızı istiyoruz," dediler.

Tutuklu ve hükümlüler hastanelerden taburcu edilmeye başlandı.

Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna, Güneydoğu'daki çatışmalarda oğulları ölen Cuma Anneleri ile Cumartesi Anneleri olarak anılan Kayıp Yakınları'nı bir araya getirme planını açıkladı.

3 Ağustos: Yozgat Cezaevi'nde tutuklular ölüme terk edildi. Halkın Hukuk Bürosu avukatlarından Zeki Rüzgâr ve Yozgat Cezaevi'nde çocuğu bulunan anneler, *Cumhuriyet*'e bir açıklama yaparak çocuklarının tedavi edilmediğini söylediler.

5 Ağustos: Tutukluların tedavi ve bakımları çeşitli söylentilerle sürüyor. 12 kişinin durumu ağır, 155 kişi taburcu oldu. Adalet Bakanı Kazan açıklama yaptı: "Hiç kimseyle anlaşmadık. Biz bir ikna çalışması yaptık. Hasta olan kişilerin de katılmasıyla birlikte nakil olacak. Gebze Cezaevi hazır. Bundan sonrası onların bileceği iş. Elimizden geleni yaptık. Kartal'daki cezaevinin inşası iki ay sonra bitecek. Gebze Kartal arası yirmi kilometre. Eğer 'Biz Eskişehir'den memnunuz,' diyorlarsa onların bileceği iş."

Eskişehir'de, PKK davasından yargılanan ve tutuklu bulunan yirmi tutuklu Gebze Cezaevi'ne gönderildi. DHKP-C davalarından Eskişehir Cezaevi'nde tutuklu ve hükümlü bulunan 182 kişi Gebze'ye gönderilmeyi reddediyor. DHKP-C'liler nakil için hekimlerden izin alınması gerektiğini savunuyorlar.

7 Ağustos: Yozgat Cezaevi'nde tedavi bilmecesi sürüyor. *Cumhuriyet*'in haberi üzerine Sağlık Bakanlığı harekete geçti. Bakanlık emriyle düzenlenen ve gazeteye gönderilen hükümlü ve tutuklulara ilişkin sağlık tutanağı, aynı gün içinde tutanakta sağlık durumları iyi olarak nitelenen hükümlü ve tutuklularca yalanlandı. Cezaevinden gelen mektupta, sağlık durumlarının kötüye gittiğini belirten eylemciler, ölüm tehlikesinin olmadığını ama kalıcı sakatlıkla yüz yüze olduklarını belirttiler.

8 Ağustos: Yozgat Cezavi'nde Sağlık Bakanlığı tarafından düzenlenen tutanak, tutuklu ve hükümlü aileleri ve kitle örgütlerince yalanlandı.

9 Ağustos: TTB açıklama yaparak. Sağlık Bakanlığı yetkililerinin tedavilere ilişkin açıklamalarının çelişkili olduğunu savundu. TTB'nin açıklamasında "Sağlık Bakanlığı tedaviyi savsaklıyor" denirken, istekler şöyle sıralandı:

1. Tedaviler TTB hekimlerinin denetimine açılsın.
2. Tedavi gören mahkûm ve tutuklulara kelepçe vurulmasın.
3. Anadolu'daki cezaevlerinde tutuklu ve hükümlüler tedavi edilsinler.
4. Tutuklu ve hükümlülerin hastaneye gidiş gelişlerde saldırıya uğra-

maları engellensin.

Adalet Bakanı Kazan, tedavilere ilişkin bu tartışmalar sürerken, "Kimsenin diyecek bir şeyi yok" açıklamasını yaptı. Kazan şöyle dedi: "Hem ülkemiz içinde yaşayan insanları hem de yabancı ülkelerdeki yetkilileri bu konuda aydınlatabildim... Dolayısıyla artık tepki kalmamıştır. Kimsenin diyecek bir şeyi yok."

10 Ağustos: Ölüm orucundan sonra avukat ve aydınlar ilk kez cezaevine girdi. Cezaevleri İzleme Komitesi Bayrampaşa Cezaevi'nde tutuklu ve hükümlülerle görüştü. Bayrampaşa Cezaevi'nin yeni savcısı Necati Özdemir, hastanedeki tutuklu ve hükümlülerin haftada iki kez aile ve avukatlarıyla görüşmesine izin verdi.

11 Ağustos: Adalet Bakanı Şevket Kazan Irak'a gitti.

12 Ağustos: Halkın Hukuk Bürosu avukatları açıklama yaptı: "Tutuklu ve hükümlülerin tedavisi yapılmıyor."

İzmir, Çankırı, Bursa ve Yozgat'taki tutuklu ve hükümlülerin tedavisinin yapılmadığını açıklayan avukatlar, bazı eylemcilere de gereğinden fazla serum verilerek vücut dengelerinin bozulmasına yol açıldığını belirttiler. Avukatlar birçok eylemcide kalıcı sakatlık tehlikesine dikkat çektiler.

14 Ağustos: Aileler İstanbul'da bir açıklama yaptılar: "Kazan bizi kandırdı."

Aileler, yapılan anlaşmadaki koşulların hiçbirinin yerine getirilmediğini ve özellikle tedavilerde "savsaklamanın" yaşandığını açıkladılar.

18 Ağustos: İlk görüş. Bayrampaşa Cezaevi'nde ölüm orucunun ardından ilk görüş yapıldı.

19 Ağustos: Adalet Bakanı Kazan, Irak gezisi dönüşü izlenimlerini açıkladı: "İslami infaz sistemi incelenecek."

Kazan Irak'taki infaz sisteminde Kuran'daki "Tövbe" suresi başta olmak üzere bazı bölümleri ezberleyenlerin kademeli olarak ceza indiriminden yararlandığını ve bu uygulamadan etkilendiğini açıkladı.

İstanbul Tıp Fakültesi hekimleri, bazı eylemcilerde bellek hasarı kalacağını açıkladı. İHD İzmir şubesinden yapılan açıklamada şöyle dendi: "Tedaviler sağlıklı değil. Anlaşma Buca'da uygulanmıyor."

28 Ağustos: Aileler, Yozgat Cezaevi'nde polisin tedaviyi engellediğini savladı. TTB aynı açıklamayı yineledi. Avukatlara karşı cezaevlerinde önlemler alınmaya başlandı. Avukatların, tutuklu ve hükümlülerle görüşmeye girerken anahtar, küpe, kemer ve ayakkabılarını çıkarmaları isteniyor.

29 Ağustos: Eskişehir Cezaevi'nden nakiller başladı. 87 DHKP-C tutuklu ve hükümlüsü Ümraniye Cezaevi'ne nakledildi.

...ve gündem yavaş yavaş değişti.

—

OĞLUM KIZIM DEVLETİM

Refahyol hükümetinin ilk icraatlarından biri olan ünlü "6 Mayıs Genelgesi" ile "tabutluk" olarak bilinen kapatılmış Eskişehir E Tipi Cezaevi siyasilere yeniden açılınca, Mayıs-Temmuz 1996 arası, Türkiye tarihinin en çok kurban veren açlık grevine sahne oldu.

Hükümetin körlüğe varan inadı ve basiretsizliği yüzünden uzayıp giden bu süreçte tutuklu ve hükümlülere en büyük destek, seslerini duyurmak için sokağa dökülmeyi, her türlü saldırıya uğramayı, hatta bozuk sağlıklarına rağmen açlık grevine girmeyi göze alan ailelerden, özellikle de annelerden geldi.

Oğlum Kızım Devletim, tüm bu mücadele sürecindeki anneleri anlatıyor. Annelerin kendileriyle doğrudan ilgisi olmayan siyasi olaylara girişinin, evlerinin görece güvenliğinden çıkıp sokağa dökülüşünün, karşılarındaki saldırının niteliğini anladıkça cesaret ve güvenlerinin artışının öyküsünü... Kadınların, kadınca yaptığı ve herkesin gözü önünde direnerek iktidarı yıldıran isyanlarının öyküsünü...

"Anneler, dünyanın bütün küçük mutfaklarında, haksızlığın dayanılmazlaştığı günler için hazırlanıyorlar," diyor Ece Temelkuran. "Olayların 'içinden' hazırlanmış bu çalışma, annelerin Türkiye'nin siyasi tarihindeki yerini araştırmak ya da bu konu üzerinde düşünmek isteyenler için. Sokakta rast geldiğiniz bir anne eyleminin yanından 'Başıma bir şey gelmeden...' diyerek geçerken, o kadınların da bir zamanlar muhtemelen aynı cümleyle aynı yerden geçtiğini anımsamanız dileğiyle."

Metis Sivahheyaz

000000 002561

~ AKADEMİ 1971 ~
SİYASET

9 789753 421560

Metis Yayınları, İpek Sokak 9, 80060 Beyoğlu, İstanbul